

GRANSK 2022 I

Indhold

- Side 2 ”...at agtes lige ved de udi Hans Majestæts Riger og Lande Indfødde”
Emma Barnhøj Jeppesen, cand.mag. i kulturhistorie, museumsinspektør ved Immigrantmuseet.
- Side 27 Indlandsbopladser fra TNI i Nordsjælland
Esben Aarsleff, arkæolog, afdelingsleder arkæologi, Museum Nordsjælland og Claudio Casati,
arkæolog, museumsinspektør, Museum Nordsjælland.

”...at agtes lige ved de udi Hans Majestæts Riger og Lande Indfødde”

Om Indføds-Retten af 1776 og Danske Kancellis naturalisationsprotokoller fra 1776-1784

FORFATTER: Emma Barnhøj Jeppesen, cand.mag. i kulturhistorie, museumsinspektør ved Immigrantmuseet

EMNEORD: indfødsret, naturalisation, statsborgerskab, 1700-tallet, Guldbergstyret

Fig. 1: I slutningen af 1700-tallet rakte den danske konges enevældige magtbeføjelser langt ud i verden. Foruden de danske og norske kongeriger stod han også i spidsen for bilandene Island, Færøerne og Grønland, hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt de fjerntliggende kolonier på eksempelvis Guldkysten i Ghana, Trankebar i Indien og De Dansk Vestindiske Øer i Caribien. Foto: Carel Allard, Planisphaerium Terrestre, sive Terrarum Orbis. Amsterdam ca. 1705. Håndkoloreret kobberstik. Dronning Juliane Maries Atlas – bind 2. Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, Kongernes Samling.

Abstract

In January 1776, The Law of Indigenous Rights was published introducing a distinction between the citizens of the Danish state and other inhabitants. Inhabitants belonging to the new citizen terms Children of the Country and Equal to Indigenous Subjects obtained a legal status allowing them to possess offices in the civil, military and ecclesiastical service and at the royal court. In consequence, the Danish Chancellery received hundreds of applications for naturalisation following the introduction of the law. Information about the naturalised supplicants were written down in complete naturalisation records hereby providing a valuable insight into their lives. In the light of these circumstances, the purpose of the present article is twofold. By use of a historical contextual analysis of The Law of Indigenous Rights and its preliminary works composed by the Guldberg rule, the article investigates the two citizen terms Children of the Country and Equal to Indigenous Subjects with the purpose of shedding light on their normative definitions and qualifications. Subsequently, the article brings the latter group into focus by presenting the results of a quantitative digital investigation of the aforementioned naturalisation records from 1776-1784 with the aim of bringing forth an overall characterisation of the naturalised supplicants.

Fredag den 14. juni 1776 blev stadskirurgen i Aarhus, Johan Caspar Weise, naturaliseret. Selvom Weise var født og opvokset i Thüringen, havde han ved sin naturalisations ikrafttræden opholdt sig i den danske helstat omkring 18 år. Her havde han oparbejdet en vellykket karriere inden for den kirurgiske verden, som i sidste ende havde resulteret i ansættelsen som stadskirurg. Johan Caspar Weises livsforløb er et karakteristisk eksempel på én slags indbyggertype, der i slutningen af 1700-tallet var indflydelsesrig på den danske helstats multinationale og multisproglige karakter. Som indvandrer var han blot én blandt mange udlændinge, der undertiden havde anskaffet sig en stilling i det statslige embedsværk. Et embedsværk, som den enevældige kong Christian 7. og det såkaldte Guldbergstyre havde stået i spidsen for siden 1772.

Med sig bragte indvandrerne både arbejdskraft og nye kulturer, traditioner og levemåder. De fleste var bosat i købstæderne, hvor handel og håndværk blomstrede. Særligt i det københavnske bybillede kunne indbyggerne støde ind i svenske eller engelske naboer og høre fransk eller nederlandsk blive talt i byens kroge. I helstaten var det dog særligt den tyske indvandring fra syd, der influerede de kulturelle, sociale og politiske miljøer. Tysksprogede soldater stod skulder ved skulder i statens hvervede hær. I centraladministrationen sad tyske lærde i sprog, jura og statsvidenskab. Og tyske adelsslægter dominerede kongens hof.¹

Ligesom Johan Caspar Weise havde de mange udenlandske indbyggere en betydelig indflydelse på embedsværkets beskaffenhed. I løbet af 1700-tallet blev det et essentielt forhold, hvortil den enevældige konge og hans politiske styre måtte forholde sig. Naturalisationen af Weise var blot én blandt mange på junifredagen i 1776. Men som dem alle var den et eksplicit resultat af én af de mest virkningsfulde politiske tiltag, der et halvt år forinden var blevet indført under Christian 7. Med pomp og pragt blev den kongelige forordning, Indføds-Retten, publiceret på kongens fødselsdag den 29. januar 1776. I et europæisk perspektiv var forordningen usædvanlig. I et fremadskuende perspektiv blev den afgørende for definitionen af statens borgere.

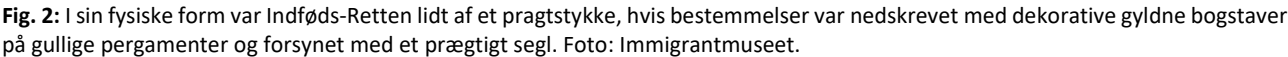
¹ Parby: *At blive*, 2015, s. 56-57.

Fokusområde

Forordningens formål var nemlig at sikre, at *"Adgang til Embeder i Hans Majestæts Riger og Lande forbeholdes alene de Indfødte Undersaatte, og dem, som derved lige agtes."*² Om end begrebet 'statsborger' ikke eksisterede i samtidens juridiske sprogbrug, beskæftigede Indføds-Retten sig med et statsborgerbegreb, der indbefattede to grupper: Landets Børn og Lige ved Indfødte. De to grupper var defineret forskelligt, men pegede hen mod samme slutresultat: indbyggere, der henhørte under Landets Børn eller Lige ved Indfødte, opnåede en retlig adgang til embeder i kongens riger og lande. Med denne ordlyd fik forordningen altså først og fremmest en ansættelsesretlig karakter.

Som resultat af statsborgerbetegnelsernes forskellige definitioner voksede interessen for naturalisation, og efter forordningens publikation modtog Danske Kancelli hundredvis af naturalisationsansøgninger. Mens nogle fik afslag, fik størstedelen af supplikanterne bevilliget et naturalisationspatent som bevis på deres indfødsretslige status. Med tiden blev de bevilligede naturalisationer noteret i fyldestgørende naturalisationsprotokoller, og en udforskning af disse giver i dag et værdifuldt indblik i de naturaliserede supplikanter liv. Ud fra disse betragtninger er formålet med nærværende artikel todelt. Først præsenterer artiklen en historisk-kontekstuel analyse af Indføds-Retten med fokus på de divergerende normative definitioner og betingelser for Landets Børn og Lige ved Indfødte. Herefter sætter artiklen fokus på sidstnævnte ved at præsentere resultaterne fra en kvantitativ undersøgelse af Danske Kancellis naturalisationsprotokoller fra 1776-1784 med henblik på at frembringe en overordnet karakteristik af de naturaliserede supplikanter under Guldbergstyrets regeringstid.

² 'Indføds-Retten', 1776, s. 3. Originalen findes ved Rigsarkivet: Indre Forhold: C 2 Indfødsretsloven 1776. Alle love, bekendtgørelser og cirkulærer om indfødsret frem til 1948 findes desuden i Larsen: *Indfødsretslovene*, 1948, hvor der også forefindes fyldige kommentarer til de enkelte tekster, blandt andet med redegørelser om retspraksis.

Forskningsramme

Indføds-Retten har ofte været omdrejningspunkt for retsvidenskabelige og kulturhistoriske diskussioner om forordningens juridiske bestemmelser og betydning i 1700-tallet. Undertiden har de retsvidenskabelige afhandlinger været mest toneangivende, herunder særligt Eva Ersbølls afhandling *Dansk indfødsret i international og historisk belysning* (2008) samt Knud Larsens tobindsværk *Indfødsretslovene* (1948).³ Fælles for Ersbølls og Larsens fremstillinger er, at de overvejende bygger på ældre retsvidenskabelige afhandlinger, der indeholder varierende fortolkninger af de retstekniske bestemmelser.⁴

Den retsvidenskabelige litteratur er i stort omfang suppleret af kulturhistoriske værker om forordningens betydning. Især forskningsprojektet *Dansk Identitetshistorie* under redaktion af Ole Feldbæk har haft betydning. I projektet behandler Feldbæk selv Indføds-Retten og konkluderer, at forordningen må anses som en særegen national (dansk) manifestation, der bestyrkede enevældens grundlag og lod det såkaldte fødestedskriterium være afgørende for tildelingen af indfødsret.⁵ Projektet har sidenhen givet inspiration til andre publikationer,⁶ men der har også været rejst kritik af Feldbæks fremstilling. Bernard Eric Jensen har eksempelvis kritiseret Feldbæks begrebsterminologi for at være uklar.⁷ I 1984 havde Feldbæk behandlet Indføds-Retten i en helstatspatriotisk ramme med det resultat, at forordningen blev tolket som slutstenen i den helstatspatriotiske konstruktion.⁸ I projektet fra 1991 var denne terminologi erstattet af en ny ramme under begreberne national/dansk identitet. Skiftet var dog uforklaret, hvilket for Jensen resulterede i ambiguitet om den egentlige forståelse af forordningen. I tråd med Jensens kritik optræder også en diskrepans mellem Feldbæks fremstilling fra 1991 og Lorenz Rerups tolkning af forordningen i samme forskningsprojekt.⁹ Rerup anvendte den helstatspatriotiske ramme til at tolke Indføds-Retten som en altovervejende a-national forordning, hvorved han positionerede sig i modsætning til Feldbæk. Rerups tolkning er sidenhen fulgt af andre såsom Tine Damsholt, der i værket *Fædrelandskærlighed og borgerdyd* (2000) lægger tolkningen af Indføds-Retten ind i en helstatspatriotisk ramme, der giver anledning til overvejelser om, hvorvidt fødestedskriteriet i virkeligheden var det sejrende kriterium – særligt med tanke på de mange individer, der i kølvandet på forordningen blev naturaliseret.¹⁰

Udforskningen af naturalisationsprotokollerne er mere sporadisk. Det betyder dog ikke, at det er uberørt materiale. Grethe Ilsøe har i bogen *Veje at vandre* (2003) beskæftiget sig med kvinders indfødsret fra 1776-1897, mens protokollerne er behandlet i en bredere ramme i Jørgen Mikkelsens bidrag *Et nyt og herligt Beviis pa den bedste Landsfaders ømme Kiærlighed til Sit Folk* (2022) samt Henrik Zip Sanes artikel *Sådan laver vi en dansker!* (2000).¹¹ Sidstnævnte blev udgivet i forbindelse med færdiggørelsen af en indvandrerhistorisk database over protokollerne. Selvom databasen og Sanes artikel er værdifuldt arbejde, indeholder begge metodiske udfordringer og går desuden ikke i dybden med protokollernes tværgående oplysninger. Det gør

³ Ersbøll: *Indfødsret*, 2008; Larsen: *Indfødsretslovene*, 1948.

⁴ Hagerup: *Lovkyndighed*, 1805; Hurtigkarl: *Private Rets*, 1813; Ørsted: *Haandbog*, 1822-35; Larsen: *Foredrag*, 1857; Holck: *Statsforfatningsret*, 1869; Matzen: *Statsforfatningsret*, 1876; Scheel: *Personretten*, 1876.

⁵ Feldbæk: 'Fædreland', 1991, s. 111-231.

⁶ Brincker: 'National State', 2003; Brincker: 'Danish nation', 2009; Østergaard: *Indvandrerne*, 2007.

⁷ Jensen: 'Identitetshistorie', 1992, s. 326-347.

⁸ Feldbæk: 'Kærlighed', 1984, s. 270-288.

⁹ Rerup: 'Nationalisme', 1991.

¹⁰ Damsholt: *Fædrelandskærlighed*, 2000.

¹¹ Mikkelsen, 'Et nyt og herligt Beviis', 2020; Ilsøe: *Veje*, 2003; Sane, 'Sådan', 2000.

Mikkelsen i højere grad ved at anvende kombinerede oplysninger fra protokollerne og ansøgningerne til at kortlægge centraladministrationens sagsbehandling. Ingen af de to bidrag har imidlertid systematisk kortlagt protokollernes oplysninger om embeder og erhverv, og det er følgelig i dette rum, at nærværende artikel finder sin relevans. Når Indføds-Retten med sin ansættelsesretlige karakter forbeholdt embeder til Landets Børn og Lige ved Indfødte, kan vi med en dybere undersøgelse af protokollernes tværgående oplysninger tegne et billede af, hvordan de indvandrede naturaliserede supplikanter indvirkede på embedsværkets beskaffenhed.

Indføds-Retten af 29. januar 1776

En stålsat alliance: om kildematerialet og Guldbergstyrets regeringstid

Bag Indfødsretten stod et veletableret politisk styre med gehejmekabinetsskriveren Ove Høegh-Guldberg i spidsen. Ved forordningens indførelse havde det konservative Guldbergstyre siddet på magten i fire år. Startskuddet var arrestationen af Christian 7.s tyske livlæge, Johann Friedrich Struensee, der fra 1770-1772 regerede despotisk med dronning Caroline Mathilde ved sin side. På den baggrund havde enkedronning Juliane Maries ønske om at se sin søn, arveprins Frederik, på tronen resulteret i en politisk alliance med Guldberg, der stod som hoffets absolutte tillidsmand.¹²

Fig 3: Efter afsættelsen af J. F. Struensee i januar 1772 overtog Guldbergstyret – med Ove Guldberg i spidsen – den reelle politiske magt. Som doktrinær konservativ var Guldberg varm fortaler for det enevældige styre og hoffets magt, hvorfor stabilitet og kontrol blev vigtige nøgleord for styrets politik frem til paladsrevolutionen i april 1784. Foto: Em. Bærentzen & Co. Lith. Inst. Det Kgl. Biblioteks Portrætsamling.

Ved etableringen af Guldbergstyret var samarbejdet mellem de tre aktører vigtigere end nogensinde. Med alle midler måtte der lægges afstand til Struensees kabinetstyre, men forfatningsmæssigt pegede intet på Juliane Marie og hendes kreds som magthavere. Det øgede frygten for en kontrarevolution fra Caroline Mathilde. I vintermånederne mellem 1772-1773 var magthaverne ydermere presset af den angrebslystne svenske kong Gustav 3. Og i baggrunden spøjte også det gottorpske spørgsmål.¹³ Etableringen af et stabilt regeringssystem blev derfor ét af styrets første anliggender. I februar 1772 blev den såkaldte

¹² Ersbøll: *Indfødsret*, 2008, s. 410.

¹³ Feldbæk: 'Fædreland', 1991, s. 217.

statsrådsanordning underskrevet, der genindførte Gehejmekonseilet som Gehejmestatsrådet. Udadtil blev statsrådet placeret i magtens centrum, eftersom samtlige kollegieindstillinger skulle behandles i statsrådets nærværelse. Dette princip gjorde sig imidlertid ikke gældende for det omvendte. Kongelige befalinger udgået fra kabinettet kunne gå uden om statsrådet og videreføres eksplicit til kollegierne, hvilket åbnede for hoffets brug af kabinetsordrer – en praksis, der i princippet lignede Struensees regeringsførelse.

I det nyoprettede Gehejmestatsråd blev arveprinsen indplaceret som hoffets repræsentant. Politiske kompetencer besad han ikke, hvorfor rådet kom under indflydelse af det danske medlem Joachim Otto Schack-Rathlou. Som adelsmand stod han i kontrast til Guldbergs borgerlige tankegang. Men hans politiske anskuelser var ligesom Guldbergs præget af et dansksindet perspektiv. Befæstningen af Guldbergs position lykkedes til fulde i oktober 1774 med udnævnelsen som gehejmekabinetssekretær, hvorved han indtog stillingen som den egentlige regent af den danske helstat, bilandene og kolonierne.¹⁴

Guldbergstyrets regeringstid fra 1772-1784 er til tider blevet karakteriseret som en konservativ restaurationsperiode.¹⁵ Imidlertid var årene før og under Guldbergstyret også præget af tiltagende kulturelle brydninger og kontrasterende forhold. Oplysningstidens komme var sket i vekselvirkning med en voksende dansk borgerskabsklasse i opposition til den gamle adel.¹⁶ Men adelens økonomiske og politiske magt var ikke den eneste torn i borgerskabets øje. Overalt i statens embedsværk var centrale stillinger domineret af udlændinge, særligt af adelige tysksprogede individer, hvilket for alvor blev bemærket efter Struensees magtovertagelse og igen med mageskiftet, der afsluttede det gottorpske spørgsmål i 1773.¹⁷

Ved siden af blomstrede en tiltagende norsk ånd, der dog mest slog rødder i litterære frem for politiske kredse. Ligesom det københavnske borgerskab beværtede sig på byens kaffehuse, søgte norske studenter sammen i madame Juels Kaffehus for at diskutere selvstændighed og udforske det norske sprog.¹⁸ Tendensen var del af en længerevarende udvikling. Siden 1600-tallet havde europæiske lærde arbejdet for at gøre deres modersmål brugbart for videnskab.¹⁹ I helstaten var interessen for det danske modersmål også vokset frem. Tanken om, at dansk stod hævet over andre sprog i helstaten resulterede under Guldbergstyret i en øget politisering af helstatssprogenes indbyrdes placeringer. I statsrådsanordningen blev dansk fremhævet som embedssprog, mens hærens kommandosprog ikke længere skulle være tysk. Og i 1775 blev dansk også indført som undervisningssprog og skolefag i latinskolerne.²⁰ Om end politikken under Guldbergstyret givetvis var præget af en restaurationstankegang, var diskussionen om de indbyrdes relationer mellem helstatens multinationale og multisproglige befolkningsgrupper et samtidigt karakteristisk forhold, som magthaverne undertiden måtte regulere – herunder med Indføds-Retten i 1776.

Som officiel kilde udtrykte Indføds-Retten de normative definitioner og betingelser, som periodens politiske styre flettede sammen med statsborgerbetegnelserne Landets Børn og Lige ved Indfødte. Imidlertid er forordningen ikke den eneste indgang til at forstå de to betegnelser. Forud for Indføds-Retten fandt et større udformningsarbejde nemlig sted. Under et ophold på Fredensborg Slot i efteråret 1775 diskuterede Guldberg

¹⁴ Bech: 'Oplysning', 1985, s. 492-503.

¹⁵ Bonderup: 'Enevældige stat', 2011, s. 200; Bech: 'Oplysning', 1985, s. 498-499.

¹⁶ Damsholt: *Fædrelandskærlighed*, 2000, s. 74-75.

¹⁷ Winge: 'Dansk og tysk', 1991, s. 89-111.

¹⁸ Winsnes: *Selskab*, 1924, s. 1-46.

¹⁹ Møller: 'Regeringsregler', 1973, s. 143.

²⁰ Storsveen: 'Identitet', 2004, s. 373.

og Schack-Rathlou forordningens retningslinjer med enkedronning Juliane Marie og arveprins Frederik, og i de efterfølgende måneder blev den politiske alliance enige om Indføds-Rettens indhold.²¹ Da den underskrevne forordning blev fremlagt i kancellierne den 15. januar 1776, havde det genoprettede Gehejmestatsråd ikke været involveret i dens udformning. I dag kan udformningsarbejdet konstrueres ud fra de overleverede skriftlige forarbejder. Forarbejderne udgøres af tre dokumenter. Det første, Momenta, var udarbejdet af Schack-Rathlou i oktober 1775.²² På baggrund af disse Momenta formulerede Guldberg et førsteudkast til Indføds-Retten. Dette udkast er gået tabt, men dets eksistens bekræftes i et tredje dokument af Schack-Rathlou. I begyndelsen af 1776 færdiggjorde han nemlig et Pro Memoria, der fungerede som ændringsforslag til Guldbergs førsteudkast.²³ Indføds-Rettens hovedarkitekter var således Guldberg og Schack-Rathlou, og fra forarbejderne efterlades et indblik i Guldbergstyrets idéudveksling og strategiske overvejelser.

Om forordningens formål, begrundelse og uforanderlighed

Den kongelige forordnings fulde titel, *Indføds-Retten, hvorefter Adgang til Embeder i hans Majestæts Riger og Lande forbeholdes de indfødte Undersaatter og dem, som derved lige agtes*, pegede i retning af dens formål. Men det var imidlertid i præamblen (indledning til lovteksten), at denne bestemmelse for alvor blev udfoldet:

*"[...] det har længe været Vor Beslutning, ved en Grund-Lov under visse og fornødne udtrykkelige Indskrænkninger af fastsætte, at alle Embeder i Vores Stater, Hof-Geistlige, Militaire og Civile, af stor eller liden Betydenhed, ey kunne eller skulle gives til andre end indfødte Landets Børn, og dem, som dermed lige kan agtes."*²⁴

Forordningens sigte var det statslige embedsværk defineret som den gejstlige, militære og civile administration samt hoffet. Adgangen til dette embedsværk blev forbeholdt de indbyggere, der enten kunne karakteriseres som indfødte undersåtter eller agtes lige derved. Med disse bestemmelser fik forordningen som nævnt en ansættelsesretlig karakter, der tog udgangspunkt i en skelnen mellem statens indbyggere. De, der skulle besidde stillinger i embedsværket, blev tilkendt borgerbetegnelser. Alle andre var "blot" indbyggere i staten.²⁵

Begrundelsen for denne skelnen lød, at billigheden (rimeligheden), kærligheden og samvittigheden ville, at embederne skulle forbeholdes statens borgere. Indføds-Retten blev karakteriseret som grundfæstet i en retfærdighed, der var legitimeret gennem det særlige bånd mellem den enevældige konge og hans borgere. På sin vis var det et udtryk for en kontraktteoretisk forestilling, der vægtede det uforanderlige forhold mellem kongen og borgerne højest. Og netop uforanderligheden var vigtig for forordningens legitimitet. I præamblen blev forordningen karakteriseret som en grundlov og i § 10 som en ubrødelig og uforanderlig lov i riget.²⁶

²¹ Feldbæk: 'Fædreland', 1991, s. 197.

²² Schack-Rathlou: 'Momenta', 1775.

²³ Schack-Rathlou: 'Pro Memoria', 1776.

²⁴ 'Indføds-Retten', 1776, s. 2.

²⁵ 'Borger' skal her ikke forstås som en 'bourgeois' eller en byborger, men som en statsborger.

²⁶ 'Indføds-Retten', 1776, s. 10.

Med dens ikrafttræden pålagde Christian 7. dermed alle sine efterkommere at følge forordningens bestemmelser.

Idéen om Indføds-Rettens ufravigelige karakter eksisterede gennem hele dens udformningsperiode. Både i Schack-Rathlous *Momenta* og *Pro Memoria* blev forordningens status som fundamental lov understreget.²⁷ Begrundelsen for denne status havde rødder i forestillingen om, at alle kongelige descendenter ville videreføre det uforanderlige bånd til borgerne og dermed stille sig i samme position til de i Indføds-Retten istandbragte forhold. Og den ubrødelige status var så central for forordningens virke, at arveprins Frederik for sig selv og sine descendenter underskrev en forsikringsakt, der garanterede, at Indføds-Retten forblev en grundlov, såfremt den kongelige arvefølge skulle skifte. Uagtet udviklingen i de politiske omstændigheder, der karakteriserede Guldbergstyrets levetid, var Indføds-Rettens overlevering dermed sikret.

Landets Børn: om automatisk tildeling af indfødsret

I forordningens præambel understregedes, at adgangen til embedsværket først og fremmest var forbeholdt Landets Børn. Betegnelsen omfattede de indbyggere, hvis status som indfødt blev agtet som en egenskab, der som oftest automatisk blev erhvervet ved deres fødsel. I sig selv fremstår udtrykket nærmest organisk og var også sammenflettet med tidens allegoriske fremstilling af kongen som patriarkalsk landsfader (eller omsorgsfuld moder) og statens indfødte borgere som hans børn. Som forældrefigur stod kongen over helstatens indlejrede nationale og sproglige uoverensstemmelser. Men disse uoverensstemmelser gav ikke anledning til indbyrdes hierarki. Indfødte borgere fra alle dele af helstaten var ligestillede, eftersom de alle var kongens børn. I adskillige værker blev de danske, norske og holstenske områder følgelig fremstillet som søskende og kongen som den forenende fader- eller moderfigur.

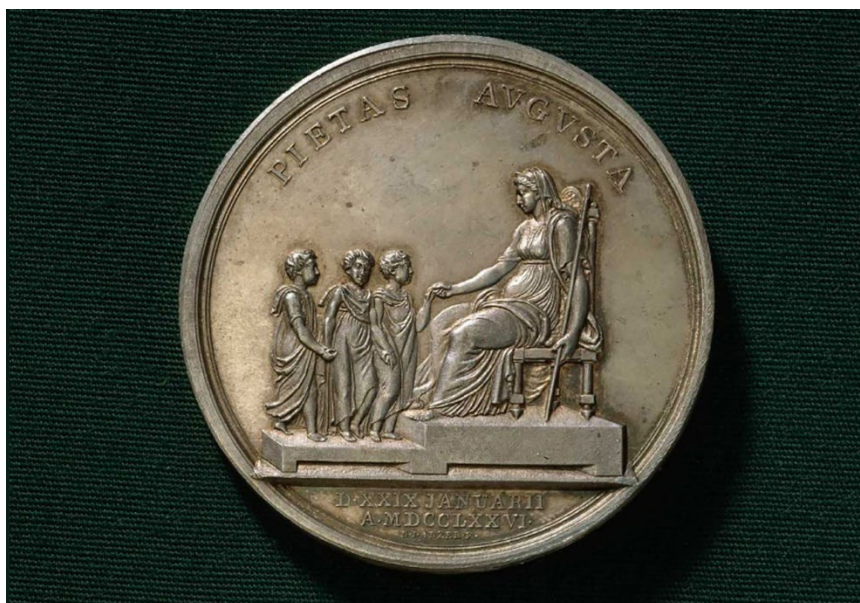

Fig. 4: Ved forordningens publikation blev denne medalje slået til minde om Indføds-Rettens formål og bestemmelser. Motivet var udført af medaljør Daniel Adzer efter tegning af billedhugger Johannes Wiedewelt. På den ene side af medaljen var Christian 7. portrætteret. På den anden side var en allegorisk fremstilling af helstatsfædrelandet udtrykt i en moderfigur siddende på en trone, der med åbne arme modtog sine tre jævnbyrdige børn med hinanden i hånden: Danmark, Norge og Holsten. Det var således stærke allegoriske billeder, der var på spil, når de indfødte undersåtter skulle defineres. Foto: Ukendt fotograf. Kilde til genstand og fotografi: Nationalmuseet.

²⁷ Schack-Rathlou: *'Momenta'*, 1775, s. 6; Schack-Rathlou: *'Pro Memoria'*, 1776, s. 8.

Definitionen af Landets Børn blev udfoldet i forordningens § 1, som lovfæstede, at en indbygger måtte have bestemte egenskaber for at blive en del af statsborgerbetegnelsen, og at disse egenskaber hvilede på forhold i relation til vedkommendes fødsel:

*”Det skal fra denne Lovs Dag af agtes som en nødvendig Egenskab til at faae i Vore Riger og Lande Embeder og Tjenester, af hvad Navn nævnes kan, være sig i Hoffet, eller i den gejstlige, civile og militaire Stand, at Personen er fød i Vores Stater, eller af saadanne indfødte Undersaatter, som paa Reyser eller for Vores Tjenestes Skyld kunde være ude af Landet.”*²⁸

To forhold kan i relation til denne bestemmelse diskuteres. For det første fremstår ordlyden 'Vores Stater' en smule vag, men betegnelsen sigtede givetvis mod helstatens territorier dvs. Danmark, Norge og Holsten samt deres bilande Grønland, Færøerne og Island.²⁹ Schack-Rathlou anførte desuden i Momenta, at indbyggere født i kongens stater uden for Europa skulle nyde samme indfødsret som indbyggere født i kongens stater i Europa.³⁰ Formentlig sigtede Schack-Rathlou med denne bemærkning mod indbyggere født i kolonierne.³¹ For det andet kan en isoleret læsning af § 1 give det indtryk, at forordningen primært arbejdede med det såkaldte ius-soli-princip, der pegede i retning af et fødestedskriterium for Landets Børn.³² Imidlertid var også ius-sanguinis-princippet på spil i bestemmelsen, da børn født uden for kongens stater af indfødte undersaatter på rejse eller tjeneste var berettiget automatisk indfødsret.³³ Schack-Rathlou havde i Momenta understreget, at børn af ministre, legationssekretærer, konsuler og agenter automatisk fik indfødsret, fordi forældrenes residens fortsat henhørte under kongens stater.³⁴ I disse tilfælde blev indfødsret ikke erhvervet som følge af børnenes fysiske fødested, men derimod på baggrund af forældrenes relation til staten – altså et afstamningskriterium.³⁵

Relationer til staten giver også anledning til én anden interessant diskussion: forståelsen af forholdet mellem § 1 og § 9. Af sidstnævnte fremgår det, at børn født i kongens stater af udenlandske indbyggere fik stillet et opholdskrav med ordene: *”deres [fremmede, der ikke agtes lige ved indfødte] her fødte Børn, naar de her i Staten forblive, tilhobe skal agtes og ansees fuldkommen for Indfødte.”*³⁶ Bestemmelsen var indføjet som forsøg på at fastholde ressourcestærke fremmede. Schack-Rathlou havde i Momenta understreget, at forordningen ikke måtte skræmme attråværdige indvandrere væk, hvilket blandt andet skulle lykkes ved at stille deres børn i udsigt til indfødsret.³⁷ Imidlertid indikerede bestemmelsen et skel mellem de børn, der var født i kongens stater af henholdsvis indfødte og udenlandske forældre. Den retsvidenskabelige litteratur har påpeget, at forordningens § 1 derfor skal tolkes inddæmmende således, at definitionen af Landets Børn i første omgang omhandlede de individer, der både opfyldte et fødestedskriterium og et afstamningskriterium

²⁸ 'Indføds-Retten', 1776, s. 5.

²⁹ Møller: *Indfødsret*, 1944, s. 7-8; Larsen: *Indfødsretslovene*, 1948, s. 13-14.

³⁰ Schack-Rathlou: 'Momenta', 1775, s. 6.

³¹ Larsen: *Indfødsretslovene*, 1948, s. 14.

³² Ius-soli (territorialprincippet): juridisk begreb, hvor et individ opnår statsborgerskab i sit fødeland.

³³ Ius-sanguinis (afstamningsprincippet): juridisk begreb, hvor et individ opnår statsborgerskab i det land, hvor forældrene har statsborgerskab.

³⁴ Schack-Rathlou: 'Momenta', 1775, s. 6.

³⁵ Larsen: *Indfødsretslovene*, 1948, s. 18-22.

³⁶ 'Indføds-Retten', 1776, s. 10.

³⁷ Schack-Rathlou: 'Momenta', 1775, s. 6.

– medmindre børnene var født i udlandet af indfødte undersåtter på rejse eller tjeneste.³⁸ For børn født i kongens stater af udenlandske undersåtter sigtede bestemmelsen i forordningens § 9 mod et supplerende opholdskrav. I den sammenhæng har den retsvidenskabelige litteratur diskuteret, hvorledes sætningen skal forstås. Én tolkning udgøres af en suspensiv tilgang således, at indfødsret for børn af udenlandske indbyggere kun kunne erhverves senere i barnets liv. En anden tolkning udgøres af en resolutiv tilgang således, at indfødsret automatisk blev erhvervet ved barnets fødsel, men senere kunne bortfalde, hvis selvsamme forlod kongens stater.³⁹

Med begrundelse i ordlyden 'naar de her i Staten forblive' er sætningen ofte blevet tolket i henhold til det første princip. I så fald udgør gruppen en særlig gråzone. Det skyldes, at de under supplerende opholdskrav blev anset som fuldkommen indfødte frem for lige ved indfødte, men samtidig erhvervede de ikke automatisk indfødsret som ellers var kendetegnende for de to andre grupper henhørende under Landets Børn. Det ændrer imidlertid ikke ved, at det supplerende opholdskrav for gruppen var afgørende for deres indfødsretslige status, hvorfor denne ikke udelukkende kunne baseres på fødestedskriteriet. Selvom kildegrundlaget i form af Indføds-Retten og dens forarbejder således peger på tre forskellige grupper henhørende under Landets Børn, efterlader kilderne et lidt sløret billede af erhvervelsesbestemmelserne for børn født i kongens stater af udenlandske undersåtter, hvorfor en absolut definition af Landets Børn synes udfordrende at formulere.

Lige ved Indfødte: om opsøgende tildeling af indfødsret

Bestemmelser om, hvorledes indfødsretslig status kunne opnås for udenlandske indbyggere, var også inkluderet i forordningen. Naturalisation var forordningens garanti for indlemmelse af ønskværdige fremmede i det statslige embedsværk, der som naturaliserede borgere blev defineret som Lige ved Indfødte. Et grundlæggende kendetegn ved denne gruppe var, at dens inkluderede indbyggere ikke blev defineret som fuldkommen indfødte, men lige ved indfødte. Definitionen sigtede således mod samme retlige status. Men hvor 'indfødt' blev anset som en faktisk egenskab hos Landets Børn, blev naturaliserede indbyggere ikke agtet indfødte i ordets egentlige forstand.⁴⁰

Som følge af deres udenlandske baggrund måtte Lige ved Indfødte opsøge indfødsretslig status gennem et naturalisationsforløb, hvis bestemmelser blev klarlagt i forordningens §§ 6-7. Heri blev det lovfæstet, at alle udenlandske indbyggere, der opfyldte betingelserne for Lige ved Indfødte jf. forordningens §§ 2-5, inden for et år skulle fremsende en ansøgning til Danske Kancelli om opnåelse af kongeligt naturalisationspatent. Inden for denne tidsramme ville ansøgningen være gratis for supplikanten, mens den efterfølgende ville koste de sædvanlige afgifters betaling – svarende til 24 skilling.⁴¹ Bag indlemmelsen i statsborgerbetegnelsen Lige ved Indfødte lå en række betingelser, som blev udfoldet i §§ 2-5. Visse prædefinerede egenskaber var essentielle for opnåelse af naturalisation, og disse centrerede sig om to væsentlige forhold: supplikantens ansættelsesretlige forhold eller vedkommendes materielle-økonomiske baggrund.

³⁸ Larsen: *Indfødsretslovene*, 1948, s. 11-13; Ersbøll: *Indfødsret*, 2008, s. 422-423.

³⁹ Diskussionen om bestemmelserne i § 9 er omfattende, hvorfor kun hovedpointerne er diskuteret her.

⁴⁰ Larsen: *Indfødsretslovene*, 1948, s. 10.

⁴¹ 'Indføds-Retten', 1776, s. 8.

Lige ved Indfødte omfattede i forordningens § 2 først og fremmest alle de udenlandske indbyggere, der ved forordningens publikation allerede var i besiddelse af virkelige embeder eller tjenester. Under den forudsætning at de udenlandske indbyggere søgte om et naturalisationspatent inden for ét år, kunne indfødsretslig status dermed opnås gennem allerede eksisterende stillinger.⁴² I Schack-Rathlous *Momenta* og *Pro Memoria* var det dog understreget, at paragraffens embeder og tjenester skulle karakteriseres som 'virkelige'. Sigtet var, at ridderordener eller rangtitler uden egentlige embedsfunktioner ikke kunne føre til naturalisation, men at det udelukkende var de virkelige embeder og tjenester, der kunne stille udenlandske indbyggere lige ved indfødte.⁴³

Forordningens §§ 3-4 behandlede en række materielle-økonomiske betingelser for opnåelse af naturalisation. Først og fremmest kunne fremmede, der allerede besad jordegods eller fast ejendom til en værdi af 30.000 rigsdaler, agtes lige ved indfødte. Det gjaldt også dem, der gennem arv, ægteskab eller køb erhvervede sig det samme. Derudover kunne indfødsretslig status opnås, hvis supplikanten ejede eller erhvervede sig gårde og fabrikker til en værdi af 10.000 rigsdaler. Og slutteligt kunne fremmede med indestående i kompagnier eller handel til en værdi af 20.000 rigsdaler opnå indfødsret – dog under den forudsætning, at de bosatte og opholdt sig i kongens stater.⁴⁴

I § 5 vendte forordningen sig igen mod supplikantens ansættelsesretlige forhold. Schack-Rathlou havde i *Momenta* understreget, at fremmede under særlige omstændigheder var en vigtig arbejdskraft for blandt andet de norske værker og statslige institutioner. Det var derfor nødvendigt med en åbning i forordningen, der muliggjorde naturalisation af specialiseret arbejdskraft.⁴⁵ Paragraffen indføjede en række stillingsbetegnelser, der gav adgang til naturalisation blandt andet undervisningsrelaterede stillinger ved universitetet i Kiel, i St. Petri Kirke, ved missionen i Trankebar og ved reformerte menigheder i kongens lande samt fremmede fabrikanter, kunstnere og mestre. Derudover skulle alle soldater og underofficerer fortsat kunne hverves.

Definitionen af Lige ved Indfødte fremstod således klar. Eksistensen af naturalisationsparagrafferne vidner dog om, at der til trods for interessen for at lade kongen tjene af Landets Børn også eksisterede en gennemtrængende bevidsthed hos magthaverne om de udenlandske indbyggers allerede eksisterende indflydelse på embedsværket samt deres betydning for driften af selvsamme. En absolut udelukkelse af fremmede var ikke i statens interesse, og naturalisationsprincippet blev således kongemagtens garanti for, at den ønskede udenlandske arbejdskraft fortsat kunne indlemmes.⁴⁶

Naturalisationsprotokollerne 1776-1784

Kildematerialet og metodiske overvejelser

Naturalisationsprotokollerne blev nedskrevet af Danske Kancelli som en oversigt sideløbende med udstedelsen af naturalisationspatenterne. Overordnet set eksisterer der to protokoller med 400 håndskrevne sider og oplysninger om 2.849 naturaliserede suplikanter i perioden 1776-1847. Den første protokol er et

⁴² 'Indføds-Retten', 1776, s. 6.

⁴³ Schack-Rathlou: 'Pro Memoria', 1776, s. 7.

⁴⁴ 'Indføds-Retten', 1776, s. 6-7.

⁴⁵ Schack-Rathlou: 'Momenta', 1775, s. 6.

⁴⁶ Ersbøll: *Indfødsret*, 2008, s. 432.

alfabetisk register inddelt efter supplikanternes efternavne og opgiver naturalisationsdato samt et løbenummer.⁴⁷ Den anden protokol er et kronologisk register inddelt efter supplikanternes naturalisationsdato og opgiver fulde navne, embeder og erhverv samt særligt bemærkninger.⁴⁸

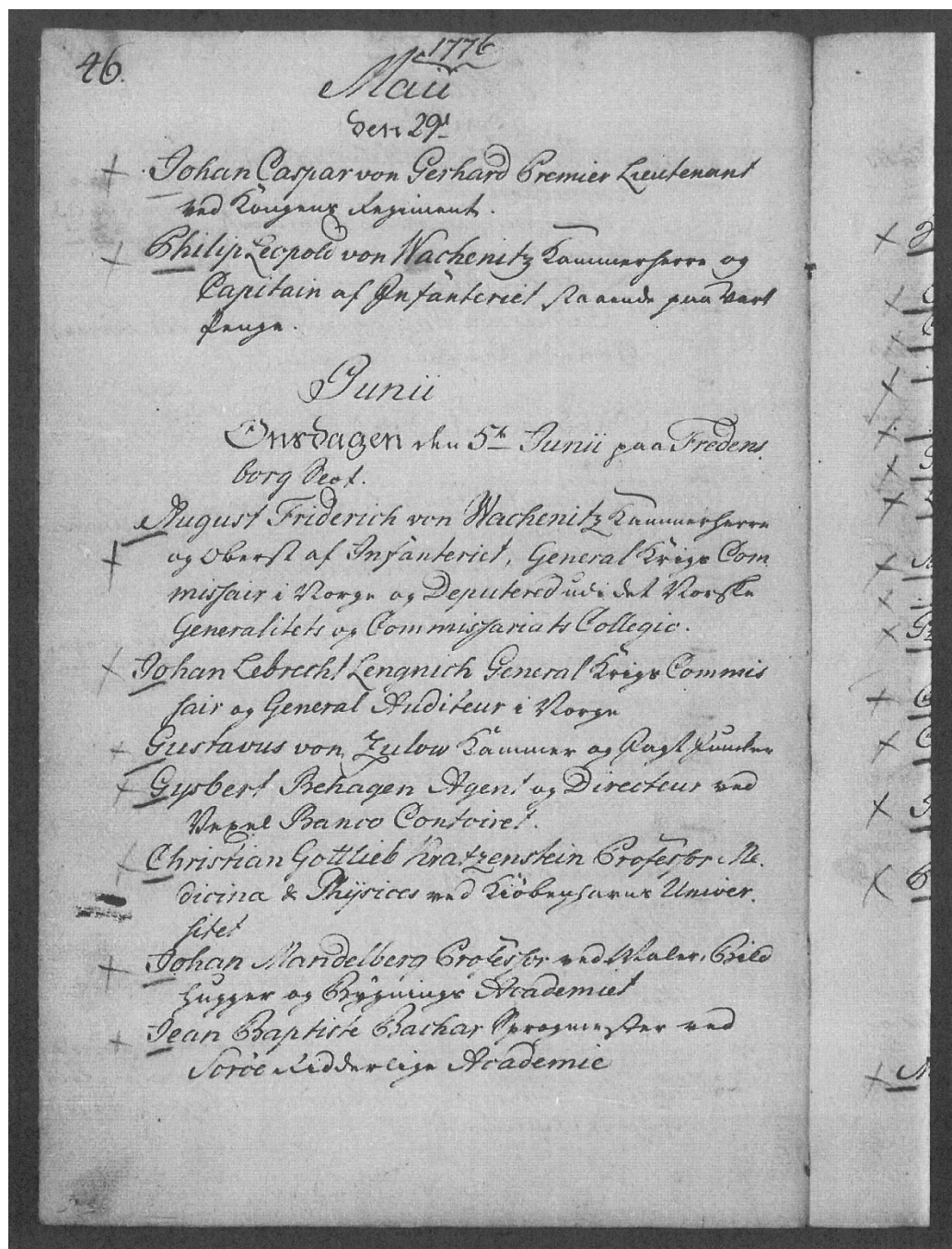

Fig. 5: Eksempelside fra den kronologiske naturalisationsprotokol. Protokollen er opdelt i tre underafdelinger. Den første udgøres af de naturaliserede supplikanter, der ved naturalisationens ikrafttræden blev optaget i den danske adelstand. Den anden udgøres af naturaliserede supplikanter fra kolonierne, bilandene og helstaten med undtagelse af Holsten. Den sidste udgøres udelukkende af naturaliserede supplikanter med ophold i Holsten. Foto: Rigsarkivet.

⁴⁷ Alfabetisk register over naturalisationspatenterne 1776-1847, A133, Danske Kancelli (DK), Rigsarkivet (herefter RA).

⁴⁸ Naturalisations-Patenter 1776-1847, A132, DK, RA.

Det indledende arbejde med protokollerne og spørgsmålet om, hvorledes de mange oplysninger kunne afdækkes, affødte en tværgående kvantitativ tilgang til materialet, som resulterede i en søgbar database over protokoloplysningerne. Idéen om en sådan database er som nævnt ikke ny. Faktisk tog Immigrantmuseet initiativet til en database over indfødsretstildelinger allerede i 1996. Denne kan i dag ses på Dansk Demografisk Databases hjemmeside.⁴⁹ Her anføres, at databasens oplysninger fra 1776-1849 er baseret på den førmentalte kronologiske protokol, og at databasen opgiver informationer om den enkelte supplikants navn, embeder og erhverv, løbenummer, naturalisationsdato og fødeland.⁵⁰ Fødelandsoplysningerne er dog ikke hentet fra hverken den alfabetiske eller kronologiske protokol. Henrik Zip Sane, fhv. leder af Immigrantmuseet, har tidligere anført, at bestemmelsen af suplikanternes fødelande er baseret på en granskning af navne og oplyste fødesteder.⁵¹ Fødestedsoplysninger optræder dog mere som undtagelse end regel i protokollerne. Mens en granskning af navne giver et bud på suplikanternes nationalitetsfordeling, er det dog en usikker metodisk tilgang. Én anden væsentlig udfordring relaterer sig til databasens søgbarhed på tværs af oplysninger. Databasen er givetvis tiltænkt slægtshistorikere med ønske om at fremfinde oplysninger om en bestemt supplikant.⁵² Dette fokus bevirker imidlertid, at databasen er statisk at bruge for søgninger på tværs af eksempelvis tid og køn. Det udfordrer den tværgående kvantitative kortlægning af de tendenser, der må antages at findes i protokollerne og gør ligeledes databasen svært brugbar for målet om at frembringe en karakteristik af de naturaliserede suplikanter.

På den baggrund var det nødvendigt at etablere en mere søgbar database. I første omgang rettede dette sig mod at finde et softwareprogram med et databasestyringssystem. Valget faldt på Microsoft Access, der besidder alle påkrævede funktioner for systematisering af information.⁵³ Som udgangspunkt blev databasen opbygget efter Stuart Cards referencemodel, der beskrives transformation af data til visuelle udtryk. Den første del af Cards model består af tre trin: 1) raw data, 2) data transformation og 3) data tables. Oplysningerne fra naturalisationsprotokollerne benævnes som databasens raw data. Al raw data indeholder relationer til andre raw data, og disse relationer kaldes data tables. Det første skridt i databaseopbygningen blev derfor at gennemføre en datatransformation, hvor al raw data blev systematiseret i strukturerede data tables.⁵⁴

⁴⁹ Sane: 'Databaser', 1999, s. 34-35.

⁵⁰ <https://ddd.dda.dk/immibas/immibaslink.htm> (05.05.2021)

⁵¹ Sane: 'Sådan', 2000, s. 44.

⁵² Sane: 'Databaser', 1999, s. 39.

⁵³ Feddema: Access, 2004, s. 3-4.

⁵⁴ Card, Mackinlay & Shneidermann: *Readings*, 1999, s. 18-21.

Id	Fornavn	Efternavn	Naturalisationsdato	Køn	Erhverv og embede(r)	Adelstandsoptagelse	Opholder sig i Holsten	Løbenummer i de
41	Francois	d'Aubert	07-03-1776	Mand	Oberstløjtnant i Artillerikorpset	☒	☐	2
42	Gotfried Johan von	Heilliger	07-03-1776	Mand	Kaptajn i Artillerikorpset	☐	☐	30
43	Ludvig Jakob	Bintzer	07-03-1776	Mand	Kaptajn i Artillerikorpset	☐	☐	30
44	Christian Ludvig Ulric	Born	07-03-1776	Mand	Sekondløjtnant i Artillerikorpset	☐	☐	30
45	Friderich	Susemihl	07-03-1776	Mand	Auditor i Artillerikorpset	☐	☐	30
46	David	Stahl	07-03-1776	Mand	Tøjhusforvalter	☐	☐	30
47	Carl Johan Christ von	Bessel	07-03-1776	Mand	Oberst i Det Norske Livregiment	☐	☐	30
48	Johan Theodor Henri	Krüger	07-03-1776	Mand	Premierløjtnant i Det Norske Livregiment	☐	☐	30
49	Gustav Albrecht von	Blücher	07-03-1776	Mand	Sekondløjtnant i Det Norske Livregiment	☐	☐	30
50	Paul	Schalabrini	14-03-1776	Mand	Hofkapelmester	☐	☐	30
51	Laurens	Morell	14-03-1776	Mand	Hofviolinist	☐	☐	30
52	Johan Gotfried	Grüner	14-03-1776	Mand	Hofviolinist	☐	☐	30
53	Johan Gotfried	Falck	14-03-1776	Mand	Hofviolinist	☐	☐	30
54	August	Schreiber	14-03-1776	Mand	Hofviolinist	☐	☐	30
55	Johan Gotfried	Tauer	14-03-1776	Mand	Hofviolinist	☐	☐	30
56	Johan Andreas	Kirchhoff	14-03-1776	Mand	Kammermusiker	☐	☐	30
57	Caspar Friderich	Fischer	14-03-1776	Mand	Notist	☐	☐	31
58	Pierre	Laurent	14-03-1776	Mand	Hofdansemester	☐	☐	31
59	Michel Angelo	Potenza	14-03-1776	Mand	Syngemester	☐	☐	31
60	Johan Sigismund	Koeck	14-03-1776	Mand	Fuldmægtig ved Spectaclekassen	☐	☐	31
61	Samuel	Serling	14-03-1776	Mand	Garderobeskredder ved Det Kongelige Teate	☐	☐	31
62	Friderich	Krüger	14-03-1776	Mand	Lakaj	☐	☐	31
63	Johan Ludvig	Rehm	14-03-1776	Mand	Lakaj	☐	☐	31
64	Georg Friderich	Grahner	14-03-1776	Mand	Lakaj	☐	☐	31
65	Johan Georg	Abradt	14-03-1776	Mand	Mundkok	☐	☐	31
66	Jean	Hecquet	14-03-1776	Mand	Mundkok	☐	☐	31
67	Martin	Wraatz	14-03-1776	Mand	Hofleverandør	☐	☐	31
68	Johan Christian	Wolff	14-03-1776	Mand	Overfabrikør	☐	☐	31
69	Johan August	Glockner	14-03-1776	Mand	Assistent ved uldmanufakturen	☐	☐	31
70	Friderich Ephraim	Almer	14-03-1776	Mand	Hoffuldmægtig ved enkedronningens kassek	☐	☐	31

Fig 6: Udsnit af databasen med oplysninger fra naturalisationsprotokollerne. Foto: Emma Barnhøj Jeppesen.

Med systematiseringen af al raw data var de grundlæggende databasestrukturer etableret. Det næste skridt var at omdanne disse til brugbare visuelle udtryk. De visuelle udtryk kalder Card visual structures, og de etableres gennem en ekspressiv kortlægningsproces kaldet visual mapping. For at gennemføre kortlægningsprocessen blev al data fra Microsoft Access overført som en slags backend til en ny platform: software-virkomheden Caspio, der udformer webapplikationer for databaser. Her blev dataen systematiseret i to trin. Det første trin var at udvikle en søgeformular med prædefinerede søgeparametre:

Preview: Naturalisationspatentsprotokol
DataPage Logout
Parameters

Fornavn
Efternavn
Naturalisationsdato
Køn
Erhverv og embede(r)
Adelstandsoptagelse
Opholder sig i Holsten
Løbenummer i den kronologiske naturalisationspatentsprotokol

☐ Mand
☐ Kvinde
☐ Dreng
☐ Pige
☒ Alle
☐ Ja
☐ Nej
☒ Begge
☐ Ja
☐ Nej
☒ Begge

SEARCH

Fig. 7: Søgeformularen i Caspio med de forskellige prædefinerede søgeparametre. Foto: Emma Barnhøj Jeppesen.

Med disse parametre kunne søgeformularen anvendes til både at fremfinde oplysninger om en bestemt supplikant og til at søge på tværs af databasens oplysninger. Derved imødekom søgeformularen også den centrale udfordring for Immigrantmuseets database, der omhandlede databasens manglende søgbarhed på tværs af eksempelvis tid og køn. Det næste trin blev at oprette resultatsider. En resultatside relaterer sig til

én bestemt supplikant og indeholder oplysninger i overensstemmelse med de prædefinerede søgeparametre. Hvis man eksempelvis søger på en bestemt supplikants efternavn, vil resultatsiden også bidrage med oplysninger om vedkommendes køn, naturalisationsdato, erhverv, embede, adelstandsoptagelse, ophold i Holsten og løbenummer. Med udviklingen af søgeformularen og resultatsiderne undergik protokoloplysningerne således en visual mapping og blev dermed gjort klar til brug i den tværgående kvantitative undersøgelse.

Resultaterne: hvem var de naturaliserede suplikanter?

Under Guldbergstyrets regeringstid fra 1776-1784 udstedte Danske Kancelli 1.292 naturalisationspatenter.⁵⁵ For perioden synes dette tal at være ganske højt sammenlignet med antallet af afviste naturalisationsansøgninger – af Damsholt opgjort til 328 for perioden 1776-1790.⁵⁶ Fordelingen afspejler imidlertid magthavernes bevidsthed om, at en udelukkelse af fremmede ikke lå i statens interesse, men at den udenlandske arbejdskraft var ønsket i embedsværket. Udstedelsen af patenterne var dog langt fra jævnt fordelt i den otteårige periode:

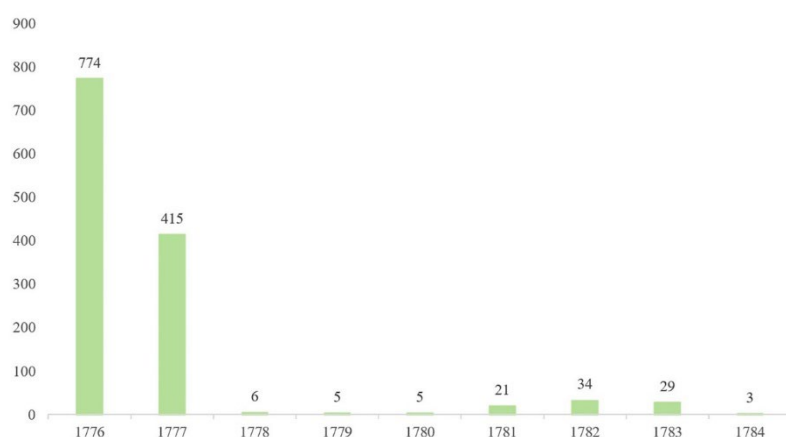

Fig. 8: Antallet af udstedte naturalisationspatenter fordelt pr. år under Guldbergstyret. Opgørelsen afspejler de formelle naturalisationsår. I årene efter 1777 fik en række naturaliserede suplikanter tilbagedateret deres naturalisationsbrev til begyndelsen af 1777 for formelt at imødekomme forordningens etårskrav. En opgørelse over de reelle naturalisationsår findes i Mikkelsen 2022. Året 1784 omfatter desuden kun naturalisationspatenter udstedt frem til paladsrevolutionen den 14. april. Foto: Immigrantmuseet.

I Indføds-Rettens første år var udstedelsen af patenterne højest, hvilket hang sammen med, at forordningen påbød alle Lige ved Indfødte at indsende en naturalisationsansøgning inden for ét år.⁵⁷ Endvidere foreskrev forordningen, at de fremmede, der ved forordningens publikation allerede besad virkelige embeder eller tjenester, skulle agtes Lige ved Indfødte. Det gjaldt således om at få disse suplikanter naturaliseret hurtigt, så deres positioner i embedsværket kunne legaliseres. I Indføds-Rettens andet år var summen af patenter

⁵⁵ En mindre statistisk usikkerhed er tilknyttet dette tal, eftersom protokollerne enkelte steder er utydelige med hensyn til antallet af naturaliserede suplikanter. Et eksempel er 10. maj 1782, hvor protokollerne opgiver, at "Legationsraad von Schirachs Børn" er naturaliseret, dog uden at opgive, hvor mange børn, der er tale om.

⁵⁶ Damsholt: *Fædrelandskærlighed*, 2000, s. 121.

⁵⁷ 'Indføds-Retten', 1776, s. 3.

næsten halveret, og i Guldbergstyrets resterende levetid var antallet temmelig beskedent. Det var et billede, der i øvrigt kendetegnede cancelliets naturalisationspraksis frem til 1849.⁵⁸

Ikke overraskende var hovedparten af de naturaliserede supplikanter mænd. Ud af de 1.292 oplyste navne var kun 74 kvinder. Med tanke på et de facto mandsdomineret embedsværk som Indføds-Rettens sigte synes dette forhold dog at være helt gængs for perioden. Den retsvidenskabelige litteratur har ofte diskuteret kvinders indfødsretslige stilling og forordningens kønsspecifikke aspekter. Ansættelse af udenlandske kvinder var én af Schack-Rathlous bekymringer, da han i *Momenta* noterede, at mange udenlandske fruentimmere var udnævnt som hofdamer på bekostning af landets døtre.⁵⁹ Indføds-Rettens § 8 blev derfor omdrejningspunkt for kvinders stilling i indfødsretslige spørgsmål. Her blev det påbudt hoffet kun at bruge personer, der var eller kunne regnes for indfødte, og adgangen til stifter og klostre blev endvidere forbeholdt fruer og jomfruer af landets indfødte eller dem, som lige kunne agtes.⁶⁰ Bestemmelsen var da også afspejlet i protokollerne, eftersom langt hovedparten af de 74 naturaliserede kvinder netop var tilknyttet hoffet eller de adelige klostre og stifter.⁶¹

Med Indføds-Rettens ansættelsesretlige karakter in mente er protokollernes oplysninger om embeder og erhverv også interessant. De fleste naturaliserede supplikanter besad ved deres naturalisation nemlig allerede stillinger i embedsværket, hvorfor naturalisationen blev et middel til at opretholde deres erhvervspositioner. En hurtig gennemgang af protokollerne efterlader det indtryk, at hovedparten af de naturaliserede supplikanter bestred højerestående positioner og generelt var indplaceret højt i samtidens sociale hierarki. Eksempelvis blev 64 individer i kraft af deres naturalisation officielt optaget i den danske adel.⁶² En lang række af protokollernes oplyste embedsstillinger har desuden karakter af rangtitler, der var en del af tidens efterstræbte statussymboler.⁶³ Faktisk bar henved 1/3 af de naturaliserede individer titler i rangen. Rangtitlerne havde allerede med Christian 5.s rangforordning fra 1671 vendt op og ned på standssamfundets traditionsbundne tanker om sociale hierarkier og var i slutningen 1700-tallet fortsat bestemmende for magt, ære og status. Som enevældens politiske værktøj sikrede rangforordningerne, at en nedarvet eller medfødt standsbaggrund ikke automatisk foranledigede en høj placering i samfundshierarkiet, men at social status i stedet hang sammen med besiddelsen af charger i kongens tjeneste. Den bagvedliggende tanke var naturligvis, at kongens begunstigelse var den afgørende indgang til social status for såvel adelige som borgerligfødte embedsmænd, og at deres loyalitet dermed ville rettes mod enevælden.⁶⁴ På mange måder kan Indføds-Retten ses i samme lys. Forordningen blev, ligesom rangtildelingerne, ikke mindst brugt til at bestyrke enevældens grundlag oven på en turbulent politisk periode og til at signalere for omverdenen, at embeder – og dermed social status – var betinget af kongens gunst.

I forlængelse heraf åbner en kortlægning af de naturaliserede supplikanters beskæftigelsesstrukturer også for et indblik i deres placeringer i eller uden for embedsværket. I den sammenhæng skal der her kort kommenteres på, hvorledes den følgende opgørelse over positioner i det civile, militære, gejstlige og hofadmini-

⁵⁸ Sane: 'Sådan', 2000, s. 43.

⁵⁹ Schack-Rathlou: 'Momenta', 1775, s. 6.

⁶⁰ 'Indføds-Retten', 1776, s. 3-4.

⁶¹ For yderligere diskussion se Matzen: *Statsforfatningsret*, 1876, s. 73-82; Ørsted: *Haandbog*, 1822-35, s. 539; Larsen: *Indfødsretslovene*, 1948, s. 23-25; Ersbøll: *Indfødsret*, 2008, s. 433-435.

⁶² Naturalisations-Patenter 1776-1847, A132, DK, RA, s. 1-8.

⁶³ Henningsen: 'Maskerade', 2013, s. 325.

⁶⁴ Mendonça: 'Højædle', 2010, s. 40-42.

strative embedsværk samt de udenforstående tilfælde er udarbejdet. I opgørelsen arbejdes der ikke med kumulative tal. Adderes opgørelsens tal, vil summen forsætligt overstige de 1.292 supplikanter. Det skyldes en særlig tendens i protokollerne. Mens hovedparten af de naturaliserede supplikanter var opgjort med én erhvervstitel, var en mindre andel opgjort med to eller flere titler. Disse var dermed principielt tilknyttet flere administrationer inden for embedsværket. I forsøget på at reflektere denne tendens er supplikanter med flere erhvervstitler optalt i alle de administrationer, hvorunder deres titler henhører. Det bevirker givetvis en lidt sløret om end mere virkelighedsnær kortlægning.

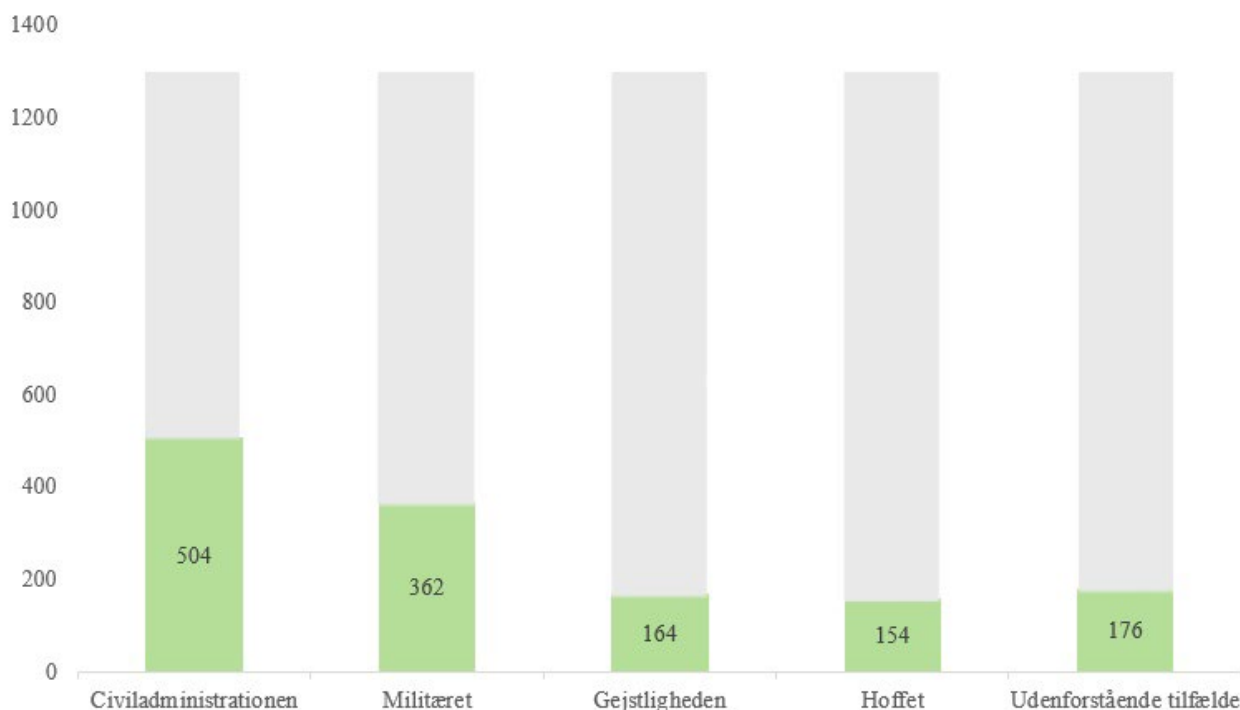

Fig. 9: Opgørelse over de naturaliserede supplikanters tilknytning til embedsværkets fire hovedadministrationer samt udenforstående tilfælde. Foto: Immigrantmuseet.

Den antalsmæssigt største gruppe udgjordes af 504 naturaliserede supplikanter, der var tilknyttet statens civiladministration. Den civile stand var et relativt omfattende begreb, der indbefattede en række bærende samfundssektorer, som alle tog del i en fortsat bestyrkelse af embedsstandens tilstedeværelse i helstaten, bilandene og kolonierne. I protokollerne kom dette særligt til udtryk i den forholdsvis store gruppe af naturaliserede supplikanter, der besad funktioner i centraladministrationen og lokaladministrationen. Det var hovedsageligt individer, der var tæt på den politiske magt gennem særlige politiske rådfunktioner hos kongen og kancellierne eller som fremtrædende figurer i amts- eller købstadsforvaltningerne. Eksempelvis modtog borgmesteren i Altona, Immanuel Schultze, sin naturalisation den 21. marts 1776.⁶⁵ Men derudover optrådte også en stor gruppe individer med stillinger af mere opsynsmæssig karakter. Der var her hovedsageligt tale om personer, der førte tilsyn med helstatens postvæsen, toldsteder, havneområder, skovarealer, bygninger og institutioner. En mindre gruppe af naturaliserede supplikanter var desuden involveret i en

⁶⁵ Naturalisations-Patenter 1776-1847, A132, DK, RA, s. 315.

række statsunderlagte industrier, der enten medvirkede til finansieringen af statens udgifter eller var en del af statens produktion af varegods såsom Blaafarveværket i Norge og de populære talloetterier i København og Altona. Som led i centraladministrationen stod også en mindre gruppe, der varetog udenlandske affærer. Der var her primært tale om repræsentanter, der var sendt udenlands som kongelige eksponenter for at varetage diplomatiske interesser. Eksempelvis blev den skotskfødte David Brown naturaliseret som guvernør på Trankebar den 28. august 1776.⁶⁶

Enhørende under civiladministrationen var også en mindre gruppe naturaliserede supplikanter tilknyttet retsplejen. Der var her især tale om Højesteretsmedlemmer og myndighedspersoner ved helstatens underretter, Overhofretten i Norge samt Hof- og Stadsretten i København. Fra oplysningstidens tankestrømninger om fornuft og fremskridt afstedkom et tiltagende ønske om professionalisering af videnskabs- og uddannelsesområdet. Af protokollerne fremgår det, at nogle af de naturaliserede supplikanter tog del i denne udvikling. Der optræder nemlig en perlerække af individer med stillinger ved centrale undervisnings- og videnskabsinstitutioner såsom Landmålingen, universiteterne i Kiel og København, Sorø Akademi, Maler-, Billedhugger- og Bygnings-Academiet samt gymnasiet i Altona. De var værdifulde ressourcer, fordi de tilbød embedsværket specialiseret arbejdskraft. Det samme gjaldt for den mindre gruppe af naturaliserede supplikanter, der var involveret i kunst- og kulturverdenen. Også her var der tale om mestre inden for arkitektur, ballet og teater, uddannede kunstnere samt porcelænsspecialister ved Den Kongelige Porcelainsfabrik. For individerne fra kultur-, undervisnings- og videnskabsmiljøerne var det ofte karakteren af deres allerede eksisterende embeder, der jf. Indføds-Retten førte dem til de kongelige naturalisationspatenter.⁶⁷ Imidlertid var en anden vigtig gruppe slet ikke omtalt i forordningen, men optrådte alligevel hyppigt i protokollerne: individer i sundhedsvæsenet. Det drejede sig blandt andet om medarbejdere ved Frederiks Hospital, men hovedparten var læger eller kirurger – blandt disse støder vi på stadskirurgen i Aarhus, Johan Caspar Weise.⁶⁸

Mens civiladministrationen således var rigt repræsenteret i protokollerne, optrådte også 362 personer med militær baggrund. Med tanke på militærets betydning for 1700-tallets samfund synes dette forhold at være helt naturligt. Om end tiden efter Store Nordiske Krig var mere fredelig, var den militære tilstedeværelse i helstaten fortsat åbenbar, og på politisk plan kom militærreformer og diskussionen om hærens rekrutteringsgrundlag også til at præge århundredet. At militærpositioner spillede en betydelig rolle blandt Guldbergstyrets naturaliserede supplikanter lå derfor helt i tråd med tidens tendenser.⁶⁹ Hovedparten af de 362 militærpersoner var befalingsmænd i den danske og norske hærs kavaleri, artilleri- eller infanteriregimenter. Der var her tale om højtstående officerer, subalternofficerer eller underofficerer, der bestred varierende positioner i det militære hierarki. Som led i officerstanden blev en lille gruppe kadetter fra Landkadetakademiet, som uddannede sig til hærens rytter- og infanteriregimenter, også naturaliseret. Foruden disse optrådte også en mindre gruppe sundhedspersoner såsom feltskærer eller kirurger, der spillede en vigtig rolle for militærets funktioner og drift.

Som resultat af Indføds-Rettens § 1 optrådte et betydeligt antal individer fra kirkeadministrationen i protokollerne. Hovedparten af de 164 personer, der kan henføres under gejstligheden, var tilknyttet

⁶⁶ Naturalisations-Patenter 1776-1847, A132, DK, RA, s. 54.

⁶⁷ 'Indføds-Retten', 1776, s. 7.

⁶⁸ Naturalisations-Patenter 1776-1847, A132, DK, RA, s. 48.

⁶⁹ Struwe: 'Soldater', 2013, s. 171-192.

kirkernes daglige drift. Der var her især tale om pastorer, præster, organister og kantorer i hertugdømmernes købstæder samt i St. Petri Kirke i København eller Den Tyske Kirke i Bergen. Derudover bestred en mindre gruppe stillinger, som var assisterende i henhold til præstens embede. Det var eksempelvis diakoner, kompastorer, klokkere og degne, der fungerede som bistående hjælpere for kirkernes daglige drift, afholdelsen af gudstjenester samt kirkernes sociale arbejde, herunder undervisning.⁷⁰ En særlig gruppe var herudover missionærerne, der var antaget i København eller Den Evangeliske Menighed i Trankebar.

Også ved hoffet foreskrev Indføds-Retten kun at ansætte indfødte eller lige ved indfødte. Imidlertid afspejlede hoffet samtidens multinationale og multisproglige strømninger. På de kongelige slotte forrettede udenlandske hofansatte tjeneste hos kongefamilien, mens højtysk og fransk blev talt flydende.⁷¹ Det var dog en mindre gruppe på 154 individer, der blev naturaliseret under Guldbergstyret for at opretholde deres hofpositioner. Overordnet set må disse karakteriseres som specialiseret arbejdskraft, der udfyldte særlige stillinger i relation til hoffets forvaltning og kulturliv. Eksempelvis blev 10 hofviolinister og to janitsharer alle naturaliseret inden for Indføds-Rettens første år.⁷² Hovedparten af de 154 personer kan dog bedst karakteriseres som en del af hoffets administration, forvaltning og daglige drift, hvor de bestred varierende placeringer i hoffets hierarki. En stor andel befandt sig i højtstående positioner inden for hoffets forvaltningsapparat, forrettede personlig tjeneste hos kongefamilien eller besad opvartende stillinger. Der var her eksempelvis tale om hofmestre, kammerherrer, hofdamer, hofjunkere, pager, lakajer og hoflæger. Foruden disse blev en mindre gruppe, der forestod den praktiske slots- og bygningsdrift, også naturaliseret. Her var der især tale om slotsforvaltere, gartnere, håndværkere og ansatte i hoffets jagtvæsen.

I protokollerne optræder en række naturaliserede supplikanter, der ikke bestred stillinger i embedsværket. Indføds-Retten havde da også beskæftiget sig kort med nogle af disse tilfælde, der bedst kan karakteriseres som udenforstående. Der var først og fremmest tale om de 64 frøkener, der var indskrevet ved hertugdømmernes jomfruklostre i Itzehoe, Preetz, Uetersen og St. Johannes samt ved de danske jomfruklostre i Roskilde, Vemmetofte, Støvringgaard og Vallø Stift. Som anført havde Indføds-Rettens § 8 betinget en indskrivning i klostrene med indfødsretslig status for kvinderne, hvorfor de 64 klosterfrøkener af nødvendighed måtte søge om naturalisation.⁷³ En betydelig gruppe var desuden de formuende, som typisk var opført med deres absolutte summers værdi. I nogle tilfælde beskrev protokollerne, hvorfra de formuende havde fået deres midler. Det gjaldt eksempelvis Johannes Wood, der havde godtgjort at eje en plantage til en værdi af mere end 30.000 rigsdaler.⁷⁴ Herudover optrådte også enkelte private aktører, der tjente penge på industri- og handelsaktiviteter i helstaten eller oversøisk for eksempel købmænd, håndværkere og ansatte i handelskompagnierne. En mindre gruppe naturaliserede supplikanter synes ved deres naturalisation slet ikke at have haft erhvervspositioner. Det gjaldt eksempelvis enkelte supplikanter på pension eller med lang opholdstid i helstaten. Endvidere 10 børn, der mestendels blev naturaliseret sammen med deres forældre. Eksempelvis fik Charles John Nordberg tildelt indfødsret den 30. august 1782 sammen med sin far direktør Charles Axel Nordberg ved Den Kgl. Bomuldsmanufaktur.⁷⁵ Andre var placeret på underholdningsydelse eller var indehavere af tjenesteløfter. Mens enkelte stod på vart-penge, var andre afgivet løfte om befordring til

⁷⁰ Markussen: 'Grundlæggende fag', 1939, s. 27.

⁷¹ Parby: *At blive*, 2015, s. 64-82.

⁷² Naturalisations-Patenter 1776-1847, A132, DK, RA, s. 30; 64.

⁷³ 'Indføds-Retten', 1776, s. 9; Ilsøe: *Veje*, 2003, s. 16.

⁷⁴ Naturalisations-Patenter 1776-1847, A132, DK, RA, s. 73.

⁷⁵ Naturalisations-Patenter 1776-1847, A132, DK, RA, s. 82.

varierende stillinger. Og enkelte bar også den militære titel 'à la suite'. Både vart-penge, befodringsløfterne og à la suite-titlerne vidner om, at naturalisation uden for embedsværket og Indføds-Rettens bestemmelser var mulig, og de kan givetvis også anses som et forsøg på at sikre højerestående personer en tjenesteforpligtigelse over for kongen. Nok befandt de sig ved naturalisationens ikrafttræden ikke i statstjenesten, men gennem kombinationen af naturalisation samt statsligt underhold eller tjenesteløfter kunne disse personer holdes tæt på statstjenestens hånd.⁷⁶

Afrundende perspektiver

Med Indføds-Retten blev en ny og varig regulering af forholdet mellem den enevældige konge og statens borgere etableret. Mens kongemagten stod hævet over indbyggere i helstaten, bilandene og kolonierne, introducerede forordningen et skel mellem statens borgere og andre indbyggere. Et skel, der var udtrykt i en retlig status for indbyggere omfattet af de to statsborgerbetegnelser Landets Børn og Lige ved Indfødte, som ved forordningens publikation blev forbeholdt embeder i kongens riger og lande. Betegnelsernes definitioner divergerede betragteligt og resulterede deraf i en sontring mellem 'indfødt' som faktisk egenskab hos Landets Børn, mens naturaliserede indbyggere ikke blev agtet indfødte i ordets egentlige forstand.

Den organiske betegnelse Landets Børn omfattede de indbyggere, der tog del i forestillingen om et særligt bånd mellem kongen som landsfader og de indfødte undersåtter som hans børn. Overordnet synes Indføds-Retten i definitionen af Landets Børn at arbejde med en kombination af ius-soli og ius-sanguinis, hvilket danner grundlag for nærværende artikels antagelse om, at fødestedskriteriet ikke var altafgørende for den automatiske tildeling af indfødsret. Ingen af de to juridiske principper spillede dog en rolle for erhvervsfølsom status som Lige ved Indfødte, der i stedet foregik gennem princippet om opsøgende naturalisation. Betingelserne for Lige ved Indfødte var derfor klart afgrænset, og disse centrerede sig om supplikantens ansættelsesretlige forhold eller materielle-økonomiske baggrund. Naturalisationsparagrafferne står i dag som bevis på magthavernes bevidsthed om, at initiativrige og velhavende erhvervsfolk – men også dygtige udenlandske kunstnere – skulle lokkes til kongens riger og lande. Og forordningens naturalisationsprincip blev således kongemagtens værktøj til at indlemme ønskværdige indvandrere i embedsværket.

Det er et billede, som afspejles i Danske Kancellis naturalisationsprotokoller. Omend interessen for at reservere embeder til Landets Børn var udbredt blandt magthaverne, besad mange udenlandske indbyggere nødvendige erhverv, uddannelser og specialiserede kompetencer for driften af embedsværket. Naturalisation var derfor afgjort muligt, idet 1.292 naturalisationspatenter udstedtes mellem 1776-1784. Eftersom forordningens sigte var et de facto mandsdomineret embedsværk, var hovedparten af de naturaliserede supplikanter også mænd. Fåtallet af kvinder var hovedsageligt indskrevet som frøkener i jomfruklostrene eller i hofadministrationen. Ved Indføds-Rettens publikation besad de fleste naturaliserede supplikanter allerede stillinger i det statslige embedsværk, hvorfor naturalisation blev et middel til opretholdelse af deres erhvervspositioner. Undersøges erhvervsstrukturerne blandt de naturaliserede supplikanter tegner protokollerne et billede af en stor spredning i supplikanternes beskæftigelse og et spindelvæv af hierarkiske positioner inden for embedsværket. Mens de største grupper blev naturaliseret med civiladministrativ eller militær baggrund, optrådte store grupper tilknyttet gejstligheden og hoffet også. Generelt gjorde det sig dog gældende, at de naturaliserede supplikanter i kraft af deres erhverv, uddannelser og kompetencer

⁷⁶ Sane: 'Sådan', 2000, s. 45.

overvejende indtog højerestående positioner i det sociale hierarki, hvilke både adelstandsoptagelser og rangtitler også bevidner. En tilknytning til embedsværket var dog i enkelte tilfælde ikke afgørende for naturalisation. På baggrund af andre ansættelsesforhold, materielle-økonomiske grundlag eller forhold, der slet ikke var benævnt i forordningen blev en mindre gruppe supplikanter indlemmet i statsborgerbetegnelsen Lige ved Indfødtte.

Som grundlov var Indføds-Retten én af de førstlagte hjørnesteen i den danske statsborgerskabshistorie. En historie, der sidenhen under indflydelse af nationalisme, globalisme, migration, menneskerettigheder og meget andet kun er blevet mere kompleks og pluralistisk. Den kongelige forordning tjener nu som eksempel på fortidens tankegods med statsforestillinger, borgerdefinitioner og konstruktioner af menneskets forhold til sig selv og hverandre – tanker, der også i dag forhandles, omformes og diskuteres i indfødsretslige sammenhænge. Netop derfor er Indføds-Retten og dens mange grene fortsat værd at beskæftige sig med – særligt, når vi om ganske få år markerer dens 250-års jubilæum.

Litteraturliste

Utrykt materiale

Rigsarkivet (RA), Danske Kancelli (DK), Alfabetisk register over naturalisationspatenterne 1776-1847.

Rigsarkivet (RA), Danske Kancelli (DK), Naturalisations-Patenter 1776-1847.

Trykt materiale

Bech, S. C.: 'Oplysning og tolerance.', I J. Danstrup og H. Korck (red.). *Politikens Danmarkshistorie 1721-1784*. København: Politikens Forlag, 1985.

Bonderup, G.: 'Den enevældige stat', I S. Busck (red.). *Danmarks historie*. København, Palle Fogtdal, 2011.

Brincker, B.: 'A "Small Great National State"', *Journal of Historical Sociology* 16 (4), 2003, s. 407-431.

Brincker, B.: 'When did the Danish nation emerge?', *National Identities* 11 (4), 2009, s. 353-365, doi: 10.1080/14608940903321978.

Card, S. K., J. D. Mackinlay & B. Shneidermann: *Readings in Information Visualization – Using Vision to Think*. Massachusetts: Morgan Kaufmann Publishers, 1999.

Damsholt, T.: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet*. København: Museum Tusculanum, 2000.

Ersbøll, E.: *Dansk indfødsret i international og historisk belysning*. København: Jurist- og Økonomforbundet, 2008.

Feddema, H. B.: *Expert one-on-one Microsoft Access application development*. New Jersey Wiley Publishing Inc., 2004.

Feldbæk, O.: 'Fædreland og Indfødsret', I O. Feldbæk (red.), *Dansk Identitetshistorie. Fædreland og modersmål 1536-1789*. København: C. A. Reitzels Forlag, 1991, s. 111-231.

Feldbæk, O.: 'Kærlighed til fædrelandet.', *Fortid og Nutid* 31(4), 1984, s. 270-288.

Hagerup, M.: *Den dansk-norske Lovkyndighed i en sammenhængende Lærebygning til juridisk Håndbog for lovkyndige Borgere*. København: Thoring og Coldings Forlag, 1805.

Henningsen, P.: 'Den bestandige maskerade.', *Historisk Tidsskrift* 101(2), s. 313-344.

Holck, C. G.: *Den Danske Statsforfatningsret*. København: Den Gyldendalske Boghandel, 1869.

Holck, H.: *Monument for Indfødsretten bestaaende af lovtaler og Høitideligheder om samme*. København, 1776.

Hurtigkarl, F. T.: *Den danske og norske Private Rets første Grunde*. København: Den Gyldendalske Boghandel, 1813.

Ilse, G. & A. Hilden: *Veje at vandre*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag, 2003.

'Indføds-Retten, hvorefter Adgang til Embeder i Hans Majestæts Riger og Lande forbeholdes alene de indfødte Undersaatter, og dem, som derved lige agtes', I N. C. Høppffner (red.), *Kong Christian den Syvendes allernaadigste Forordninger og aabne Breve for Aar 1776*. København: Majestæts og Universitets Bogtrykkerie, 1776, s. 1-12.

Jensen, B. E.: 'Dansk Identitetshistorie', *Historisk Tidsskrift* 16(1), 1992, s. 326-347.

Larsen, J. E.: *Statsretlige Foredrag og Afhandlinger før 1848*. København: Den Gyldendalske Boghandel, 1857.

Larsen, K.: *Indfødsretslovene*. København: Ejnar Munksgaard, 1948, doi: 10.2307/2194575.

Markussen, I.: 'Grundlæggende fag i skolen 1739 og deres betydning for befolkningens læse- og skrivefærdigheder'. *Uddannelseshistorie*, 1989, s. 26-41.

Matzen, H.: *Danske Statsforfatningsret*. København.

Mendonça, P.: 'Højædle og velbårne herrer', *Siden Saxo* 27(2), s. 38-49.

Mikkelsen, J.: "Et nyt og herligt Beviis paa den bedste Landsfaders ømme Kiærlighed til Sit Folk. Ansøgninger om indfødsret 1776-1785", i Glenthøj, R., Mikkelsen, J., Mikkelsen, S. B., og Olden-Jørgensen, S. (red.) *Konge og kirke. Festskrift i anledning af Michael Bregnsbos 60-års dag*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2022, s. 159-177.

Møller, J.: "Nordisk Indfødsret" paa den grundlovgivende Rigsforsamling. København: Folkung, 1944.

Møller, J.: 'P. F. Suhms regeringsregler 1774'. *Historisk Tidsskrift* 12(6), 1973, s. 123-158.

Parby, J.: *At blive – migration og identitet i København ca. 1770-1830*. Roskilde/København: Roskilde Universitet og Københavns Museum, 2015.

Rerup, L.: 'Fra litterær til politisk nationalisme', I O. Feldbæk (red.), *Dansk Identitetshistorie 2: Et yndigt land 1789-1848*, København: C. A. Reitzels Forlag, 1991, s. 325-390.

Sane, H. Z.: 'Danske indvandrerhistoriske databaser', *Siden Saxo* 16(2), 1999, s. 34-40.

Sane, H. Z.: 'Sådan laver vi en dansker!: naturalisationer siden 1776', *Siden Saxo* 17(2), 2000, s. 40-48.

Schack-Rathlou, J. O.: 'Nogle Momenta til det omtalte Forslag angaaende fremmedes Udelukkelse af Bestillinger i H. M. Riger og Lande, 1775, I Knud Larsen (red.), *Indfødsretslovene*. København: Ejnar Munksgaard, 1948, s. 5-7.

Schack-Rathlou, J. O.: 'Pro Memoria', 1776, I Knud Larsen (red.), *Indfødsretslovene*. København: Ejnar Munksgaard, 1948, s. 7-9.

Scheel, A. W.: *Personretten, fremstillet efter den danske Lovgivning*. København: C. A. Reitzels Forlag, 1876.

Storsveen, O. A.: 'Nasjonal identitet i Norge og Danmark', *Nytt Norsk Tidsskrift* 3(4), 2004, s. 370-381, doi: 10.18261/ISSN1504-3053-2004-03-04-13

Struwe, L. B.: 'Soldater er også mennesker', *Historisk Tidsskrift* 103(2), 2013, s. 171-192.

Winge, V.: 'Dansk og tysk i 1700-tallet', I O. Feldbæk (red.), *Dansk Identitetshistorie. Fædreland og modersmål 1536-1789*. København: C. A. Reitzels Forlag, 1991, s. 89-111.

Winsnes, A. H.: *Det Norske Selskab 1772-1812*. Christiania: H. Aschehoug & Co., 1924.

Ørsted, A. S.: *Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed..* København: Colding, 1822-35.

Østergaard, B.: *Indvandrerne i Danmarks historie*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2007.

Indlandsbopladser fra TNI i Nordsjælland

FORFATTERE: Esben Aarsleff, arkæolog, afdelingsleder arkæologi, Museum Nordsjælland, Claudio Casati, arkæolog, museumsinspektør, Museum Nordsjælland

EMNEORD: Tidligneolitikum, indlandsbopladser, kildeoffer, kulturlag, tragtbægerkultur

Fig 1: Spidsnakket økse fra udgravningerne i Pårup i 2021

Abstract

The aim of this article is twofold. Firstly, the inland settlement of Ullerødbyen Nord, felt 7 from Early Neolithic (EN) Ib (3800-3500 BC), North Zealand is thoroughly presented. As such it contributes to the otherwise scarce publications of settlements from the period. Secondly, the article seeks to renew the discussion on how settlements from TNI present themselves compared to those from TNII and it furthermore attempts to understand the periods' different approach to the local landscape and terrain.

The excavation of Ullerødbyen Nord felt 7 revealed two culture layers with flint artefacts and ceramics. Furthermore, it appeared that a fossilized spring was the focal point of several activities. Closely related to the spring were the remains of 3-4 funnel beakers, which we interpret as a ritual offering, probably one of the oldest examples of a Neolithic spring ritual in Southern Scandinavia.

Two other settlements, Ullerødgård and Rønnevang, are included in the discussion. Ullerødgård encompassed both houses and pits, whereas Rønnevang merely presents itself through three large pits with app. 45 kilos of ceramics. The latter was defined as types 0, II and III beakers, according to Kochs definitions.

Further 8 excavated settlements from ENI are included in the paper thereby presenting all known inland settlements in Northern Zealand from this period. It appears that the Funnel Beaker people in ENI preferred to settle near waterways, but only on elevated areas, whereas the Funnel Beaker people of period ENII apparently were more inclusive in choice of topographic preferences, as they apparently settled in all types of terrain.

Indledning

Overgangen fra mesolitikum til neolitikum har været genstand for mange studier,¹ men selvom boplads-materialet har været inddraget i studierne i vid udstrækning, så er der få publicerede danske lokaliteter², hvor man kan få et indblik i materialet fra den tidligste del af neolitikum. Perioden defineres her som TNI, der kan underopdeles i TNIIa og TNIIb, hvor keramikstilen Oxie dominerer i TNIIa og Svaleklint dominerer i TNIIb på Sjælland.³ Tidsmæssigt afgrænses perioden fra 4000 til 3500 f.Kr., hvor TNIIa går fra 4000-3800 og TNIIb fra 3800 til 3500.⁴ Perioden skal måske opdeles i flere underperioder, som det ses på Bornholm,⁵ men det tillader materialet fra Nordsjælland ikke endnu. TNI udgjorde en konsolideringsfase for landbruget i Danmark, hvorfra antallet af bopladser er fåtalligt. I TNII skete der til gengæld en drastisk forøgelse af antallet af bopladser, hvilket er påvist flere steder, f.eks. på Djursland, ved Horsens Fjord og på Vestsjælland.⁶ Denne stigning i bopladser ses også i Nordsjælland, hvor antallet af undersøgte lokaliteter med bopladsstrukturer, i form af gruber, kulturlag eller huse, stiger fra 11 til mindst 31.

Af de 11 lokaliteter med fund fra TNI dækker de fleste over gruber med fund, men der er også undersøgt hustomter og kulturlag. Som udgangspunkt skal vi se på en boplads, der er udgravet i 2019, og som giver et indblik i en del af perioden.

¹ F.eks. Sørensen: *From hunter to farmer*, 2014. Gron & Sørensen: *Cultural and economic negotiation*, 2018.

² F.eks. Nielsen: *De første bønder*, 1985. Nielsen: *Sigersted und Havnelev* 1991. Skousen: *Arkæologi i lange baner*, 2008. Nielsen & Nielsen: *First farmers on the Island of Bornholm* 2020.

³ Nielsen: *De første bønder*, 1985. Nielsen: *Sigersted und Havnelev*, 1994. Sørensen: *From hunter to farmer*, 2014. Nielsen & Nielsen: *First farmers on the Island of Bornholm*, 2020.

⁴ Gron & Sørensen: *Cultural and economic negotiation*, 2018, s. 959.

⁵ Nielsen & Nielsen: *First farmers on the Island of Bornholm*, 2020.

⁶ Schülke: *Tragtbægerkulturens landskabsrum*, 2009. Klassen: *Along the road*, 2014, s. 140ff. Madsen: *Fra grænselandet mellem to kulturer*, 2020, s. 17ff.

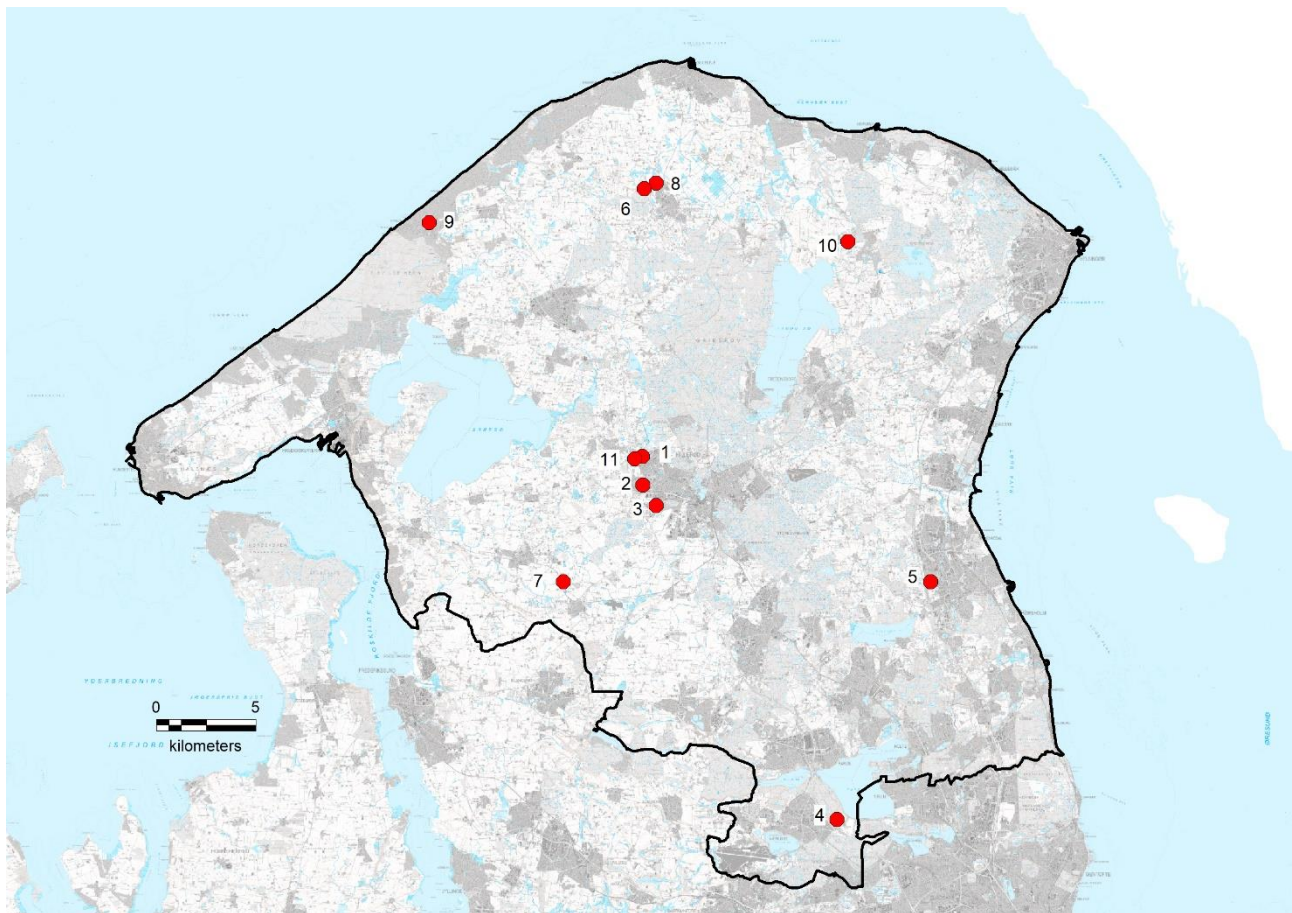

Fig. 2: TNI-bopladser i Nordsjælland på 4cm kort. Museum Nordsjællands ansvarsområde er markeret med sort streg.
 1) Ullerødbyen Nord, felt 7, 2) Ullerødgård, 3) Rønnevang, 4) Kollekolle 5) St. Svendstrup II og III, 6) Tulstrupvej, 7) Øllingegård, 8) Kildegård 2, 9) Vieholmgård I, 10) Dagerød Grusgrav, 11) Ullerødbyen Nord, etape 4. Kortet indeholder data fra Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering, DTK/kort25 print, klassisk udgave.

Ullerødbyen Nord, felt 7

I 2019 undersøgte Museum Nordsjælland flere kulturlag fra TNI, der lå omkring en lavning. Umiddelbart var der udpeget et større område omkring kulturlagene, men der fremkom hverken gruber eller stolpehuller, som kunne henføres til TNI. Det skyldes muligvis, at bopladsen skal findes nord for det berørte område, hvor der i dag er kraftigt forstyrret af moderne byggeri. Samlet blev der udgravet omkring 5.800 m², og den tidlige-neolitiske lokalitet er blevet afgrænset mod øst, vest og syd.

Topografi

Lokaliteten lå på den sydlige del af et markant højdedrag i Sønder Strødam, som er den sydlige ende af Strødam Engsø. Som navnet antyder, består hele Strødam Engsø af et større kompleks af vådområder og søer. Ca. 40 meter vest for udgravningsfeltet løb en mindre å og ca. 175-200 meter øst/nordøst for feltet lå den større Pøle Å. Begge åer er udrettet i nyere tid, men løber i naturlige lavninger, som slynger sig gennem landskabet. Højdedragets top lå umiddelbart nordvest for det udgravede felt, under en nu nedrevet gård. Fra midten af feltet faldt terrænet jævnt mod vest, hvorimod det mod øst faldt markant ned til bunden af en lavning. I den østligste del af feltet steg terrænet igen op mod en mindre, kuplet forhøjning. Kulturlagene var aflejret henholdsvis på den vestlige og østlige side af lavningen.

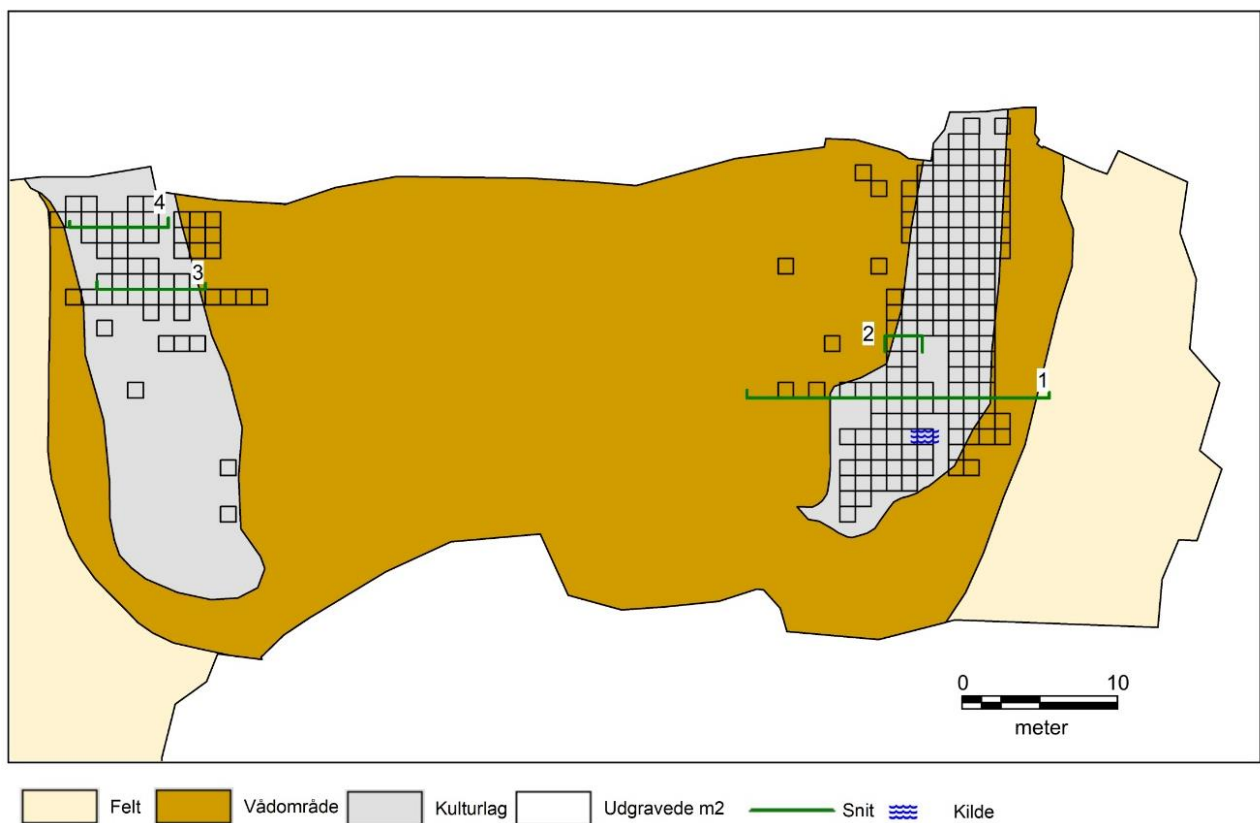

Fig. 3: Ullerødbyen Nord, Felt 7. A1, vådområde med kulturlag på den vestlige og østlige side.

Udgravningsmetode

Som udgangspunkt blev der lagt et gitter med m²-felter ud over hele lavningen, hvorefter et udvalg af m²-felter blev udgravet for at afgøre, hvor fundintensiteten var højest. Herefter blev områder med flest fund prioriteret, for derved at sikre et solidt fundmateriale fra denne periode, som vi sjældent får mulighed for at udgrave. Udgravningen i m²-felter sikrede, at eventuelle aktivitetsområder, belyst gennem spredningen af fundtyperne, kunne udskilles. Havde vi blot afgravet lagene med gravemaskine, ville dette ikke være muligt. En finere udgravningsmetode, med indmåling af hvert enkelt fund, ville til gengæld have krævet væsentligt mere tid, og ville næppe have tilført yderligere afgørende informationer til fundspredningerne.

Alle m²-felter blev udgravet med ske og skovl. På grund af en væsentlig højere fundmængde i det østlige kulturlag blev det opgravede fyld fra dette lag vandsoldet igennem et sold med en maskestørrelse på 4 mm. Denne metode frembragte et betragteligt fundmateriale, som bestod af flint og keramik. Bevaringsforholdene for organiske materialer var til gengæld dårlig, hvilket betød, at der stort set ikke var bevaret knoglemateriale.

Lavningen og kulturlagene

Lagene i lavningen bestod af rødbrun let sandet muld (pløjelag), hvorunder der var et sammenbrændt let sandet mørkt brunt tørvelag af varierende tykkelse. Under tørven var der, centralt i lavningen, adskillige vandaflejrede lag, heriblandt tynde gytjelag. Der var ingen spor efter menneskelig aktivitet i gytjelagene. Op mod lavningens kanter, i øst og vest, var kulturlaget overlejret af tørvelag i varierende grad, alt afhængigt af terrænets hældning og nutidig pløjedybde.

Det vestlige kulturlag bestod af mørkt gråligt leret humøst sand. Lagets tykkelse varierede, og aftog fra vest mod øst ned i lavningen. På det tykkeste sted var laget ca. 40 cm tykt, hvoraf de øverste 25 cm var mest fundrige. Der blev udlagt to profilsnit, som afslørede, at kulturlaget var stærkt påvirket af rodvæltre, som har stået på kanten af lavningen. Dette afspejlede sig også i fundspredningerne, som udviste koncentrationer der, hvor der var påvist rodvæltre. På grund af tidspres og lagets forstyrrede karakter, blev der prioriteret kraftigt i mængden af udgravede m²-felter. Den nordlige del af laget skønnedes at være mest fundrig, og her blev der udgravet 58 m². Mod syd aftog fundmængden kraftigt, men der var dog stadig spredte fund. Vi valgte derfor at afgrave den sydlige del i tynde lag med gravemaskine, for derved at erkende eventuelle overlejlrede strukturer, samt undersøge om der skulle være mindre koncentrationer af fund. Under afrømningen blev få spredte fund indmålt og opsamlet. Der fremkom ingen strukturer.

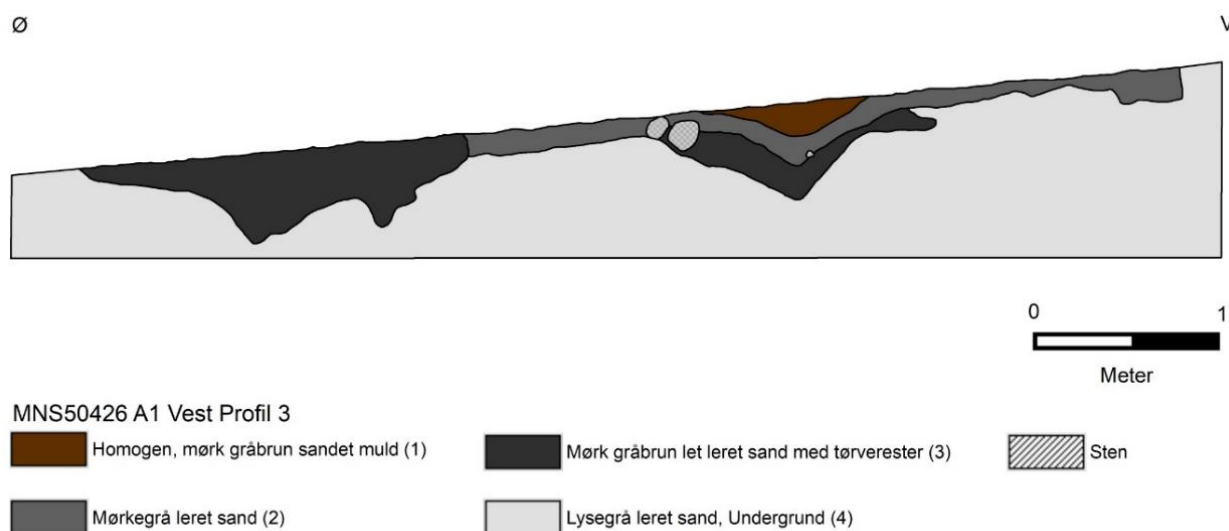

Fig. 4: Ullerødbyen Nord, Felt 7. A1 vest, profil 3. I profilen ses rodvæltre, (lag 3), tydeligt.

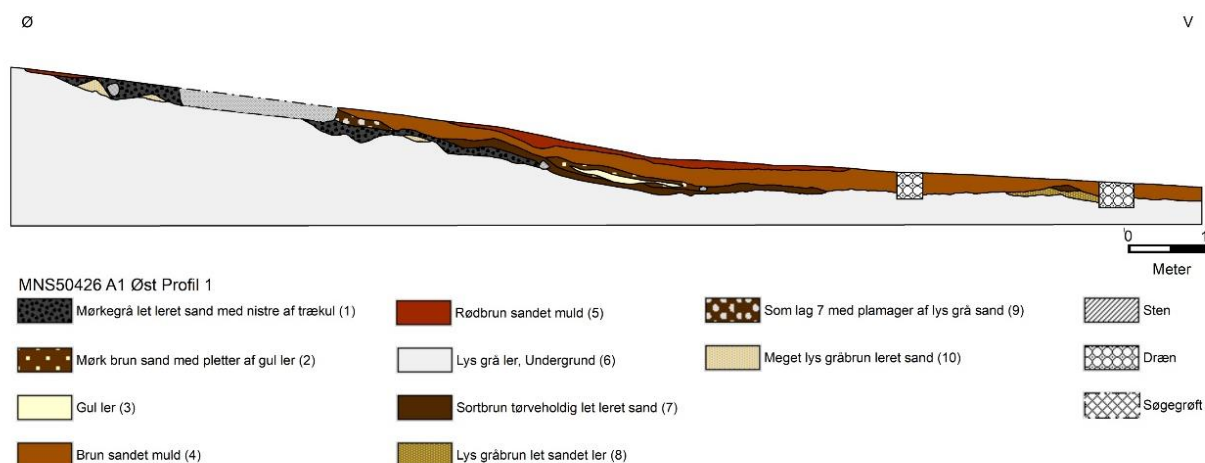

Fig. 5: Ullerødbyen Nord, Felt 7. A1 øst, profil 1.

Det østlige kulturlag bestod af mørkegrå/sortbrunt let leret sand, som enkelte steder var sortfarvet af udvasket og opløst trækul. Laget var ca. 25 cm tykt, men det tyndede kraftigt ud på den centrale del af

lavningen, hvor der var underliggende vådbund. Også i dette kulturlag var det nødvendigt med en prioritering af udgravede m²-felter. Vi endte således med at udgrave 152 m². Til gengæld blev der tilvalgt vådsoldning, hvilket var tidskrævende, men det resulterede i, at vi fandt flere af de mindre stykker keramik og flint, hvilket gjorde fundbilledet mere helstøbt.

Under selve udgravningen fremkom der et fossilt kildevæld i kulturlagets sydøstlige hjørne. Kildevældet fremstod i fladen som koncentriske sandede cirkler, der indikerede, hvor vandet havde vældet op, da det stadig var aktivt. Kildevæld optræder gerne ved foden af bakker i fugtige områder, men ses ligeledes placeret højere oppe i landskabet. Hvis ikke kilderne erkendes i en klar stratigrafisk kontekst, kan brugen af dem være særdeles vanskelige at datere. Det er blevet foreslået, at det store antal kilder kan skyldes den skovrydning, som de tidlige bønder foretog, da de begyndte at dyrke landet. Da træerne ikke var der mere til at absorbere vandet, kunne der opstå et overskud af vand i de øvre jordlag, som i nogle tilfælde ville resultere i nye kildevæld.⁷ I umiddelbar nærhed af dette kildevæld var der en stor koncentration af keramik, som vil blive omtalt i afsnittet om keramik.

Fund

Fundene vil i det følgende blive fremlagt og analyseret, med henblik på at afgøre, om spredning og typer kan indikere eventuelle aktivitetsområder i det udgravede område. Kulturlagene bliver behandlet individuelt, men fundmængderne og -typerne sammenlignes. Da fundene synes at være samtidige i de to lag, anser vi lagene for at være en del af samme bopladshorisont, og ikke to kronologisk adskilte horisonter.

Flint

Flinten er inddelt i typer, kategoriseret og beskrevet på baggrund af Niels H. Andersen 1999 og Peter V. Petersen 1993.⁸ De enkelte redskabstyper er registreret typevis. Knuder/kerner er ikke nærmere typeinddelt, men registreret samlet for hvert kvadrat. Stykker med retouche/brugsretouche er registreret samlet for hvert kvadrat, og dækker over stykker som har retouche, men som ikke kan kategoriseres som et bestemt redskab. Afslag er optalt per kvadratmeter.

Den totale mængde af bearbejdet flint fra de to kulturlag udgør 8.464 stykker flint. 4.669 stykker fra det vestlige kulturlag og 3.795 stykker flint fra det østlige. Flinten er primært senon flint med indslag af den grovere mat danien. Mængden af ildskørnet flint er stærkt forskellig de to kulturlag imellem. I det vestlige kulturlag udgør den ildskørnede flint 5,7 % af materialet, hvorimod den udgør 42,61 % af flintmaterialet i det østlige kulturlag. Det er ikke klart, hvorfor der er denne store forskel i mængden af ildskørnet flint imellem de to lag, men det synes oplagt, at vi nærmer os et område med regulære bopladsaktiviteter i det østlige kulturlag.

⁷ Rasmussen, U. & H. Skousen: *Rituals at Springs during the Early Neolithic in Scandinavia*, 2012, s. 153.

⁸ Andersen, N. H.: *Sarup vol. 2. Saruppladsen*. Tekst, 1999. Petersen, P. V.: *Flint fra Danmarks Oldtid*, 1993.

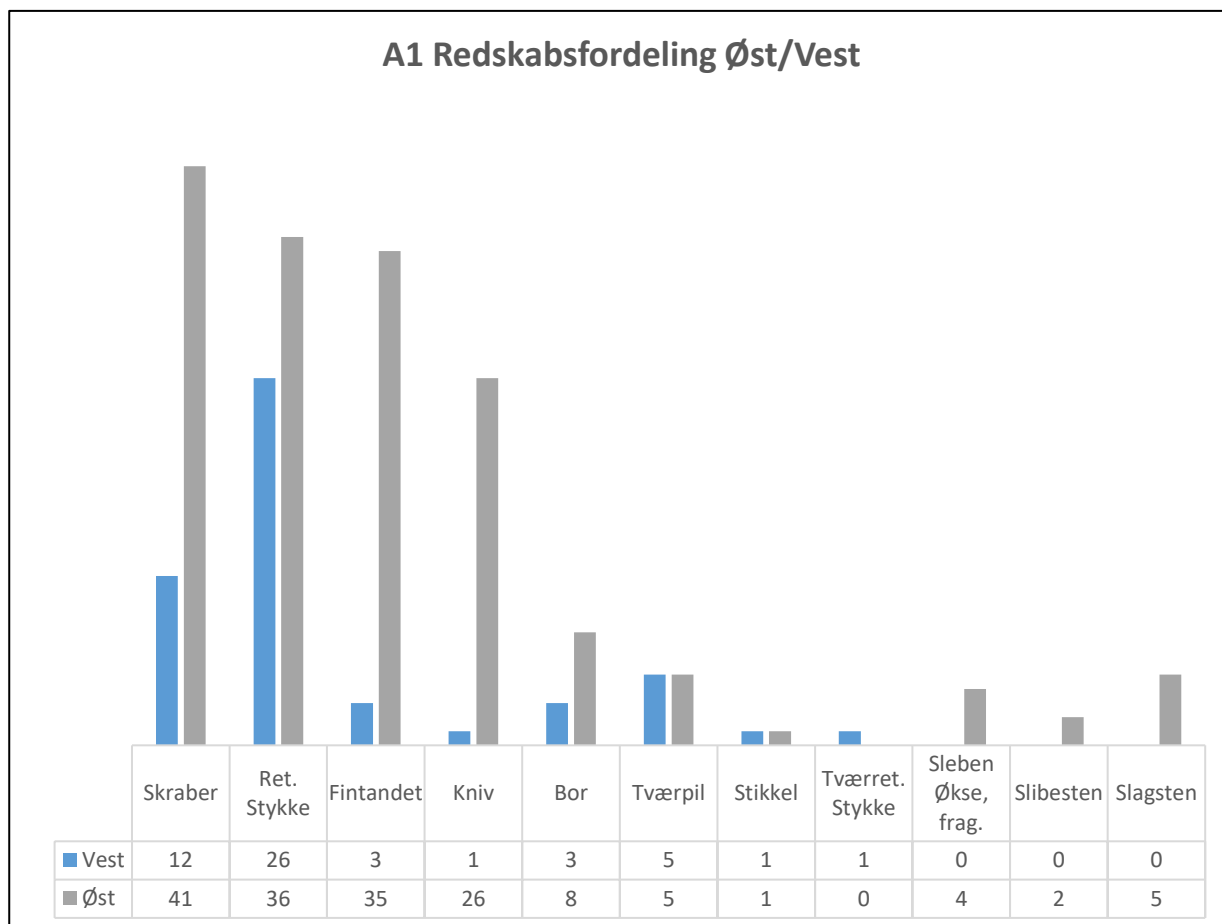

Fig. 6: Ullerødbyen Nord, Felt 7. Redskabsfordelingen angivet for henholdsvis det østlige og vestlige kulturlag.

I det vestlige kulturlag fandtes 52 redskaber ud af 4.669 stykker flint (1,1%). Der var flest retoucherede stykker (26), som primært var afslag med retouche, placeret således, at det må opfattes som et redskab, der dog falder udenfor de gængse typer. Dernæst dominerer skiveskrabere (12). Der er ligeledes fundet enkelte tværpile lavet på afslag (5), fintandede stykker (3), bor (3), en stikkel (1) og et tværretoucheret stykke (1), som sandsynligvis er et forarbejde til en tværpil.

Generelt set fulgte spredningen af redskaberne den overordnede flintspredning i den nordlige del af kulturlaget, med mindre koncentrationer omkring rodvælttere, og en tendens til, at de fleste fund sås i den nordvestlige del af kulturlaget. Det var ikke muligt at erkende egentlige aktivitetsområder indenfor det udgravede areal mod vest. Dette skyldes primært, at området, som nævnt, viste sig at være stærkt plaget af rodvælttere, der har påvirket fundspredningen.

I det østlige kulturlag blev der fundet 163 redskaber ud af 3.795 stykker flint, hvilket svarer til 4,2% af flintmaterialet fra laget. Skiveskrabere dominerede med 41 stk., dernæst kom retoucherede stykker (36), fintandede stykker (35), knive (26), bor (8), tværpile (5) og én stikkel. Derudover blev der fundet en helt opbrugt sleben økse, samt fragmenter af slebne tyndnakkede økser (4), hvoraf ét var ildskørnet og tre andre var genanvendt som kerner. Dertil kommer slibesten (2) og slagsten (5).

Spredningen af flinten viste flere mønstre. Der kunne således iagttages en nordlig og sydlig koncentration af redskaber i laget. Fintandede stykker og knive fulgte, i grove træk, den sydlige koncentration, hvorimod retoucherede stykker og skrabere, var ligeligt repræsenteret i begge koncentrationer. De mange fintandede stykker peger på, at der har været et aktivitetsområde i den sydlige del af kulturlaget, hvor man har forarbejdet plantefibre.⁹

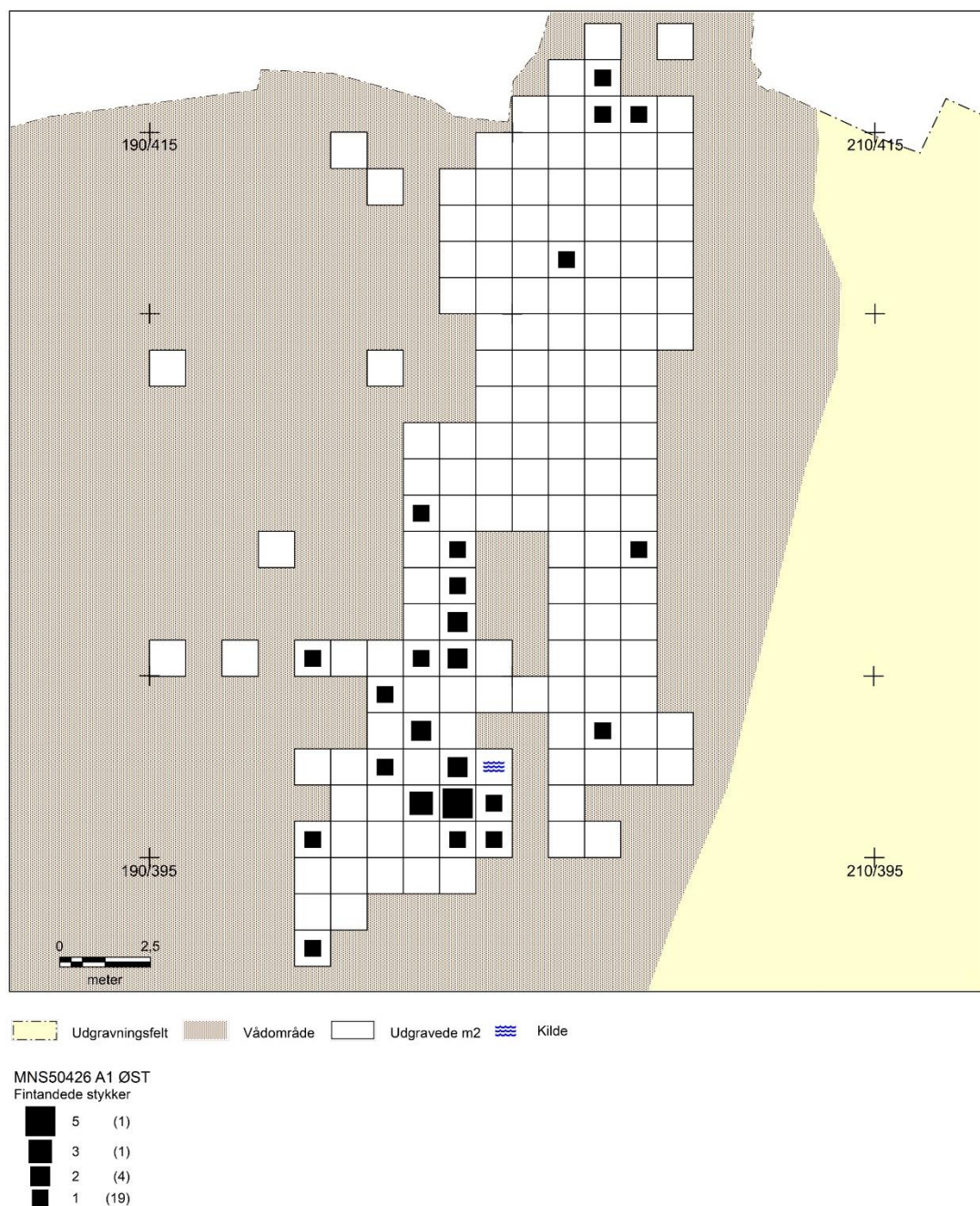

Fig. 7: Ullerødbyen Nord, Felt 7. Spredningskort over de fintandede stykker. Der ses en koncentration i den sydvestlige del af A1 øst, sydvest for kildevældet. Det er sandsynligvis et udtryk for et specifikt aktivitetsområde.

⁹ Juel-Jensen: *Flint tools and plant working*. 1994.

Sammenligner man de to kulturlag, så var der en overrepræsentation af netop de fintandede stykker og knive i det østlige lag, i forhold til det vestlige, hvilket, i hvert fald for de fintandede stykkers vedkommende, må begrundes med ovennævnte mulige aktivitetsområde. Resten af redskabstyperne forekommer i langt mindre antal i det vestlige kulturlag, i forhold til det østlige, hvilket er svært at forklare som andet end tilfældige forskelle.

Redskabernes dateringsmæssige udsagn

Skraberne giver ingen dateringsmæssige udsagn. Der er tale om skiveskrabere, som dukker op i vekslende mængder på bopladserne fra TN.¹⁰ Knivene og de retoucherede stykker skiller sig heller ikke ud. De fintandede stykker skiller sig ud rent mængdemæssigt, idet de udgør 18% af det samlede antal redskaber, hvilket er langt over de gængse mængder på 1-5%, som ses på en række nordsjællandske lokaliteter.¹¹ Overrepræsentationen i forhold til andre lokaliteter understøtter, at der er tale om et aktivitetsområde i det østlige kulturlag. Et andet eksempel på et aktivitetsområde, som er tolket på baggrund af overrepræsentation af én bestemt genstandstype, er Lystrup Østergård, hvor Rasmussen beskriver en værkstedsplads fra TNII på baggrund af meget højt antal stikler i et kulturlag.¹²

Blandt knivene gemmer sig enkelte bueknive, men ingen skiveknive. Fraværet af skiveknive indikerer en tidlig datering, da disse ses i materialet fra TNII og frem i Nordsjælland.¹³ De 10 tværpile er alle lavet på afslag. De hele kan typologisk bestemmes som små firkantede tværpile med ret æg og små skæve tværpile med udsvajet æg. Disse typer optræder, ifølge Wadskjær¹⁴, i hele TN. Det er ikke muligt ud fra tværpilene at datere lokaliteten. Få stikler og et tværretoucheret stykke skiller sig heller ikke ud, men passer til gengæld fint med en udgravet lokalitet ved Lisbjerg Skole, fra TNIIa, hvor der ligeledes kun var enkelte fund af disse typer.¹⁵

Der er fragmenter af fire slebne økser som med rimelig sandsynlighed stammer fra firsidet slebne tyndnakkede økser. Disse trækker lokaliteten op i tid, da denne type tidligst ses i TNIIb¹⁶.

Samlet set er flinten ikke entydig, men få indikatorer, f.eks. de slebne tyndnakkede økser og fraværet af skiveknive, peger på en datering til TNIIb, svarende til Svaleklintfasen.

Bjergart

Der er fundet 5 slagsten og 2 større flade slibesten under udgravningen af det østlige kulturlag. Slagstenene er af forskellig typer bjergart, men af nogenlunde samme størrelse. Slibestenene er begge flade finkornede sandsten og anvendt på den ene side. Den ene var fragmenteret i to stykker.

Keramik

I kulturlagene blev der udgravet 2.038 skår med en samlet vægt på 16.900 gr. I det vestlige kulturlag blev der fundet 268 skår med en samlet vægt på 1.197 g. Langt større var fundmængden i det østlige, hvor der blev fundet 1.770 skår med en vægt på 15.703 g. Ud af de udgravede 210 m²-felter var der keramik i de 103 m²,

¹⁰ Kjelstrup: MNS50186 Solrødgård I, 2020, hvor redskabernes fordeling på en række nordsjællandske TN-lokaliteter er opgjort.

¹¹ Kjelstrup: MNS50186 Solrødgård I, 2020, hvor redskabernes fordeling på en række nordsjællandske TN-lokaliteter er opgjort.

¹² Rasmussen: Lystrup-Østergård – En værkstedsplads fra yngre stenalder. 2012.

¹³ Kjelstrup: De neolitiske skiveknives funktion belyst ved slidsporsanalyser. 2021.

¹⁴ Wadskjær: *Neolitiske tværpile*, 2019.

¹⁵ Skousen: *Arkæologi i lange baner*, 2008, s. 121.

¹⁶ Nielsen, P.O.: *De første bønder*, 1985, s. 114.

dvs. i godt og vel halvdelen. Generelt var keramikken forholdsvis velbevaret. Det skyldes sandsynligvis kulturlagenes sandede karakter. Vi har ofte konstateret, at jo mere tørveagtig og sammenbrændt kulturlagene er, jo dårligere er keramikken bevaret. Da keramikken blev vandsoldet under udgravningen, er den kun blevet børstet af med en blød børste efter tørring.

A1 Total	Antal Total	Vægt i gram
Keramik	2038	16900,5
Sideskår	1891	13447,5
Sideskår uornamenteret	1848	12852
Sideskår ornamenteret	43	595,5
Randskår	112	2077
Randskår uornamenteret	49	695
Randskår ornamenteret	63	1382
Karside	1	278
Øsken	8	518
Bundskår	2	51,5
Lerskive	24	528,5
Lerskive uornamenteret	23	455,5
Lerskive ornamenteret	1	73

Fig. 8: Ullerødbyen Nord, Felt 7. Skema over antallet af lerkarskår og deres vægt i gram for hele A1.

Keramikken¹⁷ fra det vestlige kulturlag bestod hovedsageligt af sideskår. Denne gruppe udgjorde således 265 stykker, hvoraf ét var ornamenteret. Dertil kom tre randskår, hvoraf to var ornamenterede.

Ornamentikken på randskårene bestod af vandrette linjer af to-snoet snor lige under randen. Ornamentikken på sideskåret bestod af tynde lodrette bugstribes, der var indridset under bugknækket. Det ornamenterede sideskår var fra et mindre tragtbæger.

Keramikken fra det østlige kulturlag var spredt ud over store dele af laget, dog med en koncentration omkring kildevældet. Karrene varierede i størrelse fra små tyndvæggede tragtbægre til større groftmagrede, tykvæggede tragtbægre. Sideskårene udgjorde langt den største gruppe med 1.626 stk., hvoraf de 35 var ornamenterede. Randskårene dækkede over 109 stk., hvoraf de 61 var ornamenterede. Også her var materialet meget

¹⁷ Skårmaterialet er bestemt ud fra Nielsen: Sigersted und Havnelev, 1994. Andersen: *Sarup vol 2, Saruppladsen*, 1999, Koch: *Neolithic Bog Pots*, 1998.

fragmenteret, men der kunne dog udskilles et enkelt type II kar, jf. Kochs inddeling.¹⁸ Der var ligeledes skår fra to til tre øskenkrukker, samt et tragtbæger med påsat knop.

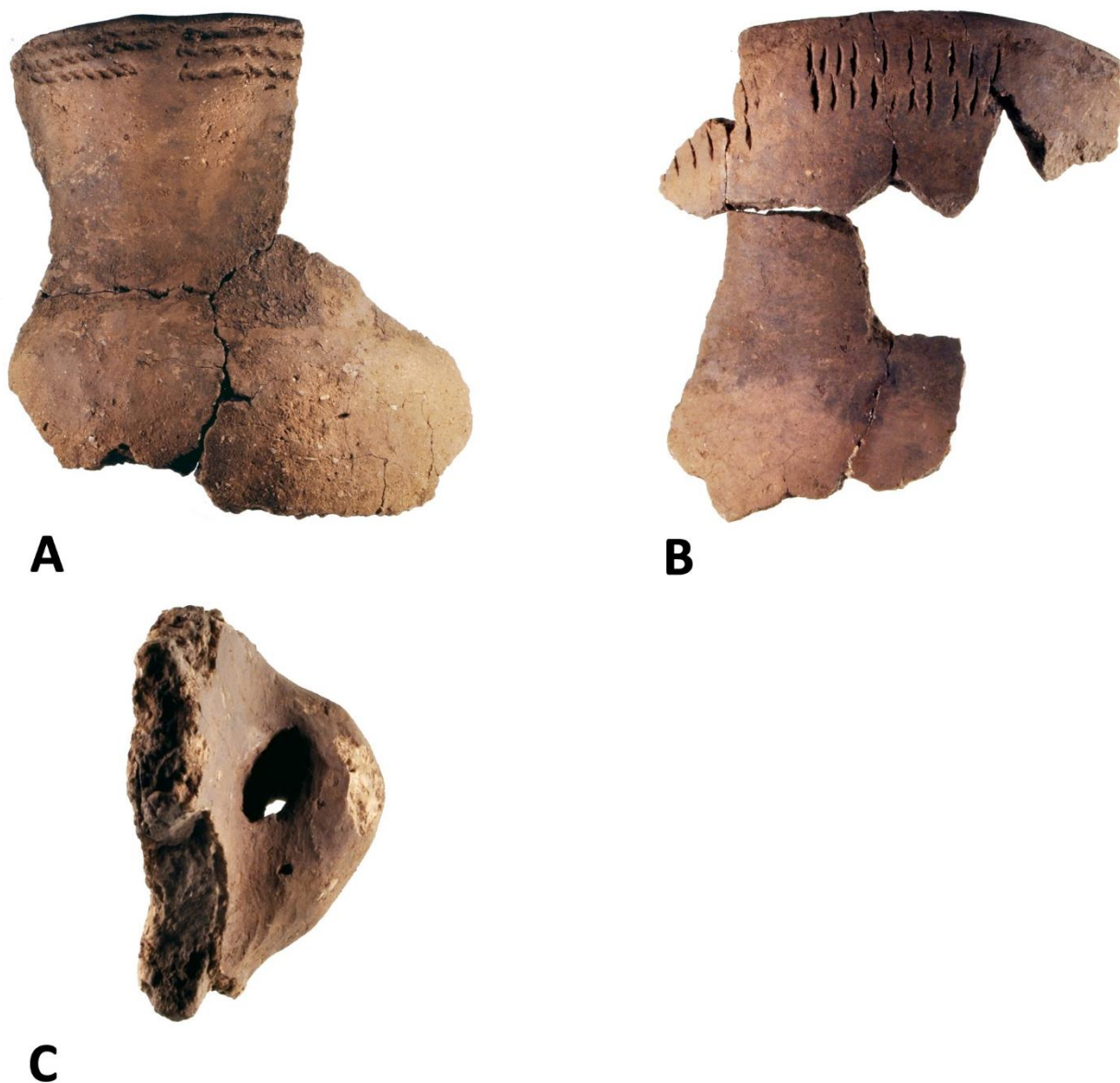

Fig. 9: Ullerødbyen Nord, Felt 7. Ornamentik- og karelementer der optræder på lerkarrene fra A1.
A) to-snoet snor, b) mejselstik, c) øsken.

Ornamentikken var primært afsat under randen. Den dominerende ornamentik var to til tre vandrette linjer med to-snoet snor. Derudover optrådte der på nogle af de mindre kar afbrudte stregbundtrækker med grupper af mejselstik. På få andre skår sås omløbende linjer af mejselstik uden afbrydelser i rækken og mere irregulært. Endelig var et enkelt randskår ornamenteret med to afbrudte rækker mejselstik. På sideskårene bestod ornamentikken af tynde lodrette bugstribes på seks skår. Resten af de ornamenterede sideskår var

¹⁸ Koch: *Neolithic Bog Pots*, 1998, s. 89ff.

registeret som sideskår, da randen manglede, men repræsenterer egentlig stykket lige under randen. Ornamenterikken var den samme som på de regulære randskår.

Lerskiver

Der blev fundet 24 skår af lerskiver. De udgjorde dermed en lille del på 1,36% af det samlede keramikmateriale. De fleste skår var randskår, hvilket ikke er overraskende, da det er denne type skår, der lettest kan identificeres i et fragmenteret bopladsmateriale, som det vi har at gøre med her.

De fleste af lerskiverne har haft en lige afsat rand. Et enkelt af skårene var ornamenteret på randens smalside med lodrette indtryk af finger/negleindtryk. Dette er et træk, der kendetegner lerskiver fra den tidlige del af TN.¹⁹ Godset var groft magret og brændt til en gul-orange farve. Det er muligt, at der kan gemme sig flere skår af lerskiver blandt de store mængder grove sideskår i materialet.

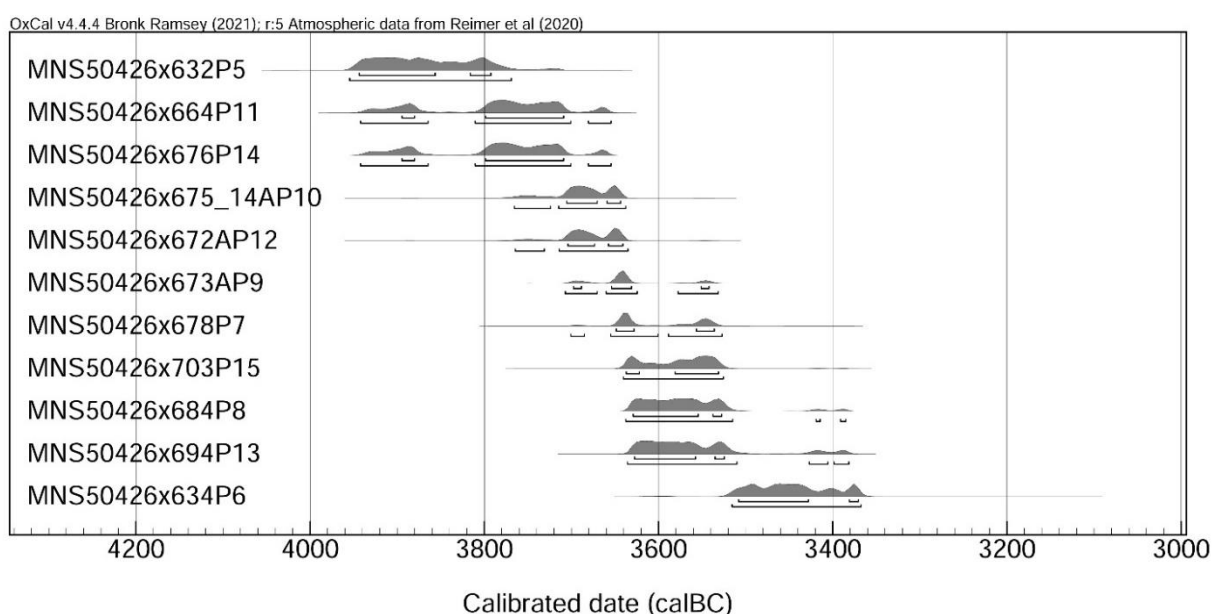

Fig. 10: AMS-dateringer af madskorpe fra fire forskellige tragt bægre fra A1, Ullerødbyen Nord felt 7

Datering af keramikken

Keramikken indikerer, at der overvejende er tale om Svaleklint-fasen,²⁰ som dog er meget løst defineret på baggrund af et blandet kulturlag, hvilket Nielsen og Nielsen pointerer.²¹ I denne fase ses der netop gerne to-snoet snor under randen, samt forskellige omløbende bånd af indstik, ligeledes under randen. Kartyperne, som er fundet i udgravningen, dækker over tragt bægre, øskenkrukker og lerskiver, hvilket passer fint med Svaleklint-fasen. Der er foretaget 11 ¹⁴C-dateringer på fastbrændt madskorpe, som faldt ud i flere faser.²²

¹⁹ Davidsen, K.: Neolitiske lerskiver belyst af danske fund, s. 41, 1973.

²⁰ Skaarup: *Hesselø – Sølager*, 1973. Ebbesen & Mahler: Virum. Et tidligneo-litisk bopladsfund, 1980. Nielsen. Sigersted und Havnelev, 1994.

²¹ Nielsen & Nielsen: *First Farmers on the Island of Bornholm*, 2020, s. 58ff.

²² Ullerødbyen Nord Felt 7: Beta-607566 MNS50426x632_P5 5050+/-30BP – madskorpe; Beta-616870 MNS50426x664_P11 5000+/-30BP – madskorpe; Beta-616873 MNS50426x676_P14 5000+/-30BP – madskorpe; Beta-616869 MNS50426x675_14A_P10 4860+/-30BP – madskorpe; Beta-616871 MNS50426x672A_P12 4900+/-30BP – madskorpe; Beta-616868 MNS50426x673A_P9 4860+/-30BP – madskorpe; Beta-607568 MNS50426x678_P7 4840+/-30BP – madskorpe; Beta-616874 MNS50426x703_P15 4800+/-30BP –

Sammenholder vi stilanalyser og ^{14}C dateringer bliver det klart, hvor svært det er at bruge ornamentikken som kronologisk markør, hvilket mange andre har påpeget før os, bl.a. Becker.²³ Den ældste datering er foretaget på et randskår med tre vandrette linjer af to-snoet snor. Pudsigt nok, så strider dette mod Nielsens tanker om, at to-snoet snor først optræder i TN Ib.²⁴ Dateringerne fra TN Ib er foretaget på både uornamenterede og ornamenterede rand- og sideskår. Ornamentikken består af to-snoet snor i vandrette linjer. Den yngste datering, der falder ud i TN II, er foretaget på et kar med en omløbende linje af mejselstik. På trods af, at dateringerne dækker store dele af TN, tolkes lokaliteten stadig som en TN Ib-boplads med et begrænset indslag af TN Ia og TN II. Dette begrundes med, at der kun ses få skår med bugstriber, som kan indikere TN II i

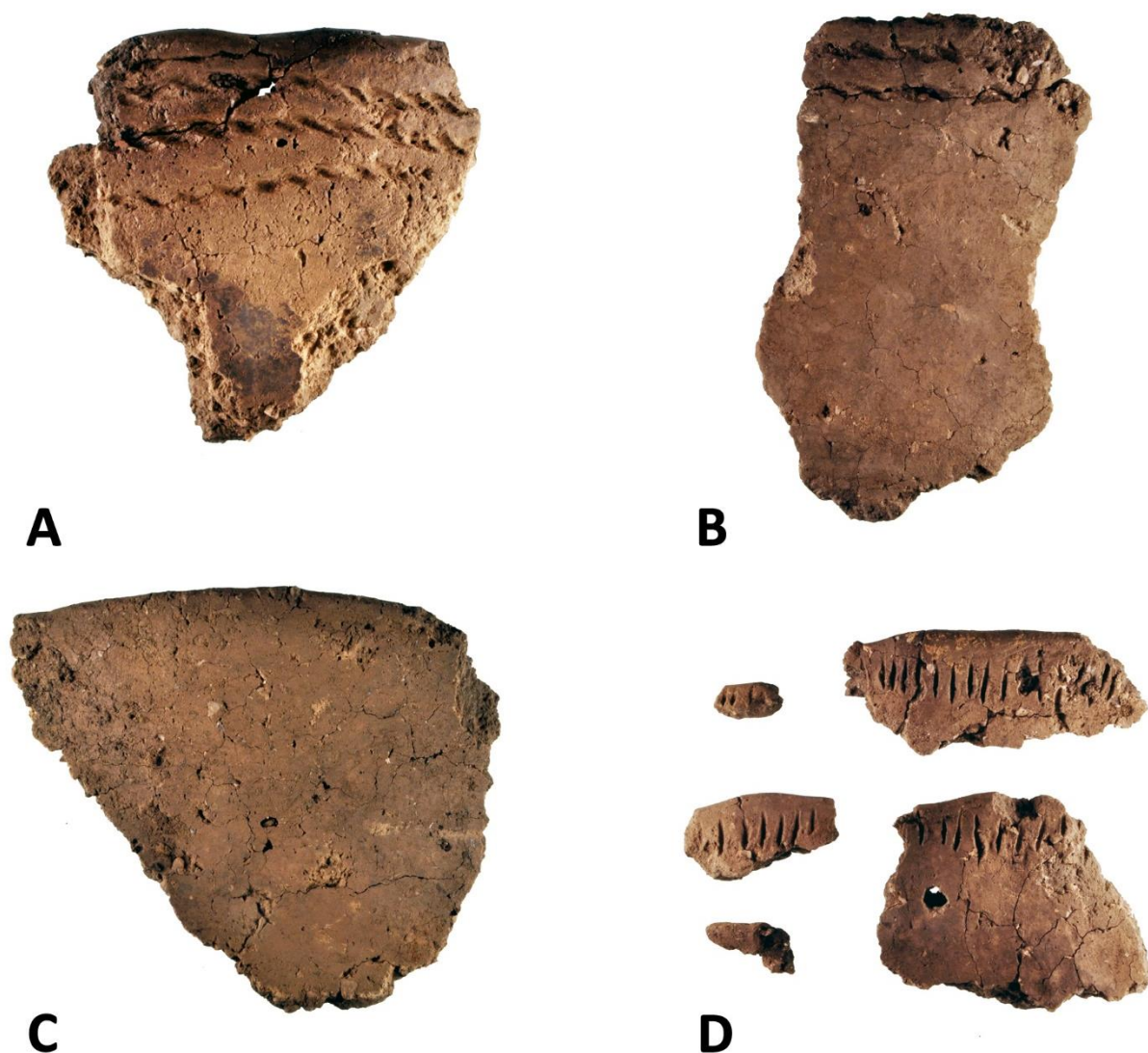

Fig. 11: Ullerødbyen Nord, Felt 7. De daterede skår fra A1. A) X632, B) X678, C) X684, D) X634

madskorpe; Beta-607569 MNS50426x684_P8 4770+/-30BP - madskorpe; Beta-616872 MNS50426x694_P13 4760+/-30BP - madskorpe; Beta-607567 MNS50426x634_P6 4660+/-30BP - madskorpe. Kalibreret med OxCal v4.4 Bronk Ramsey (2021); r:5 IntCal20 Atmospheric data from Reimer et al (2020).

²³ Becker: *Mosefundne lerkar fra Yngre Stenalder*. 1948, s. 132.

²⁴ Nielsen: *De første Bønder*. 1985, s. 112.

materialet. Der ses ikke eksempler på den mere komplekse ornamentik, som kendetegner TNII og de første perioder af MN²⁵, eller flint, som kan henføres til TNII, f.eks. skiveknive.²⁶ Blandt de få tidlige dateringer skiller kun én sig ud ved at være ren TN Ia, hvilket tolkes som et begrænset indslag. Resten af dateringerne holder sig, i store træk, til perioden mellem 3800 og 3500.

Ubrændt ler

Under udgravningen af det østlige kulturlag fremkom flere steder mindre plamager af ubrændt gul ler. Hvorvidt der er tale om udsmid i vådområdet af ler/lerklumper, bevidst deponering af leret eller om det har en tredje funktion, blev ikke påvist. En besnærende tolkning af lerplamagerne kunne være, at leret var deponeret i det våde miljø ved lavningen med henblik på opbevaring, inden det skulle anvendes i en lokal keramikfremstilling. Det umiddelbare nærmiljø er ikke særlig lerholdigt, hvorfor leret sandsynligvis har skulle transporteres til lokaliteten.

Fig. 12: Ullerødbyen Nord, Felt 7. Kildevældet set i fladen. I profilen ses de mange forskellige aflejrede kildelag

²⁵ Ebbensen & Mahler: Virum. Et tidligneolitisk bopladsfund. 1980. Koch: Neolithic bog pots. 1998.

²⁶ Kjelstrup: De neolitiske skiveknives funktion belyst ved slidsforskytninger. 2021.

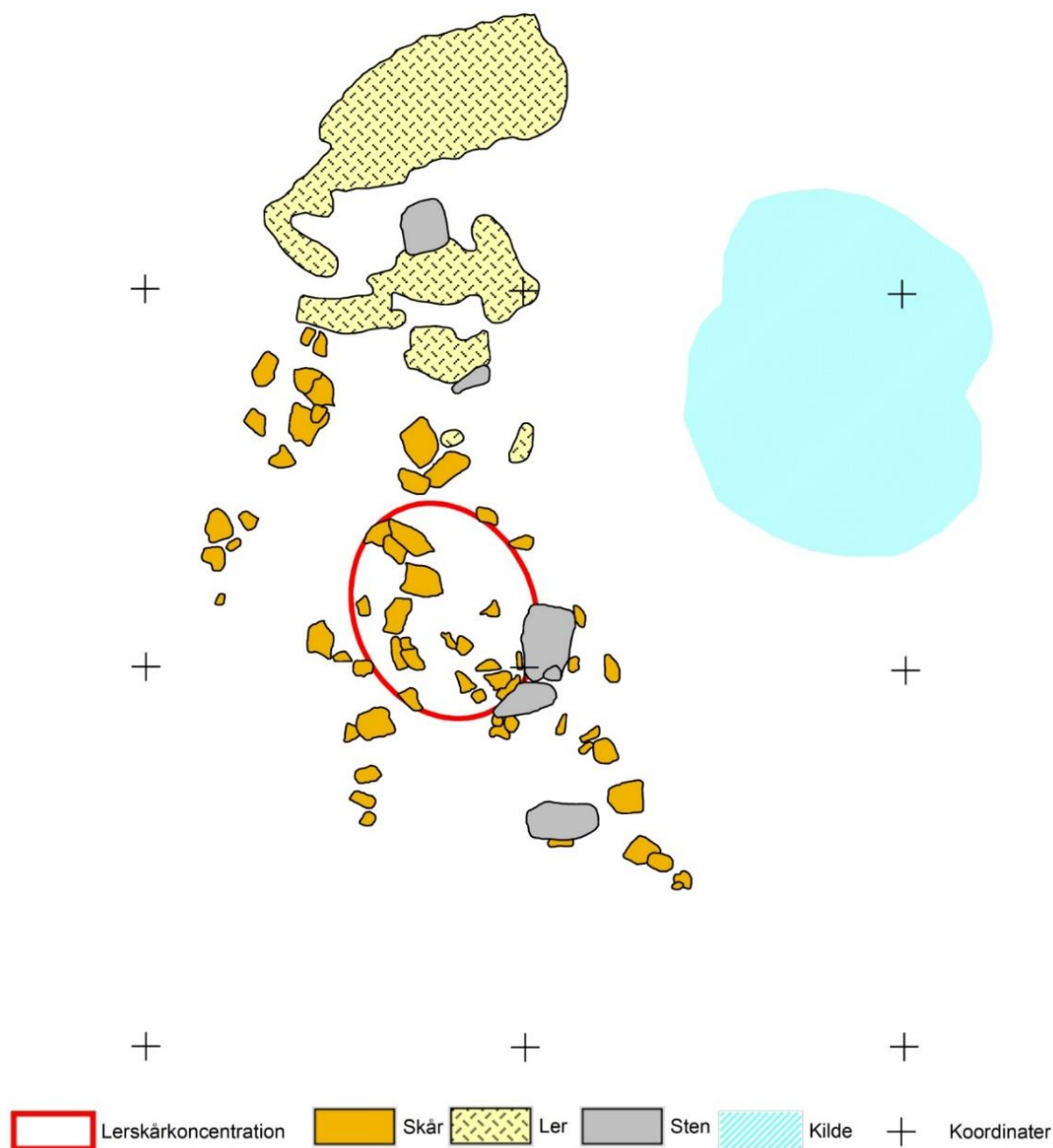

Fig. 13: Ullerødbyen Nord, Felt 7. Fladetekning af kildevæld og lerkarskår. Det er kun de største skårflader som er tegnet. Der var langt flere mindre skår imellem de større med en koncentration indenfor den røde cirkel. Det gule lerlag havde oprindeligt også en større udbredelse mellem og under keramikken end det ses på tegningen.

Ved kildevældet, jf. nedenfor, lå der en mere koncentreret mængde ler, der fremstod som et samlet lag, jf. figur 13. Lerplamagens mulige tilknytning til kildevældet, og dermed de nedsatte kar, blev først erkendt sent i selve udgravningsprocessen. Det kan derfor ikke udelukkes, at vi har bortgravet dele af lerlaget, før den mulige sammenhæng blev erkendt. En sikker tolkning af lerlaget har således ikke været mulig i løbet af udgravningen, men det er et fænomen, som vi vil være opmærksomme på fremadrettet.

Fra Skogsmossen i Sverige findes der en interessant parallel til det erkendte lerlag. Her udgravede man et større vådområde, hvori der, udover et rigt materiale i form af tidlig neolitiske kar, fandtes en konstrueret platform af træ, som strakte sig ud i vådområdet. I umiddelbar nærhed af denne platform fremkom en koncentration af let varmpåvirket ler. Flere af de varmpåvirkede lerklumper havde indtryk af mindre grene og plantedele. Lerklumperne blev tolket som resterne af en lerklinet konstruktion på platformen, enten en lerklinet væg eller en base til et ildsted. Der blev ligeledes fundet flere brændte sten i forbindelse med platformen, hvilket kunne indikere tilstedeværelsen af et ildsted.²⁷ Det er fristende at tolke lerlaget fra Ullerødbyen Nord, felt 7, som en ubrændt parallel til dette fænomen.

Keramik ved kildevældet – et kildeoffer

Den antals- og vægtmæssige største koncentration af keramik blev udgravet 1-2 meter vest og syd for kildevældet i det østlige kulturlag. Der var tale om flere kraftige kar, som var spredt over et mere end 2 m² stort areal, men oprindeligt nedsat ved kildevældet, formodentligt som et kildeoffer. Netop koncentrationen omkring kildevældet bestyrker tolkningen, da der ikke var andre koncentrationer af lignende karakter i kulturlagene. Keramikken blev behandlet samlet med hele det østlige kulturlag, da det ikke entydigt kunne udskilles, hvilke skår der hørte til kildeofret, og hvilke der hørte til kulturlaget. Det har desuden været svært at bestemme både antallet af kar, og hvilke karformer der var repræsenteret. Der var tale om forholdsvis store, tykvæggede øskenkar samt enkelte mindre tyndvæggede kar. Der var skår fra mindst tre til fire kar, hvoraf ét af dem kunne typologisk bestemmes til at være et type II kar, ud fra Kochs inddeling.²⁸

Kildeofre kendes fra flere andre lokaliteter i både Museum Nordsjællands ansvarsområde og i resten af landet. Et af de tidligst erkendte fra Højbjerg Hegn er nævnt af Sophus Müller i 1923,

*"Nogle videre bemærkninger bør tilføjes om dette Kar, der bestandig vil have Betydning for Studiet. Det er et Pragtkar uden Sidestykke, med en Høide af 18 1/2 cm., Bredde foroven 19 1/2 cm., langt overgaaende alle andre beslægtede bægge.. Karret fandtes 1921 ved Grøftegravning i Mosejord i Skoven Højbjerg Hegn, Frederiksborg Amt, 1 M. under Overfladen, Mosen endnu 1 M. dyb. Ved Nationalmuseets derefter foretagende Undersøgelse fremkom en Del Knogler, ifølge Herluf Winge af: Raadyr, Kronhjort, Vildsvin og af Tamdyr: Faar, Oxe og Svin, samt nogle faa Skaar af et stort, grovt Lekar. Paa Stedet findes Kildevæld; Det er da vel et Offerfund."*²⁹

Ved udgravningen af en højtliggende grube i 2021 på kanten af Søborg Sø, nær Græsted, dukkede der en spidsnakket firsidet økse op, sammen med flere groft tilhuggede økseplanker. Udgraveren blev siden opmærksom på, at gruben i virkeligheden var et kildevæld, hvorfor fundene tolkes som et kildeoffer.³⁰

Ved Nordkilde Bakke, ligeledes nær Græsted, udgravede man i 2005 en lavning med et kildevæld, hvori der i bundniveau fandtes to gruber, som indeholdt skår fra mindst 29 kar og fire fodskåle fra MN Ia. Derudover fandtes fragmenter af fire lerskiver. I jordlaget umiddelbart rundt om gruberne fandtes 29 skrabere, som, ifølge slidsporsanalyser, havde været brugt til at skrabe på knogle/tak.³¹

²⁷ Halgren et al.: Skogsmossen, an Early Neolithic settlement site and sacrificial fen. 1997, s. 61.

²⁸ Koch: *Neolithic Bog Pots*. 1998, s. 89ff.

²⁹ Müller: Fælles stilarter i Europas Yngre Stenalder. 1923 s. 249. Becker: Mosefundne Lekar fra Yngre Stenalder. 1948, s. 15.

³⁰ Morten Henneberg Knudsen pers. komm. MNS50748.

³¹ Grønnegård: Stenaldermennesket ville have kildevand. 2010.

Endelig kendes der et senere eksempel med to tyknakkede økser, med bredt udsvajede ægge fra senneolitikum, som var nedlagt omkring en kilde ved Hørkildegård nær Ølsted.³²

Ser vi på Sjælland generelt, så kendes der bl.a. et muligt kildeoffer fra Ellerødgård I på Sydsjælland. Her har man udgravet en lavning med flere mindre gruber. Lavningen og gruberne indeholdt flint, næsten hele tragt-bægre, større dele af tragt-bægre og kraveflasker fra TNII.³³ Udgraveren tolker det ikke selv som et kildeoffer, men det er siden blevet foreslået, at dette fund kunne være en parallel til lignende kildeofre i Jylland.³⁴

Der kendes flere nyere eksempler fra det jyske område, bl.a. ved Aldersro og Skejby. På sidstnævnte lokalitet blev der undersøgt flere gruber med et stort keramikmateriale fra TNII, som bl.a. rummede større skårflager. I bunden af gruberne blev der erkendt flere kildevæld, og der var tegn på, at man har genopgravet gruberne flere gange, sandsynligvis for at holde kildevældene åbne. Udgraverne tolker kildevældene som steder, hvor man foretog rituelle ofre, uden at der var tale om monumentale anlægsarbejder, som tilfældet er med megalitter og Sarup-anlæg. Ofrene kunne både være karsider eller mindre stykker keramik.³⁵

Ved Saxtorp i Sverige har man udgravet et vådområde, hvori der ligeledes var en fossil kilde. Lokaliteten har en lang række ligheder med Ullerødbyen Nord Felt 7, da kulturlag og kildevæld også her kunne adskilles. Ved Saxtorp fandtes et rigt materiale af flint, keramik, dyre- og menneskeknogler fra TNII. Her fandtes keramikken, ca. 3 kilo, især i den sydlige del af vådområdet. Der var tale om et stærkt fragmenteret keramikmateriale af flere forskellige kar, både grove og tynde i godset med forskellige ornamentiktyper. Udgraveren skønner at der i materialet er skår af mindst 32 forskellige ornamenterede kar samt tre uornamenterede. Kartyperne er ikke bestemt pga. fragmenteringsgraden, men der er sandsynligvis tale om tragt-bægre, de fleste mindre kar. Ornamentikken udgøres i de fleste tilfælde af lodrette bugstribes afsat med en pind eller beviklet snor. Et skår er dekoreret med hængende buer som kan tilskrives Virum-stil. På grund af ornamenttyperne samt fraværet af MNA-typiske stilarter tolker udgraveren at keramikken skal dateres til TNII³⁶. Med forbehold for dårlige bevaringsforhold, foreslår udgraveren ligeledes, at der ikke nødvendigvis kun er nedsat hele kar, men at der måske især er sakralt deponeret større og mindre karsider.³⁷

At man har foretaget sakrale deponeringer ved kildevæld er foreslået på mange pladser efterhånden. Umiddelbart synes eksemplet fra Ullerødbyen Nord, felt 7 at være et eksempel på et kildeoffer, men man må selvfølgelig huske de kritiske overvejelser, for er der virkelig tale om en sakral deponering? Pantmann har beskæftiget sig med emnet i andre perioder, men overvejelserne er universelle, og hun lægger op til, at orkestreringen af genstandene er afgørende for, om tolkningen, er skral eller profan.³⁸ I dette tilfælde synes orkestreringen at være, at man har deponeret lerkar omkring et kildevæld, muligvis kun som skårflager, hvilket taler ind i en sakral sammenhæng. Var der tale om profan deponering af affald i lavningen, ville spredningen vel næppe koncentrere sig om kildevældet?

³² Pantmann: Historien om et kildeoffer, 2011.

³³ Nielsen: An Early Neolithic Pottery Deposition at Ellerødgård I. 1988.

³⁴ Rasmussen & Skousen: Rituals at springs. 2012, s. 155.

³⁵ Rasmussen & Skousen: Rituals at springs. 2012.

³⁶ Nilsson & Nilsson: Ett källsprång i Saxtorp. 2003, s. 251.

³⁷ Nilsson & Nilsson: Ett källsprång i Saxtorp. 2003, s. 252.

³⁸ Pantmann: Defining wetlands. 2019, s. 171.

Hvis man godtager præmissen om, at lerkarrene afspejler et kildeoffer, vil der være tale om et tidligt eksempel på denne offerskik i neolitikum. Ofre ved kildevæld kendes ikke fra de andre primære lokaliteter, men den ene, Ullerødgård, ligger ved et fossilt kildevæld, som givetvis har spillet en rolle for placeringen af bopladsen.

Ullerødgård og Rønnevang

Der kendes flere andre udgravede lokaliteter fra TNI i Nordsjælland, hvoraf Ullerødgård ligger ganske tæt på Ullerødbyen Nord, felt 7. Kun 1,5 kilometer adskiller de to lokaliteter. Ullerødgård blev udgravet i 2006³⁹ og bopladsen dækkede et areal på ca. 1,8 hektar.

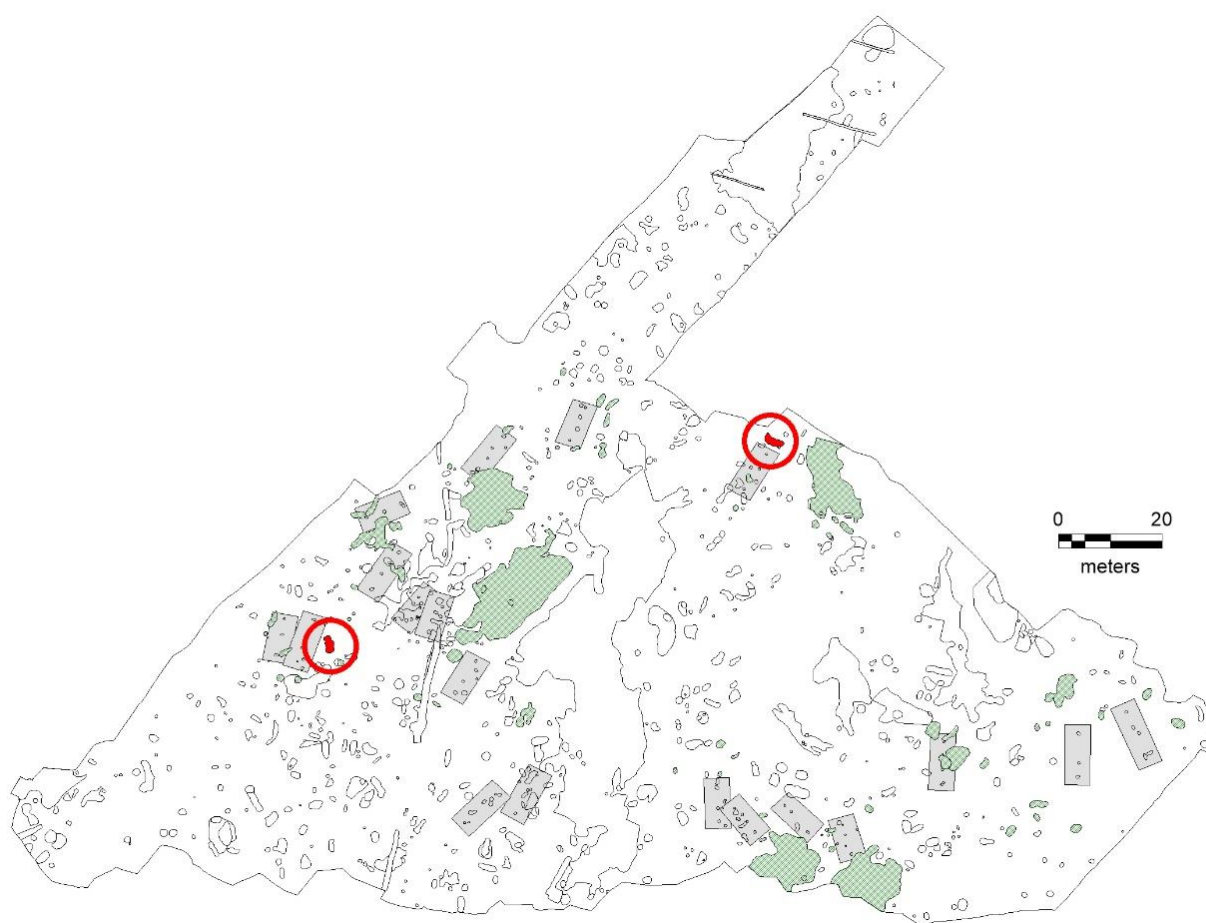

Fig. 14: Plantegning af NFHA2424 Ullerødgård. De daterede gruber er markeret med røde cirkler. Med grå signatur ses husene i flere faser og grønskraveret angiver vådområder.

Den var beliggende på en markant nordvendt forhøjning, som var gennemskåret af et fossilt vådområde, sandsynligvis et kildevæld. Der blev fundet spor efter op mod 19 hustomter, flere kulturlag og ganske mange gruber, hvoraf flere var meget fundrige. Der var spor efter økseproduktion i form af alle faser af tilhugningen,

³⁹ Rosenberg: Et mylder af huse... 2007. Rosenberg: Ullerødgård, 2008.

samt slibesten til den endelige færdiggørelse af økserne. Blandt fundene var bl.a. tre spidsnakkede firsidede økser og to skiveøkser, hvoraf den ene var af Havnelev-type. Keramikken omfattede 3.600 skår, som for langt størstedelens vedkommende bestod af uornamenterede sideskår. Der kunne generelt siges meget lidt om kartyperne, på grund af materialets fragmenterede karakter, men der er dog 19 øskenbægre eller -krukker/-flasker, heraf seks med ornamentik på øsknerne. Udgraveren beskriver selv ornamentikken på keramikken således:

Udsmykningen af randskårene fra Ullerødgård kan umiddelbart samles under ét, idet der gennemgående er tale om forskellige former for indstik under randen og/eller på halsen. Disse vandrette rækker af ornament forekommer i én til tre rækker. Udover de forskellige typer af indstik er der også eksempler på omløbende, vandrette furer langs randen. Størstedelen af ornamentikken på sideskårene består af lodret bugafstribning, både som indridsninger og furer. Disse lodrette ornament kan enten være fladedækkende eller som bånd af lodrette ornament. Der er desuden også eksempler på kombination af bånd af lodrette ornament og andre former for ornament, såsom forskellige typer af indstik eller vandrette furer. Sidstnævnte type af fladedækkende ornament findes primært på halsskårene fra tragtbægrene. Udvalget og brugen af ornamenterne er således ganske varieret. Der er som nævnt seks eksempler på ornamenterede øskner/øskenkar. Her er der kun tale om forskellige former for indstik, både cirkulære samt lodrette indstik. Disse har generelt en meget fladedækkende karakter. Det er pga. den meget fragmenterede grad af materialet, ikke muligt at afgøre om disse øskner har været placeret ved randen eller på selve karbugen.⁴⁰

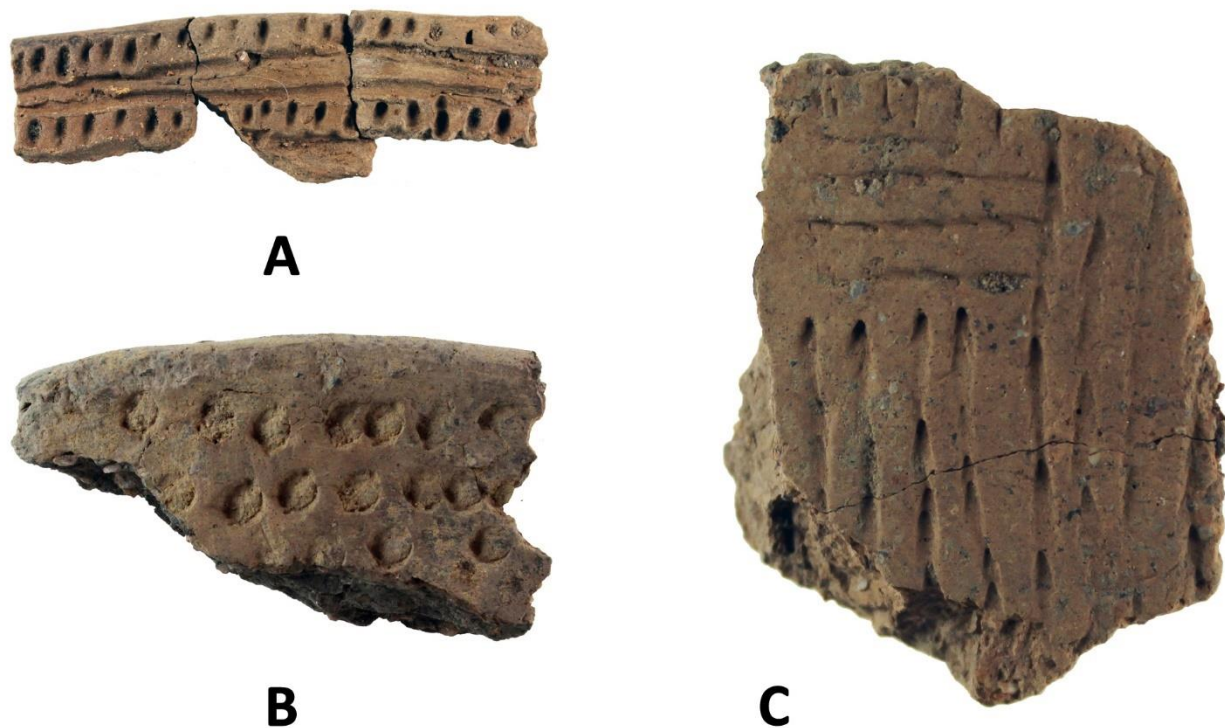

Fig. 15: Udvalg af ornamentiktyper på lerkar fra Ullerødgård. A) Randskår med linjer af indstik adskilt af to vandrette linjer. B) Randskår med mindst tre linjer af runde indstik C) Sideskår med lodrette og vandrette linjer afsat med furestik

⁴⁰ Rosenberg: Ullerødgård, 2008, s. 27f.

Udgraveren gør selv opmærksom på, at lokaliteten kan trække tråde ind i TNII, hvorfor materialet kan være blandet, men der er ikke beviser på dette. Der er foretaget tre ¹⁴C-dateringer på henholdsvis to stykker trækul og et hvedekorn, som alle hovedsageligt ligger i TNIIb. Hvedekornet er dateret til 3902-3373 f.Kr.⁴¹ og stammer fra en tagbærende stolpe i hus 5, men der mangler flere dateringer på husene, inden de kan inddeles kronologisk på bopladsen. Trækullet stammer fra to gruber og dateringerne placerer sig omkring 3800-3650 f.Kr., jf. figur 16. Desværre er trækullet ikke blevet vedbestemt, og der kan således være en fejlkilde i forhold til trækullets egenalder. I de to gruber lå der et rigt flint- og keramikmateriale.

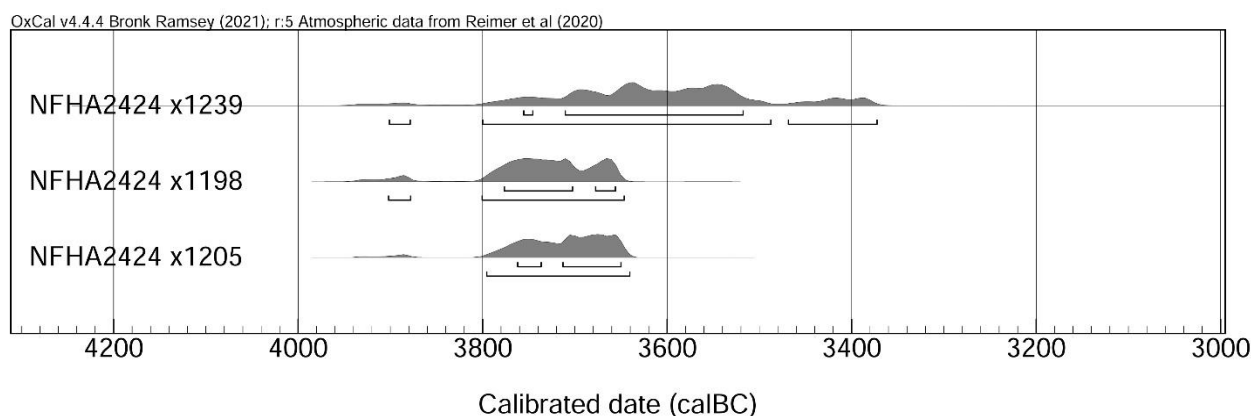

Fig. 16: AMS-dateringer fra NFHA 2424 Ullerødgård.

A405 var en lavbundet, langoval grube på 18 cm i dybden, som til gengæld havde en bredde på 318 cm. Den rummede 1 tyndnakket økse, 1 brændt øksefragment, 2 afslag af slebne økser og 147 afslag. Keramikken rummede 1 øsken og 1 øskenskår, sidstnævnte stammede umiddelbart fra en øskenkrukke. Dertil kom 19 randskår, heraf 15 ornamenterede, 1 bundskår og 125 sideskår, heraf 23 ornamenterede. Desuden var 859 gram smuldrede sideskår. Ornametikken omfattede bl.a. bugstriber udført i lodrette linjer af furestik, samt omløbende linjer af forskellige typer indstik under randen.

A689 var en langoval grube på 31 cms dybde og 310 cm i bredden. Den rummede 2 skrabere, 9 afslag af slebne økser, 1 nakke-ende af økseplanke, 2 tværpile og 21 afslag. Keramikken dækkede over 2 øskner, heraf 1 ornamenteret, samt 22 randskår heraf var 19 ornamenterede. Dertil kommer 379 sideskår, heraf var de 17 ornamenterede. Sideskårene rummer desuden yderligere 2,5 kilo små smuldrede sideskår. Også her var der lodrette linjer af furestik, bl. a. på den ene øsken. Desuden forekom der tilsvarende omløbende linjer af forskellige typer indstik.

Generelt optræder der flere forskellige ornamentiktyper i de to gruber, end vi har set på Ullerødbyen Nord, felt 7, men med de meget brede rammer for Svaleklint keramikken, så kan de forskellige ornamentiktyper godt placeres i denne periode.

⁴¹ Ullerødgård: KIA36139 NFHA2424x1239 4890+/-90 BP – *Triticum sp.*; KIA36142 NFHA 2424x1198 4965+/-35 BP – ubestemt trækul; KIA36145 NFHA2424x1205 4940+/-40 BP – ubestemt trækul. Kalibreret med OxCal v4.4.4 Bronk Ramsey (2021); r:5 IntCal20 Atmospheric data from Reimer et al (2020).

Ullerødgård er i det hele taget en meget speciel lokalitet, som dækker et langt større område, end andre TNI-lokaliteter i Nordsjælland. Den nærmeste parallel skal findes i Skåne på f.eks. Almhov⁴², hvor der, indenfor et stort areal, ligeledes ses omfattende aktiviteter gennem TN-MNA med ca. 200 gruber, som kunne dateres til TN alene. Materialet fra Almhov har desuden tilladt nogle mere vidtrækkende tolkninger, end materialet fra Ullerødgård. På Almhov tales der således om en art festplads, hvor man er vendt tilbage over mange omgange.⁴³

Rønnevang⁴⁴ er endnu en lokalitet fra TN Ib, 3 kilometer fra Ullerødbyen og 1,5 kilometer fra Ullerødgård. Denne blev udgravet i 2004 og bestod af tre fundrige gruber, der lå på en markant forhøjning. Gruberne blev desværre udgravet under lidt kummerlige forhold: De blev gravet med ske og skovl, men der blev ikke udtaget prøver til soldning eller flotering, og store dele af udgravningen foregik med hjælp fra amatørarkæologer. Når det er sagt, så endte udgravningen alligevel med at afdække et ganske stort materiale. Gruberne indeholdt tilsammen 2.195 skår og 1.629 stykker flint. Én af gruberne, A1, skilte sig dog ud ved at rumme hovedparten af fundene, i alt 1.774 skår og 1.384 stykker flint. Gruben var nærmest cirkelrund, og den målte ca. 4,7 meter i diameter og 75 cm på det dybeste sted. Især de nederste lag var meget fundrige med keramik, flint og natursten, men der kunne generelt ses fund i alle lagene.

Flinten fra de tre gruber omfattede forbavsende få redskaber, i form af skrabere, bor, knive og retoucherede stykker. Keramikken vejede tilsammen ca. 45 kilo og dækkede over 1.622 sideskår, 229 randskår, 288 skår med skulder/halsknæk, 39 bundskår, 8 hankeskår, 7 tragt bægre, 1 skår af et låg eller en bageplade.⁴⁵ Flere af tragt bægrene har siden kunnet typebestemmes efter Kochs inddeling⁴⁶ til at være type 0, II og III i anlæg A1, type II i anlæg A2, og type III i anlæg A9. Der forekommer tragt bægre og øskerbægre, sidstnævnte dog kun i A1.

Fig. 17: Mindre tragt bæger af type II fra NFA 1761 Rønnevang.

⁴² Rudebeck: I trästodernas skugga, 2010.

⁴³ Rudebeck: I trästodernas skugga, 2010.

⁴⁴ Kramer: Nye fund i Rønnevang, 2004, s. 14-15.

⁴⁵ Kramer: Nye fund i Rønnevang, 2004, s. 15.

⁴⁶ Koch: Neolithic bog pots, 1998, s. 81ff.

Ornamentikken bestod af omløbende linjer under randen, som var udført med tosnøet snor eller indstik i forskellige udgaver. Der forekommer ingen bugstriber i materialet, og man kan overveje, om bugstriberne dermed kan kronologiske afgrænses til tiden efter denne lokalitet? Med udgangspunkt i Dagstorp-pladsen og paralleller til det dansk-skånske materiale taler Lagergren-Olsson⁴⁷ ligefrem om, at de efterfølgende faser, TNII-MNI, kan benævnes ”bugstregsperioden.”

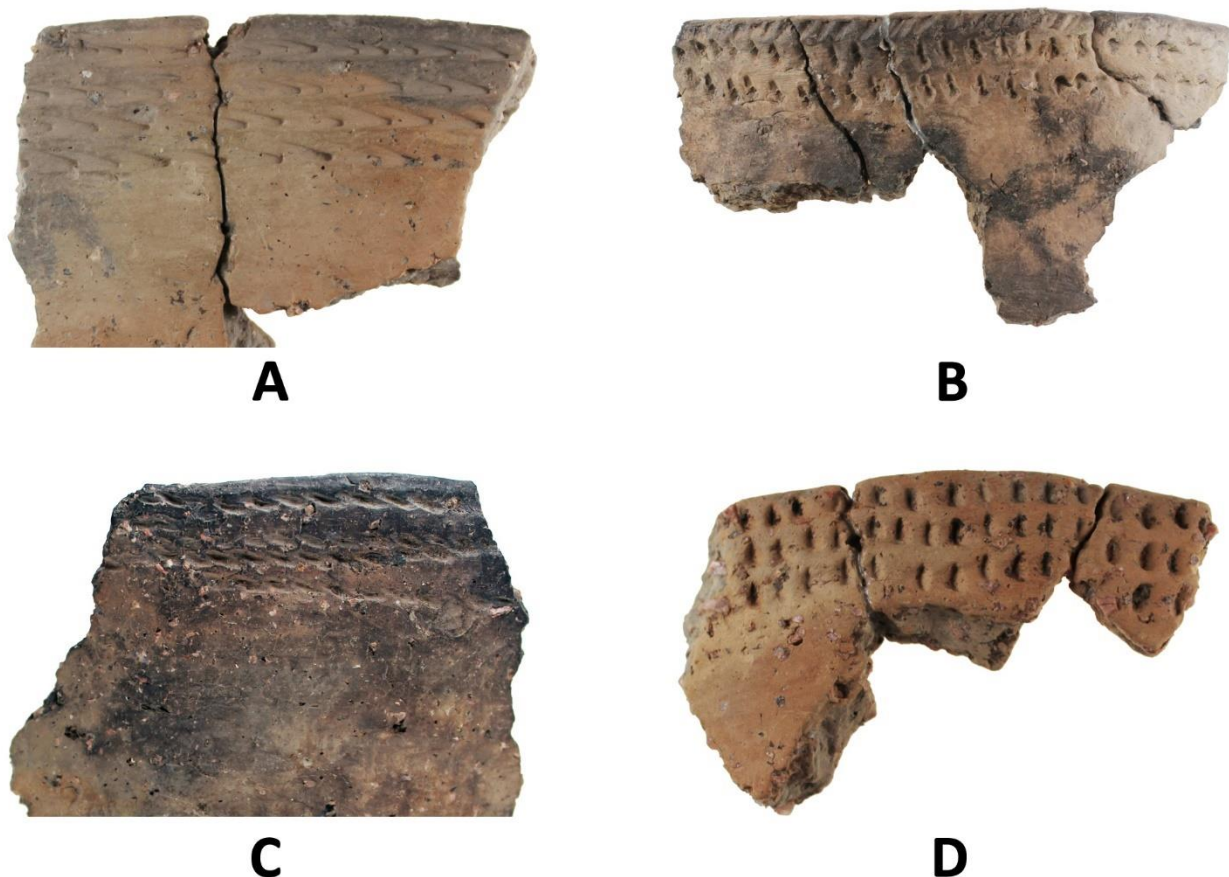

Fig. 18: Ornementeret keramik fra Rønnevang. A) Vandrette linjer med furestik B) Indstik på rand og under i linjer C) Linjer af tosnøet snor D) Linjer af indstik

Der er foretaget fem ¹⁴C dateringer på trækul fra gruberne A1 og A2, jf. figur 18. Dateringerne falder, i grove træk, ud mellem 3800 og 3650 f.Kr.⁴⁸ I forhold til typeinddelingen af tragt bægre, kunne bægre af type 0 indikere, at pladsen hører til i den tidlige del af perioden på 150 år. Koch daterer type 0 til 4000-3800 f.Kr. De andre to dateres til henholdsvis 3900-3500 (type II) og 3800-3500 (type III)⁴⁹

⁴⁷ Lagergren-Olsson: En skånsk keramikhistoria, 2003, s. 199ff.

⁴⁸ Rønnevang: Poz-109874 NFHA1761 A1 x63 Ld1 4840+/-40 BP – *C.f. Corylus sp.*; Poz-109768 NFHA1761 A2 x64 5000+/-40 BP; Poz-109769 NFHA1761 A2 x64 Ld1 4960+/-40 BP – *Alnus sp.*; Poz-111141 NFHA1761 A2 X64 Ld2 4930+/-35 BP – *Alnus sp.*; Poz-111142 NFHA1761 A2 X64 Ld3 4970+/-35 BP – *Alnus sp.* Kalibreret med OxCal v4.4.4 Bronk Ramsey (2021); r:5 IntCal20 Atmospheric data from Reimer et al (2020).

⁴⁹ Koch: Neolithic bog pots, 1998, s. 81ff.

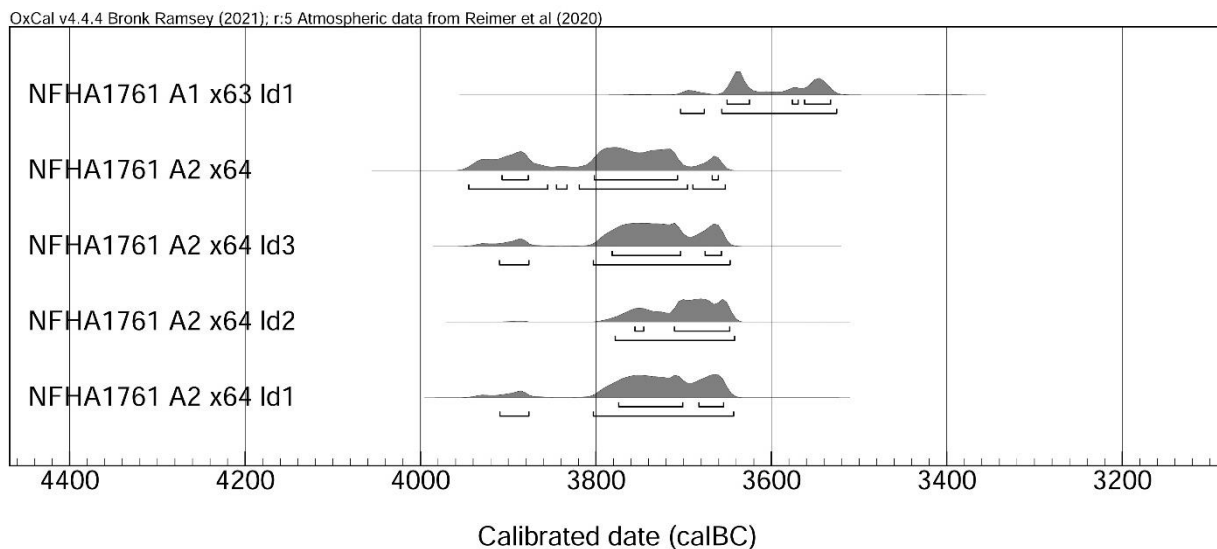

Fig. 19: AMS-dateringer fra NFHA 1761 Rønnevang.

Samlet set fremstår Rønnevang og Ullerødgård som de ældste lokaliteter på baggrund af ^{14}C dateringerne. Ornamentikken på lerkarrene fra Ullerødbyen Nord, felt 7 og Rønnevang deler dog flest ligheder, da den simple indstiks-ornamentik under randen dominerer på begge bopladser. Keramikken på Ullerødgård dækker over langt flere ornamenttyper, herunder fladedækkende kompleks ornamentik. Dette kan enten skyldes, at ^{14}C -dateringerne er misvisende på grund af trækullet ikke er primært deponeret, eller at trækullets egenalder giver et misvisende billede. En anden og mere interessant mulighed er dog, at keramikken kunne være mere komplekst dekoreret på særlige pladser? Det kræver en grundig gennemgang af keramikken, suppleret med ^{14}C -dateringer, før denne mulighed kan underbygges eller forkastes.

På nuværende tidspunkt kan vi konstatere, at der findes en række ornamenttyper repræsenteret på de tre primære bopladser. Selvom man skal være varsom med at bruge ornamentik som kronologisk element, så er det fristende, da karrene på de to af pladserne er så fragmenterede, at der kun kan udskilles få typer i henhold til Kochs typologi. Desværre synes ornamentik-typerne kun at kunne give fingerpeg. Der mangler valide eksempler på stilarter, som kun forekommer i afgrænsede perioder, enten alene eller i kombinationer. Bugstriberne kan være et eksempel på en ornamentik, som måske først kommer ind i slutningen af TN Ib eller i TN II. Denne tolkning hviler på det relativt store materiale fra Rønnevang, som stadig kun er én boplads. To-snoet snor synes til gengæld at dukke op allerede i TN Ia, ud fra dateringen på Ullerødbyen Nord, felt 7. Men også her generaliserer vi ud fra én ^{14}C -datering.

Holder vi fast i Rønnevang, så kan Kochs typeinddeling absolut bruges på denne boplads, hvor der er fundet større skårflager fra forskellige kar. Der forekommer således lerkar af type 0, II og III, og sammenholdt med ^{14}C -dateringerne, der ligger i perioden mellem 3800 og 3650, kan det overvejes, om pladsen hører til i den tidlige del af perioden omkring 3800-3750.

Flintmaterialet på alle tre primære bopladser udviser kun få dateringsmæssige elementer, hvoraf fraværet af skiveknive er én af dem. Overrepræsentationen af fintandede stykker på Ullerødbyen Nord, felt 7 viser til gengæld, at der sandsynligvis er blevet forarbejdet plantefibre i større udstrækning på denne plads, end vi

normalt ser. Der findes ikke en oplagt forklaring på dette, men det kan have relation til vandet i kildevældet, da hovedparten af stykkerne stammer fra dette område.

Samlet set viser de tre pladser forskellige perspektiver af TNlb med både kildevæld, kulturlag og sluttede fund.

Andre bopladser i Nordsjælland

Ser vi på hele Nordsjælland, så kendes der yderligere otte bopladser fra TNI, som skal medregnes i det samlede billede. Desværre findes der kun ¹⁴C-dateringer på to af pladserne, hvorfor der udelukkende er tale om relative dateringer ud fra flint og keramik på de resterende seks.

På en markant forhøjning øst for Værløse er der udgravet en hustomt med forsænket gulvlag. Huset har været ca. 9,5 meter langt og bestod af tre tagbærende stolper, som stod på en nærmest nord-syd vendt række. I den nordlige ende lå en større grube på 4,5 x 5,5 meter og ca. 30 cm i dybden. Keramikken omfatter enkelte sammensatte karsider, men er ellers meget fragmenteret. Der er fundet 56 randskår, heraf er de 25 ornamenterede i omløbende linjer under randen. Ornamentikken består bl.a. af to-snoet snor i 1-2 linjer og lodrette mejselindstik. Der er fundet flere øskner, heriblandt én som sidder på en større del af et øskenbæger. Dertil kommer mindst én lerskive med fingerindtryk. Resten af keramikken udgøres af 1.063 uornamenterede sideskår. Flinten rummer 31 redskaber og 263 afslag. Redskaberne er hovedsageligt skrabere (15), men der forekommer også enkelte fintandede stykker og flækkeknive. Lokaliteten dateres til TNI.⁵⁰ På en mindre forhøjning vest for Hørsholm, ved St. Svendstrup, er der undersøgt flere gruber med et stort materiale fra TNI. Den ene grube bestod af en 0,6 m dyb nedgravning. Den frilagte del af gruben havde en længde på 2,3 m, men gruben fortsætter vest for udgravningsfeltet, så dens udstrækning er noget større. Den indeholdt et stort fundmateriale bestående af keramik fra mindst 32 forskellige kar. Hovedparten af skårene var uornamenterede, men hvor ornamentik forekom, var der næsten udelukkende tale om simple indstik placeret umiddelbart under randen. Fundene omfattede også lerskiver, skrabere, flækker, brudstykker af slebne flintøkser mange brændte flintstykker, brændte knoglestumper og dyretænder samt store mængder af brændt ler og trækul.⁵¹

Den anden grube var en langoval 2 x 1,5 meter stor nedgravning, som dog kun var 19 cm dyb. Den rummede et fundmateriale bestående af keramik fra ca. 8 forskellige kar. Hovedparten af skårene var uornamenterede, men en hel profil af et lille ornamenteret bæger indikerede en datering til den tidligste del af neolitikum. Andre fund dækkede over 8 skrabere, 1 tværpil, 2 små flækker, brudstykker af slebne flintøkser og brændte flintstykker.⁵²

De to gruber lå ca. 100 meter fra hinanden og indikerede, at der kan være tale om et større bopladsområde fra TNI, som dækker forhøjningen. Sammen med gruberne sås flere andre gruber og stolpehuller, der dog ikke kunne dateres ved udgravningen, som kun bestod af et trace gennem området.

⁵⁰ Andersen: Stenalderhuset ved Kollekolle, 2013.

⁵¹ Andersen: St. Svendstrup II, 2010.

⁵² Andersen: St. Svendstrup III, 2010.

De resterende seks undersøgte indlandsbopladser med sikre TNI-fund dækker hovedsageligt over udgravninger med enkelte gruber eller kulturlag, som kun er summarisk undersøgt. I kulturlagene på Tulstrupvej⁵³ og Øllingegård⁵⁴ er der fundet keramik og flint fra TNI, bl.a. randskår ornamentet med tosnoet snor og øskenkrukker. På Øllingegård lå der desuden velbevaret knoglemateriale, som stammer fra kvæg. Desværre er bopladsen endnu ikke undersøgt. Den blev fundet i forbindelse med en forundersøgelse, som aldrig førte til en regulær udgravning. Vi har derfor kun et meget begrænset indblik i denne boplads.

På Kildegård 2⁵⁵ og Vieholmgaard⁵⁶ er der tale om gruber med indhold af keramik, som udgraverne henfører til TNI ud fra karter og ornamentik. Kildegård 2 indeholdt en grube med dele af to øskenkrukker. Herunder både randpartier og sideskår med øskner. Vieholmgaard I dækkede over en grube som indeholdt fragmenter af to skeer og 10 randskår, heraf ét med påsat liste og ét med indtryk på randen. Dertil kom 3 sideskår fra øskenkrukker, samt 427 sideskår, heraf to med en række af negleindtryk. Flinten dækkede ikke over daterende stykker.

I Dagerød grusgrav⁵⁷ er der fundet en grube med få fund af keramik og flint, men en ¹⁴C-datering af et trækulsholdigt bundlag gav en datering til 3944-3704.⁵⁸ Endelig er der ca. 300 meter fra Ullerødbyen Nord, felt 7, udgravet en grube med keramik og flint fra TNI, som lå på en større forhøjning.⁵⁹ Gruben indeholdt flere øskner fra øskenkrukker, samt randskår med ornamentik, som bl.a. bestod af mejselstik i tern og mejselstik i én linje under randen. Gruben er blevet ¹⁴C-dateret til 3756-3648.⁶⁰

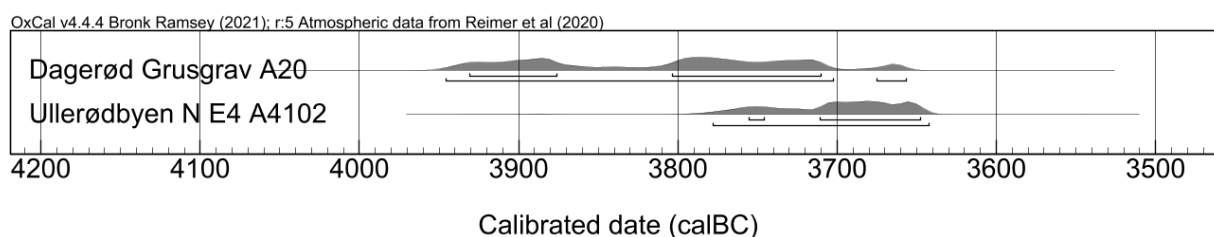

Fig. 20: AMS dateringer fra Dagerød Grusgrav og Ullerødbyen Nord Etape 4

De otte sekundære lokaliteter tilføjer flere sluttede fund i form af gruber til materialet. Dertil kommer endnu et kulturlag og en hustomt, samt et par ekstra ¹⁴C-dateringer. Desuden rummer alle pladserne keramik og flint, som kan bruges i studier af ornamentikken, især hvis der bliver foretaget yderligere ¹⁴C-dateringer.

Tilsammen bidrager de 11 bopladser til forståelsen af TNIb i Nordsjælland, og selvom billedet endnu er meget

⁵³ Hemmingsen: Tulstrupvej. Udgravningsberetning. 2002.

⁵⁴ Andersen: Beretning for prøvegravninger foretaget på i alt syv lokaliteter i forbindelse med nedlægning af transmissionsledning for fjernvarme mellem Hillerød og Gørløse. 2017.

⁵⁵ Grønnegaard: Kildegård. Udgravningsberetning, 2001.

⁵⁶ Pedersen: Beretning over udgravning af boplads med huse fra førromersk jernalder samt fritliggende grube fra tidlig-neolitikum A, 1990.

⁵⁷ Grønnegaard: Dagerød Grusgrav. Prøvegravningsrapport. 2015.

⁵⁸ Dagerød Grusgrav: Poz-74549 5010+/-40 BP. Kalibreret med OxCal v4.4.4 Bronk Ramsey (2021); r:5 IntCal20 Atmospheric data from Reimer et al (2020).

⁵⁹ Grønnegaard: Ullerødbyen, etape 4. Beretning for arkæologisk udgravning. 2020.

⁶⁰ Ullerødbyen Nord Etape 4: Poz-127615 4930+/-35 BP. Kalibreret med OxCal v4.4.4 Bronk Ramsey (2021); r:5 IntCal20 Atmospheric data from Reimer et al (2020).

fragmentarisk set ud fra keramikken og dateringerne, så deler de nogle faktorer, herunder den topografiske placering, der udviser en vis grad af ensartethed, som vi skal se i det følgende.

Bopladsernes topografiske placering

Ud fra jordartskort kan det ses, at Nordsjælland har været et konglomerat af landområder omgivet af vidtstrakte vådbundsområder, jf. figur 20. Det var nærmest umuligt at komme rundt i Nordsjælland, uden at bruge vandvejene, men man har bevæget sig langt ind i landet, væk fra kysten. Især hvad angår bopladserne ved Hillerød: Ullerødbyen Nord, felt 7, Ullerødgård og Rønnevang.

Sammenligner man dette billede med andre dele af Danmark, f.eks. Djursland⁶¹, ses der en markant forskel, da man på Djursland synes at have været begrænset til områderne langs kysten. Man når højst et par kilometer ind i landet. Klassen konkluderer, at *"...the overall settlement pattern was still comparatively coastal."*⁶² Studier ved Horsens Fjord i Østjylland, lidt syd for Djursland, viser til gengæld, at man her nåede

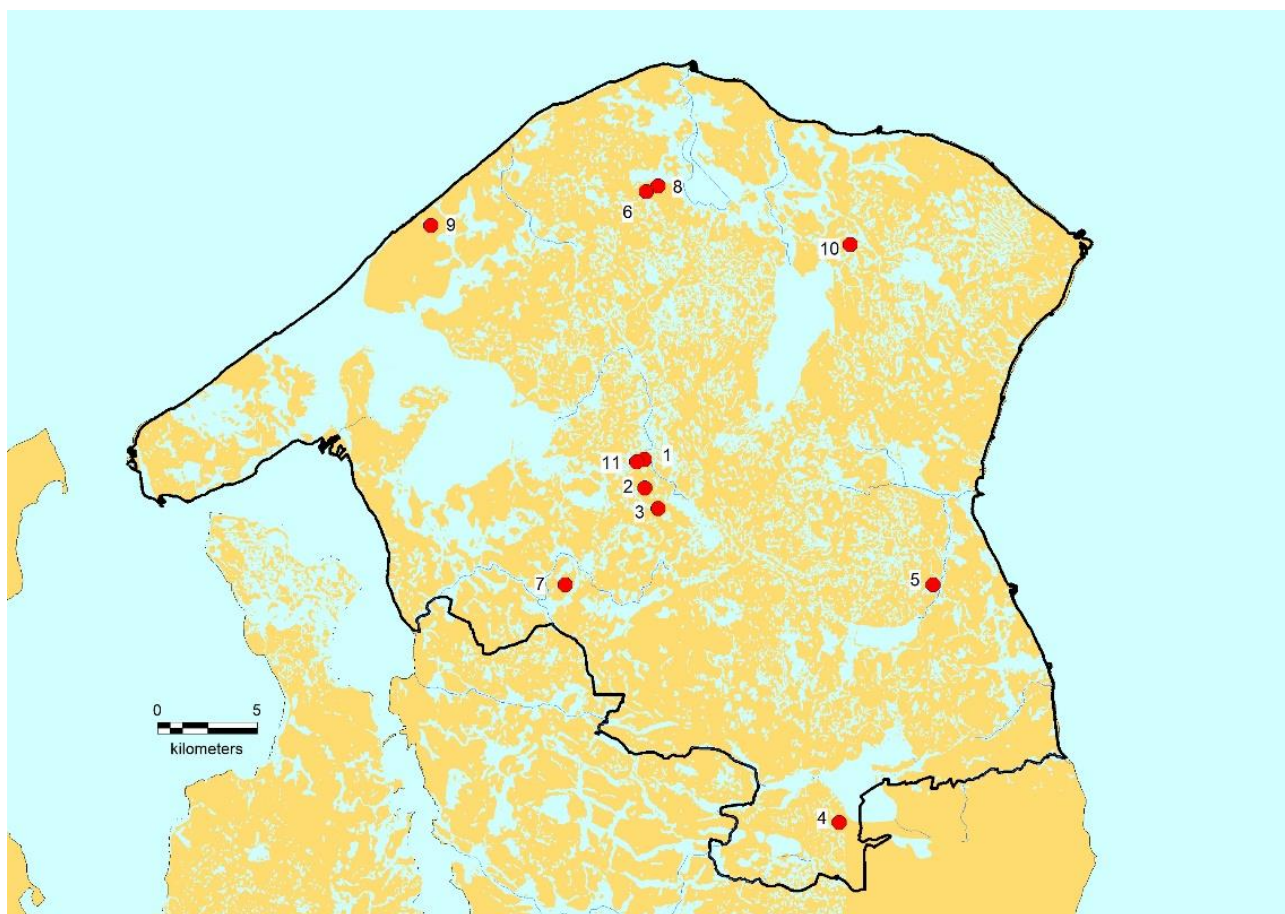

Fig. 21: Kort over TNI-bopladser i Nordsjælland, hvor alle søer, åer, moser og alle andre vandførende lag er farvet blå. Dette giver en indikation af, hvor meget vandoverflade, der kan have været i Nordsjælland i TNI. 1) Ullerødbyen Nord, felt 7, 2) Ullerødgård, 3) Rønnevang, 4) Kollekølle, 5) St. Svendstrup II og III, 6) Tulstrupvej, 7) Øllingegård, 8) Kildegård 2, 9) Vieholmgård I, 10) Dagerød Grusgrav, 11) Ullerødbyen Nord, etape 4. Kortet indeholder data fra Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering, DTK/kort25 print, klassisk udgave.

⁶¹ Klassen: *Along the road*, 2014.

⁶² Klassen: *Along the road*, 2014, s. 138.

længere ind i landet. ”Vi kender dog relativt mange sikre bopladser, nogle i direkte kontakt med kysten, andre inde i landet med varierende afstand til kysten.”⁶³ I begge områder beskrives mængden af fund og bopladser dog som sparsomme, i forhold til den efterfølgende TNII. På Vestsjælland ses det, at bopladserne fra TNI enten ligger kystnært, eller direkte langs de store vandflader i indlandet, såsom Lille Åmose og Tissø.⁶⁴

Bopladsernes lokalisering inde i landet på Vestsjælland og ved Horsens Fjord genfindes i Nordsjælland, og man fristes til at generalisere over de tre studieområder, selvom mængden af undersøgte bopladser stadig er begrænset. Vandet og vandvejene har dog uden tvivl spillet en altafgørende rolle for placeringen af bopladserne. Men andre faktorer har ligeledes været afgørende. Ifølge Gron og Sørensen foretrak ”...the earliest farmers... these soils (easily worked arable soils) which are mostly found in areas with formerly limited EBK habitation”⁶⁵ i perioden mellem 4000-3700. Gron et al. udbygger dette udsagn i 2021: ”Cultivating new areas meant adjusting to different environment and soil types. One of the characteristics of Early Funnel Beaker agriculture in these areas (Sydskandinavien og dele af Polen) was the choice to cultivate sandy soils.”⁶⁶

I Nordsjælland ses flere af bopladserne på sandede forhøjninger, f.eks. Ullerødbyen Nord, felt 7 og Ullerødgård, men undergrundens beskaffenhed er meget vekslende, og andre bopladser ligger på moræneler, f.eks. Rønnevang og Kollekolle. Bopladserne er derfor næppe anlagt udelukkede ud fra jordbundsforholdene, men nok snarere ud fra andre faktorer, såsom adgangsforhold og forhøjninger, der havde den rette placering. Umiddelbart ligger flere af bopladserne, Ullerødbyen Nord, felt 7, Ullerødgård og Rønnevang, på markante forhøjninger med vid udsigt. Andre, St. Svendstrup II og III og Kollekolle ligger på forhøjninger, som er mindre markante i landskabet, men dog tørre. Det synes at være et gennemgående træk, at bopladserne gerne er anlagt inden for en radius af få hundrede meter fra vandvejene, men ikke helt ud til vådområderne og helst på en større tør forhøjning. Dette synes at adskille TNI fra TNII, hvor bopladserne kan ligge alle steder i landskabet, både på forhøjningerne og helt ud til vådområderne.

Bopladser fra TNI – nogle betragtninger

Man rejste således langt ind i landet af vandvejene og bosatte sig på forhøjningerne, uanset undergrundens beskaffenhed. Umiddelbart synes de fleste bopladser at være mindre enheder, men de var næppe kun beboede gennem kortere tid, som Klassen foreslår: ”Agricultural sites removed from the coastline were only inhabited for shorter periods of time (several years) and were, therefore, smaller in size with restricted find densities.”⁶⁷ Fundene fra Ullerødgård afspejler en meget lang bebyggelseskontinuitet på samme sted, hvilket bl.a. ses ud fra det store bopladsområde og op mod 19 huse. For Ullerødbyen Nord, felt 7s vedkommende er det straks sværere at bruge fundene som indikator for længere kontinuitet, selvom ¹⁴C-dateringerne falder ud i flere dele af TN. Til gengæld afspejler de tykke kulturlag en længere brugsfase. På Rønnevang må de 45 kilo keramik afspejle en vis brugstid, men hvor lang kan ikke afgøres.

Selvom enkelte ¹⁴C-dateringer falder i TNIIa, så synes denne periode at være meget uhåndgribelig. Én næsten fundtom grube fra Dagerød Grusgrav falder måske ud i denne periode, og ét skår fra Ullerødbyen Nord, felt

⁶³ Madsen: Fra grænselandet mellem to kulturer, 2020, 16.

⁶⁴ Schülke: Tragtbægerkulturens landskabsrum, 2009, s. 74.

⁶⁵ Gron & Sørensen: Cultural and economic negotiation. 2018, s. 961.

⁶⁶ Gron et al.: Archaeological cereals as an isotope record, 2021, s. 3.

⁶⁷ Klassen: Along the Road, 2014, s. 138.

7, er klart dateret til denne periode. Umiddelbart synes hovedparten af bopladserne dog at høre til i TN Ib, i hvert fald dem, hvor der er foretaget mere omfattende udgravninger, såsom Rønnevang, Ullerødgård, Ullerødbyen Nord, felt 7, Kollekolle og St. Svendstrup II og III.

Subsistensgrundlaget på de enkelte pladser er svært at udtale sig om, men på det overordnede plan tales der om overvejende terrestisk føde fra omkring 3800 og frem på baggrund af ¹³C-målinger.⁶⁸ DNA-studier af danske skeletter fra stenalderen, som er foreløbigt publiceret i 2022, viser det samme skift til terrestisk føde. De samme studier viser desuden, at bondekulturen var en ny type mennesker, med anatolske gener, som erstattede jæger-samlerkulturen, der havde italienske gener.⁶⁹

Dyreholdet på indlandsbopladserne er generelt dårligt belyst i Sydsandinavien. Gron opregner de tre største knoglefund, som stammer fra Almhov (måske ikke en indlandsboplads i generel forstand, men en særlig samlingsplads), Skumparberget og Havnelev, hvoraf kun Havnelev synes at afspejle et større materiale fra en regulær boplads med 568 fragmenter af dyr. Dyreholdet var her domineret af domesticerede dyr, som indbefattede kvæg, svin og ged.⁷⁰ Nyere forskning har desuden vist, at man gødskede sine marker helt tilbage til begyndelsen af neolitikum.⁷¹ Man havde således en meget klar strategi for landbruget med dyrehold og markdrift allerede i TN I. Den samme klare strategi kan være baggrunden for, at man bosatte sig på forhøjningerne, hvilket også var forskelligt fra ertebøllekulturen, som kun i begrænset omfang bosatte sig i indlandet. De få udgravede indlandsbopladser, som kendes fra ertebøllekulturen, ligger omkring de store indlandssøer, Søborg Sø og Salpetermosen.⁷² På ingen af pladserne ses der spor efter TN I, hvilket harmonerer fint med, at bopladserne fra de to perioder skal findes forskellige steder i landskabet. Det næste spørgsmål er så, om de to befolkningsgrupper har levet side om side, eller om jæger-samler-kulturen er forsvundet / blevet udryddet i forbindelse med, at bønderne har bosat sig i Nordsjælland?

Konklusion

Artiklen tager udgangspunkt i én boplads fra Nordsjælland, Ullerødbyen Nord, felt 7, for at give et tilbundsgående indblik i bopladsen og fundene, således at de kan fungere som komparativt materiale for fremadrettede studier af perioden. Der er generelt en mangel på publicerede TN I-bopladser på Sjælland, modsat Skåne og Bornholm, hvor der foreligger ganske mange fremlagte pladser.⁷³

Ullerødbyen Nord, felt 7 rummede flere kulturlag, som til sammen indeholdt ca. 8.500 stykker flint og 16 kilo keramik. Kun én type flintredskaber skilte sig ud ved en markant overrepræsentation. De fintandede stykker udgjorde omkring 20% af redskaberne, modsat andre pladser, hvor antallet ligger på omkring 1-5%. Dette tolkes som om, at der er foregået planteforarbejdning omkring et kildevæld. Ved samme kildevæld fandtes desuden flere lerkar, der tolkes som et kildeoffer, dateret til TN Ib ud fra ¹⁴C-dateringer af madskorpe.

⁶⁸ Gron & Sørensen: Cultural and economic negotiation. 2018, s. 961.

⁶⁹ Allentoft et al. Population genomics of Stone Age Eurasia. 2022, s. 13ff.

⁷⁰ Gron: The Early Neolithic frontier farming of southern Scandinavia. 2020, s. 319f.

⁷¹ Gron et al.: Archaeological cereals as an isotope record of long-term soil health and anthropogenic amendment in southern Scandinavia. 2021, s. 7.

⁷² Jf. f.eks. Kramer: En mesolitisk indlandsboplads i Salpetermosen, Nordsjælland – en foreløbig meddelelse. 2001.

⁷³ Larsson: *Tidligneolitikum i Sydvestskåne*. 1984. Larsson: The Early and Middle Neolithic Funnel Beaker Culture in the Ystad area. 1992. Nielsen & Nielsen: *First farmers on the Island of Bornholm*, 2020.

Der inddrages yderligere to primære bopladser, Ullerødgård og Rønnevang, fra det umiddelbare nærområde, som begge viser flere facetter af TNI. Tilsammen afspejler de tre lokaliteter agrare bopladser med længerevarende bosættelse. Især den ene, Ullerødgård, dækker over lang kontinuitet.

Ser man på hele Nordsjælland, så kendes der 11 lokaliteter med udgravede strukturer fra TNI, som dækker alt fra enkelte gruber med få fund, til større komplekse bopladsfund med mange gruber og en stor mængde fund. Blandt udfordringerne ved materialet fra Nordsjælland er bl.a. manglende ¹⁴C-dateringer. Kun fra de tre primære bopladser og to bopladser med enkeltliggende gruber foreligger der ¹⁴C-dateringer. Resten af materialet er derfor udelukkende relativt dateret på baggrund af fundene.

Fundene fra især de tre primære pladser, men også de resterende otte, giver et indblik i TN Ib med afstikkere til TN Ia. Og selvom ornamentikken kan være svær at bruge som kronologisk markør, ses der dog tendenser i retning af, at to-snoet snor dukker op allerede i TN Ia og at bugstriben først ses i TN II, eller ved overgangen mellem TN Ib og TN II. På en enkelt plads, Rønnevang, kunne der desuden udskilles en række kartyper, i henhold til Kochs definitioner.⁷⁴ Type 0, II og III optrådte således i lukkede ¹⁴C-daterede kontekster i perioden fra 3800-3650 f.Kr. Kar af type 0 viser, at pladsen hører til i starten af den 150 år lange periode, som ¹⁴C-dateringerne falder indenfor.

På det mere overordnede niveau ses det, at bopladserne skal findes inde i landet i tilknytning til de større vandveje og vådområder, hvilket synes at være generelt for TNI. Bopladserne var hovedsageligt placeret på forhøjningerne. Dermed adskiller de sig fra bopladser fra TN II, der kan ligge på alle topografiske placeringer i landskabet, men fortrinsvis helt ude på kanten af vådområderne. De adskiller sig ligeledes fra den foregående ertebøllekultur, hvor de få kendte indlandsbopladser er anlagt helt tæt på vådområderne, som det blandt andet ses i Salpetermosen.

Den tidligste bondekultur bestod desuden af en ny befolkning, der havde genetiske rødder i Anatolien,⁷⁵ men som spredte sig gennem årtusinder op gennem Europa, inden de havnede i det nuværende Danmark. Med sig havde de både redskaber af flint, keramik, dyrehold og en klar strategi for, hvordan landet skulle opdyrkes. Om de først når til Nordsjælland omkring 3800 f.Kr. er et ubesvaret spørgsmål, men det kan ikke udelukkes. Tilsvarende ved vi heller ikke, om jæger-samler folket levede side om side med de nytilkomne bønder i en periode, eller om de allerede var forsvundet fra Nordsjælland, da bønderne sejlede op ad vandvejene og grundlagde bopladserne på de tørre forhøjninger.

Afrunding

Med denne artikel har vi ønsket at give et indblik i de udgravede TNI-bopladser i Nordsjælland for dermed at bidrage til diskussionen af TNI. Og selvom en del af konklusionerne hviler på samme antagelser som andre steder i landet, så er der nu åbnet op for, at bopladserne i Nordsjælland kan indgå i diskussionerne af perioden på et konkret grundlag, og ikke kun ud fra få ¹⁴C-dateringer eller fundtyper, som tilfældet har været indtil nu.

⁷⁴ Koch: *Neolithic Bog Pots*. 1998.

⁷⁵ Allentoft et al. Population genomics of Stone Age Eurasia. 2022, s. 13ff.

Litteraturliste

- Allentoft, M. E. et al. Population genomics in Stone Age Eurasia. *BioRxiv* 2022, s. 1-70.
- Andersen, N. H.: *Sarup vol. 2. Saruppladsen. Tekst*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXIII:2. 1999.
- Andersen, J. S.: *Beretning for udgravning af HØM448 St. Svendstrup II*. Upubliceret beretning. 2010.
- Andersen, J. S.: *Beretning for udgravning af HØM449 St. Svendstrup III*. Upubliceret beretning. 2010.
- Andersen, J. S.: Stenalderhuset ved Kollekolle. *Witherløse. Årsskrift for Værløseegnens Historiske Forening 2013*. 2013, s. 3-10.
- Andersen, J. S.: *Beretning for prøvegravninger foretaget på i alt syv lokaliteter i forbindelse med nedlægning af transmissionsledning for fjernvarme mellem Hillerød og Gørløse, MNS50081*. Upubliceret beretning. 2017.
- Becker, C.J.: Mosefundne Lerkar fra Yngre Stenalder. Studier over Tragtbægerkulturen i Danmark. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1947. 1948. København.
- Davidsen, K.: Neolitiske lerskiver belyst af danske fund. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1973. 1973, s. 5-72.
- Ebbesen, K. & D. Mahler: Virum. Et tidligneo-litisk bopladsfund. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1979. 1980, s. 11-61.
- Gron, K. J. & L. Sørensen: Cultural and economic negotiation: a new perspective of the Neolithic Transition of Southern Scandinavia. *Antiquity* 92 364. 2018, s. 958-974.
- Gron, K.: The Early Neolithic frontier farming of southern Scandinavia. I: Gron, K., Sørensen, L. & P. Rowley-conwy (red.) *Farmers at the Frontier. A Pan-European Perspective in Neolithisation*. Oxbow. 2020, s. 319f.
- Gron, K. et al.: Archaeological cereals as an isotope record of long-term soil health and anthropogenic amendment in southern Scandinavia. *Quaternary Science Reviews* 253. 2021, s. 1-8.
- Grønnegaard, T.: *Kildegård. Udgravningsberetning for GIM 3450*. Upubliceret beretning. 2001.
- Grønnegård, T.: Stenaldermennesket ville have kildevand. *Holbo-Historier 2010*, 2010. s. 6-14.
- Grønnegård, T.: *Dagerød Grusgrav. Prøvegravningsrapport for MNS50118*. Upubliceret beretning. 2015.
- Grønnegård, T.: *Ullerødbyen, etape 4. Beretning for arkæologisk udgravning, MNS50178*. Upubliceret beretning. 2020.
- Hemmingsen, M. P.: *Tulstrupvej. Udgravningsberetning*. Upubliceret beretning. 2002.
- Hallgren, F. & Djerw U., Geijerstam M. & M. Steinecke: Skogsmossen, an Early Neolithic settlement site and sacrificial fen in the northern borderland of the Funnel-beaker Culture. *TOR Vol. 29*. Societas Archaeologica Upsalensis. Uppsala. 1997, s. 49-111.
- Juel-Jensen, H.: *Flint tools and plant working. Hidden traces of stone age technology*. 1994. Aarhus.

Kjelstrup, M.: *Solrødgård I. Beretning over arkæologisk undersøgelse af 8000 m² forud for anlæggelse af klimapark, MNS50186*. Upubliceret beretning, 2020.

Kjelstrup, M.: De neolitiske skiveknives funktion belyst ved slidsporsanalyser. *Gefjon* 6, 2021, s. 131-144.

Klassen, L.: *Along the Road. Aspects of Causedwayed Enclosures in South Scandinavia and Beyond*. Aarhus. Aarhus University Press, 2014.

Koch, E.: *Neolithic Bog Pots from Zealand, Møn, Lolland and Falster*, Copenhagen. Nordiske Fortidsminder Serie B, vol. 16, 1998.

Kramer, F. E.: En mesolitisk indlandsboplads i Salpetermosen, Nordsjælland – en foreløbig meddelelse. I: Jensen, O.L., Sørensen, S. A. & Hansen, K. M. 2001 (red.) *Danmarks jægerstenalder – status og perspektiver*, s. 155-160.

Kramer, F.: Nye fund i Rønnevang. *NoMus* 4/2004, 2004, s. 14-15.

Lagergren-Olsson, A. En skånsk keramikhistoria. I: Svensson, M. (red.) *I det Neolitiska rummet*, 2003, s. 172-213. Malmö, Riksantikvarieämbetet.

Larsson, L.: *Tidligneolitikum i Sydvästskåne. 1984. Kronologi och bosättningsmönster*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 40, no. 17. Rudolf Habelt, Bonn.

Larsson, M.: The early and middle neolithic Funnel Beaker Culture in the Ystad area (Southern Scania): economic and social change, 3100-2300 BC. I: Larsson, L., Callmer, J. & B. Stjernquist (red.) *The Archaeology of the Cultural Landscape*. Acta Archaeologica Lundensia, series in 40, nr. 19, s. 17-90. Almqvist and Wiksell International, Stockholm.

Madsen, T.: Fra grænselandet mellem to kulturer. Tragt bægerkultur og enkeltgravskultur i det centrale Østjylland. *Kuml* 2020, 2020, s. 9-84.

Müller, S.: Fælles stilarter I Europas Yngre Stenalder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1923. III. Række. 13. Bind. 1.Hefte, s. 248ff.

Nielsen, H: An Early Neolithic Pottery Deposition at Ellerødgård I, Southern Zealand. *Journal of Danish Archaeology* vol. 6, 1987, (1988), s. 63-77.

Nielsen, P. O.: De første bønder: Nye fund fra den tidligste Tragt bægerkultur ved Sigersted. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1984, 1985, 96–126.

Nielsen, P. O.: Sigersted und Havnelev. Zwei Siedlungen der frühen Trichterbecherkultur auf Seeland. In: Hoika, J. (Ed.), *Beiträge zur frühneolithischen Trichterbecherkultur im westlichen Ostseegebiet. 1. Internationale Trichterbechersymposium in Schleswig vom 4. bis 7. März 1985*. Untersuchungen und Materialien zur Steinzeit in Schleswig-Holstein 1. Neumünster, Verein zur Förderung des Archäologischen Landesmuseums, Schleswig, 1994, s. 289-324.

Nielsen, P. O. & F. O. S. Nielsen: *First Farmers on the Island of Bornholm*. The royal Society of Northern Antiquaries. Copenhagen. University Press of Southern Denmark, 2020.

- Nilsson, M. & L. Nilsson: Ett källsprång i Saxtorp. I: Svensson, M. (red.) 2003. *I det Neolitiska rummet*. Riksantikvarämbetet. Malmö 2003, s. 242-281.
- Pantmann, P.: Historien om et kildeoffer. *NoMus* 2011/3, 2011, s. 20-23.
- Pantmann, P.: *Defining Wetlands. New perspectives on wetland living with case studies from early Iron Age in North Zealand, Denmark*. Ph.D. Thesis, Saxo Institute, Copenhagen University. 2019.
- Pedersen, J. Aa.: *Beretning over udgravning af boplads med huse fra førromersk jernalder samt fritliggende grube fra tidlig-neolitikum A, GIM 3359*. Upubliceret beretning, 1990.
- Petersen, P. V.: *Flint fra Danmarks Oldtid*. København, 1993.
- Rasmussen, U.: Lystrup Østergård – En værkstedsplads fra yngre stenalder. *Kuml*, 61. 2012, s. 9–73.
- Rasmussen, U. & H. Skousen: Rituals at Springs during the Early Neolithic in Scandinavia. I: Furholt, M., Hinz, M. & D. Mishka (red.). *Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective. Proceedings of the International Workshop "Socio-environmental Dynamics over the last 12,000 Years: The Creation of Landscapes II (14th-18th March 2011) in Kiel. Bonn*. 2012, s. 145-158.
- Rosenberg, A.: Et mylder af huse... *NoMus* 2007/3, 2007. Hillerød. s. 7-15.
- Rosenberg, A.: *Beretning for Ullerødgård, NFHA2424*. Upubliceret beretning, 2008.
- Rudebeck, E.: I trästodernas skugga – monumentala möten i neolitiseringsens tid. I: Nilsson, B & E, Rudebeck (red.) *Arkeologiske och förhistoriska världar. Fält, erfarenheter och stenåldersplatser i sydvästra Skåne*, 2010, s. 83-251.
- Schülke, A.: Tragtægerkulturens landskabsrum: Udtryk og ramme for social kommunikation. Et studie over Nordvestsjælland. I: Schülke, A. (red.) *Plads og rum i tragtægerkulturen*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København. 2009.
- Skaarup, J.: *Hesselø – Sølager. Jagdstationen der südkandinavischen Trichterbecherkultur*, Arkæologiske Studier, vol. 1, 1973.
- Skousen, H.: *Arkæologi i lange baner*. Moesgård Museum. Højbjerg, 2008.
- Sørensen, L.: From hunter to farmer in Northern Europe: Migration and adaptation during the Neolithic and Bronze Age. *Acta Archaeologica* 85, 2014, s. 1–794.
- Wadskjær, A.: *Neolitiske tværpile. En misforstået fundkategori*. Wadskjær Forlag.